

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยการฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจก
ของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

โดย

อัมย์ แกมมุล

สาขาวิชาการสอนภาษาไทย

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พฤษภาคม ๒๕๕๒

สัญญาเลขที่ RDG ๕๒N๐๐๒๖

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยการฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจก
ของชุมชนบ้านท้องด้แล ตำบลฝายหลวง อำเภอด้แล จังหวัดอุดรดิษฐ์

โดย

อัญญ์ กางมุล

รหัสประจำตัว ๔๕๐๒๓๒๑๗๖

สาขาวิชาการสอนภาษาไทย

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการ “การบริหารจัดการสนับสนุนทุนวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการทำวิทยานิพนธ์/

ค้นคว้าอิสระของนักศึกษาปริญญาโท (CBMAG) ปี ๒๕๕๑

บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน

โครงการวิจัย การฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ สัญญาเลขที่ RDG ๕๒N๐๐๒๖ มีนายอัมย์ กางมุล นักศึกษาปริญญาโทสาขาวิชาการสอนภาษาไทย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทีมวิจัย ชุมชน และชาวบ้านชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ที่ร่วมกัน ทำการศึกษาวิจัยตามกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม

การศึกษารั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบท ทางสังคม และวัฒนธรรม ตลอดจน รวบรวมภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม ในรูปสัญลักษณ์ที่เป็นลวดลายของผ้าขึ้นดินจก และ ดำเนินที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เกี่ยวกับผ้าขึ้นดินจกเพื่อฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชน จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจก ตามวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้กิจกรรม และกระบวนการของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบล ฝายหลวง อำเภอ ลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ผลการศึกษา พบว่าประชาชนในหมู่บ้านท้องลับแล ตำบล ฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นกลุ่มคนไท-ยวน ได้อพยพมาจากเมืองเชียงแสน โบราณ แห่งอาณาจักรล้านนา จึงตั้งหลักแหล่งกันอยู่ที่นี่ในช่วงตะวันลับยามแลง (ตะวันตกดิน)จึงเรียก ดินแดนแถบนี้ว่า บ้านลับแล ต่อมาทางราชการจึงได้เปลี่ยนชื่อให้เป็น บ้านท้องลับแล

ผ้าขึ้นดินจกของชุมชนไท-ยวนลับแลนั้นมีลายหลักที่เป็นลายโบราณเพียง ๔ ลาย คือ ลาย หงส์ใหญ่ หงส์เครือ แปะดอ และหกขอ มีคติความเชื่อในรูปสัญลักษณ์ที่เป็นลวดลายผ้าขึ้นดินจก ว่า หากได้นุ่งขึ้นดินจกทั้ง ๔ ลายในงานบุญงานมงคล ถือว่าเป็นการให้เกียรติเจ้าของงานและเป็น เสมือนนางฟ้าเทพธิดา ลงมาร่วมงานมงคลถือเป็นการฮอมนุญ(ร่วมทำบุญ) และเชื่อว่า ขึ้นดินจก ลายหงส์ใหญ่ นุ่งแล้วจะมีเมตตามหานิยม คนรักคนหลง คนเอ็นดู, ขึ้นดินจกลายแปะดอนุ่งแล้วจะ ค้าขายหวาน(ค้าขายรุ่งเรือง) มีเงินมีทอง ร่ำรวย มีโชคมีลาภ ไม่ยากจน, ขึ้นดินจกลายหงส์เครือ นุ่ง แล้วจะหายจากการเจ็บไข้ได้ป่วย มีร่างกายแข็งแรง สุขภาพดี ได้รับการคุ้มครองดูแล และขึ้นดินจก ลายหกขอ นุ่งแล้วจะมีสติปัญญาเฉียบแหลมเป็นเลิศ ไหวพริบดี ว่านอนสอนง่าย ส่วนความเชื่อของ ตะเจ็บในท้องถิ่น พบว่ามีไว้เพื่อป้องกันไสยศาสตร์ และ สั่งชั่วร้ายต่างๆ ได้

ด้านค่านิยมในรูปสัญลักษณ์ที่เป็นลวดลายของผ้าขึ้นดินจก พบว่า ขึ้นดินจกทั้ง ๔ ลาย ได้รับความนิยมในการใช้สำหรับนุ่งในงานบุญงานมงคลพิธีสำคัญ เช่น งานบุญกฐิน งานบวช งาน แต่งงาน ฯลฯ รวมทั้งใช้นุ่งต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง เจ้าฟ้ามหาวชิตรัย และพบว่าผู้ที่นิยมนุ่งลาย หงส์ใหญ่ และลายแปะดอ จะเป็นผู้หญิงวัยกลางคน ที่มีฐานะทางการเงิน อยู่ในวงสังคมชั้นสูง เป็น ลายที่หายากและมีราคาแพง ส่วนลายหงส์เครือและหกขอนั้น หญิงสาววัยรุ่นจะนิยมนุ่ง เนื่องจาก เป็นลายที่ใช้เป็นแบบฝึกหัดขึ้นต้นของเด็กสาวในการทอผ้าลายที่ยากขึ้นไป

ด้านตำนานที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เกี่ยวกับผ้าขึ้นดินจกของชุมชนไท-ยวนลับแล ใน

ตำบลฝ่ายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ พบว่า มีวรรณกรรมมุขปาฐะที่เกี่ยวข้องกับผ้าขึ้นดิน
จกของชุมชนไท-ยวนลับแลอยู่ ๓ เรื่อง คือ ๑. เจ้าหงส์คำราชบุตร ๒. พญานกเลื้อกหัวหน้า
๓. ตำนานการสร้างเมืองลับแล/นางสุมาลี สุมาลาผู้เริ่มประดิษฐ์ผ้าขึ้นดินจก

ผลการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแลสามารถฟื้นฟู
อัตลักษณ์ของชุมชนตามวิธีการมีส่วนร่วม โดยใช้กิจกรรมและกระบวนการของชุมชน ตาม
แผนการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนไท-ยวนลับแล ด้วยมาตรการ ๒ ป ๒ ก ๑ ข คือ ประชาสัมพันธ์
ภูมิปัญญา การสอน กิจกรรมเสริม และการขยายผล ซึ่งมีการประเมินผลความพึงพอใจของชุมชน
ในด้านเนื้อหา กระบวนการ และ การใช้ประโยชน์ จากงานวิจัย พบว่า มีระดับค่าเฉลี่ย ๓.๕๐ ถึง
๔.๔๘ หรืออยู่ในระดับ ความพึงพอใจมาก (๔)

ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่นๆ ต่อ สกว.

...น่าเสียดายที่บ้านเรามีดีมานัก แต่ไม่เคยมีใครมากระตุ้นชาวบ้าน
ให้เก็บรักษาไว้ กว่าที่มิจัยจะมาก็เกือบจะสายไปเสียแล้ว ..น่าเสียดายที่คน
บ้านเราไม่รู้ค่า และไม่รู้ว่ามีอีกหน่อยคนเฒ่าคนแก่อย่างแม่นี่ จะอยู่ได้อีก
นานแค่ไหน หากไม่เก็บไว้ อีกหน่อย คนบ้านเราก็คงไม่ต่างจากคนทางใต้
(คนภายนอกชุมชน) ที่ไม่รู้จักตัวของตัวเองเลย...

จากคำสัมภาษณ์ของผู้สูงอายุในชุมชนที่ให้ข้อมูลกับทีมวิจัย แสดงให้เห็นถึงความ
ตระหนักและสำนึกในความหวงแหนมรดกทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของคนในชุมชน ซึ่ง
การวิจัยโครงการฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝ่าย
หลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ จึงเป็นงานวิจัยที่ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักและหวง
กลับมาฟื้นฟูความทรงจำ เพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมกันในการรักษาและฟื้นฟูวัฒนธรรมอันเป็น
อัตลักษณ์ของชุมชนขึ้นและร่วมกันคิด ทำ พัฒนา และรักษาอย่างจริงจังยั่งยืน โดยความร่วมมือจาก
ทุกฝ่ายในชุมชน จากการทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนตลอดระยะเวลาของการศึกษาวิจัยที่ผ่านมา ทำ
ให้ทีมวิจัยและชุมชน ได้เรียนรู้ร่วมกันว่าการศึกษาในเรื่องของวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชน
นั้น เป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อนและลึกซึ้งมาก โดยจะต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกคนในชุมชน
ที่จะร่วมกันขับเคลื่อนพลังแห่งการสร้างสรรค์ การเรียนรู้ และความเข้มแข็งของชุมชนร่วมกัน

ดังนั้น การให้ความสนับสนุนจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่
โครงการวิจัยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย จากชุด CBMAG จึงเป็นแรงผลักดันสำคัญในการ
แสดงออกถึงพลังของชุมชน สำหรับการต่อยอดและสืบทอดองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาวัฒนธรรม
ท้องถิ่น พลังของการสร้างสรรค์และการพัฒนาชุมชน ตลอดจนการสร้างจิตสำนึกและความ
ตระหนักในคุณค่าของมรดกทางภูมิปัญญาของชุมชน ที่จะส่งเสริม และเกื้อหนุน จนก่อให้เกิด
ชุมชนแห่งการเรียนรู้อย่างยั่งยืนต่อไป

คำนำ

รายงานผลการดำเนินงานในโครงการวิจัยการฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าซิ่นตีนจกของชุมชนบ้านท้อถั่ว ตำบลฝายหลวง อำเภอถ้ำเสือ จังหวัดอุตรดิตถ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อรายงานความก้าวหน้าการดำเนินงานในระยะที่ ๒ ของการทำการวิจัย ซึ่งใช้เวลาดำเนินการศึกษาวิจัย ตั้งแต่เดือนมกราคม ถึง เดือนพฤศจิกายน ๒๕๕๒ นั้น การดำเนินในระยะแรก ทีมวิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน รวมทั้งผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยได้แบ่งบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัย และการดำเนินงานในแต่ละเวที ซึ่งได้ข้อมูลในส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชุมชน และข้อมูลภูมิปัญญาผ้าซิ่นตีนจก ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวยังไม่เสร็จสมบูรณ์หากยังต้องมีการศึกษาและจัดเวทีเสวนาร่วมกันวางแผนการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอีกหลายๆเวทีเพื่อให้ได้ข้อมูลจากการวิจัยที่ชัดเจน ถูกต้อง และผลการวิจัยมีความสมบูรณ์ ครบถ้วน

ซึ่งในระยะต่อมา ทีมวิจัยชุมชนได้แสดงความคิดเห็นร่วมกับชุมชนในการระดมพลังของการคิด และการแก้ปัญหา ตลอดจนกระบวนการและกิจกรรมในการฟื้นฟูอัตลักษณ์ และวัฒนธรรมของชุมชนตามกระบวนการของการมีส่วนร่วม จนสามารถเกิดเป็นแผนการฟื้นฟูของชุมชนได้ กับทั้งสามารถพัฒนาต่อยอด และขยายผลความสำเร็จไปสู่องค์กรทั้งภายใน และภายนอกชุมชน จึงเป็นเครื่องหมายอันดี ที่แสดงให้เห็นว่าโครงการวิจัยการฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าซิ่นตีนจกของชุมชนบ้านท้อถั่ว ตำบลฝายหลวง อำเภอถ้ำเสือ จังหวัดอุตรดิตถ์ นั้นประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ รวมทั้ง เป็นเครื่องหมายอันดีที่ทำให้ทราบถึงความร่วมมือร่วมใจ และการแสดงออกในเชิงความเข้มแข็งของชุมชนที่ได้ร่วมกันคิดแก้ปัญหา จนเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนาต่อยอด จนก้าวเข้าสู่ชุมชนแห่งการเรียนรู้อย่างยั่งยืนได้สำเร็จ

รายงานฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดี ด้วยการสนับสนุนจากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชนมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทีมวิจัยปราชญ์ ผู้รู้ ผู้สูงอายุ พี่เลี้ยงโหนดพื้นที่ประจำจังหวัดอุตรดิตถ์ และอาจารย์ที่ปรึกษาโครงการวิจัย ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ให้ข้อมูล ข้อเสนอแนะ รวมทั้งสนับสนุนให้การดำเนินงานสำเร็จตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยจึงกราบขอบพระคุณทุกท่านมา ณ โอกาสนี้

นายอัมย์ กางมูล

หัวหน้าโครงการวิจัยฯ

สารบัญ

	หน้า
บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน	ค
คำนำ	ฉ
สารบัญ	๗
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญแผนที่	ฉ
สารบัญภาพ	ฐ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำถามหลักการวิจัย	๔
๑.๔ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๔
๑.๕ ระยะเวลาดำเนินการวิจัย	๕
๑.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๕
๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะ	๕
๑.๘ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
บทที่ ๒ ภูมิหลังทางสังคม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของเมืองลับแล	
อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๑๕
๒.๑ จังหวัดอุตรดิตถ์	๑๕
๒.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของจังหวัดอุตรดิตถ์	๑๕
๒.๑.๒ สภาพทั่วไปของจังหวัดอุตรดิตถ์	๑๕
๒.๒ อำเภอลับแล	๒๒
๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมาของอำเภอลับแล	๒๒
๒.๒.๒ สภาพทั่วไปของอำเภอลับแล	๓๔

๒.๓	ตำบลฝ่ายหลวง	๓๖
๒.๓.๑	ประวัติและความเป็นมาของตำบลฝ่ายหลวง	๓๖
๒.๓.๒	สภาพทั่วไปของตำบลฝ่ายหลวง	๓๖
๒.๔	บ้านท้องลับแล	๓๗
๒.๔.๑	ประวัติความเป็นมาของบ้านท้องลับแล	๓๗
๒.๔.๒	สภาพทั่วไปของบ้านท้องลับแล	๔๔
๒.๕	อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านท้องลับแล	๔๖
๒.๕.๑	ความหมายและความสำคัญของอัตลักษณ์	๔๖
๒.๕.๒	ข้อมูลทางวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านท้องลับแล	๔๘
บทที่ ๓	วิธีการดำเนินการวิจัย	๖๘
๓.๑	ขอบเขตการวิจัย	๖๘
๓.๒	สถานที่ในการวิจัย	๖๙
๓.๓	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๖๙
๓.๔	การสร้างเครื่องมือ	๗๑
๓.๕	วิธีการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล	๗๓
๓.๖	การวิเคราะห์ข้อมูลและประมวลผล	๗๓
บทที่ ๔	ผ้าขึ้นตีนจก : ภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทย-ยวนลับแล	๗๔
๔.๑	ผ้าขึ้นตีนจก อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๗๔
๔.๒	ผ้าขึ้นตีนจกไทย-ยวนลับแล	๘๕
๔.๒.๑	ภูมิปัญญาท้องถิ่น	๙๖
๔.๒.๒	ภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกไทย-ยวนลับแล	๑๐๒
บทที่ ๕	การฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกของชุมชนบ้านท้องลับแล	
	ตำบลฝ่ายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๑๒๖
๕.๑	การฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจก	๑๒๖
๕.๑.๑	การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	๑๒๖
๕.๑.๒	การมีส่วนร่วมของชุมชน	๑๓๔
๕.๑.๓	การเรียนรู้ด้วยตนเอง	๑๕๔

ญ

๕.๑.๔	กลุ่ม/องค์กรชุมชน	๑๖๓
๕.๑.๕	ความเข้มแข็งของชุมชน	๑๖๔
๕.๑.๖	เครือข่ายองค์กรชุมชน	๑๖๒
บทที่ ๖	สรุปผลและอภิปรายผล	
๖.๑	สรุปผลและอภิปรายผล	๑๕๑
๖.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๕๕
บรรณานุกรม		๒๐๑
ภาคผนวก		๒๐๘
ภาคผนวก ก	รายนามผู้ให้ข้อมูล	๒๐๕
ภาคผนวก ข	รายละเอียดกิจกรรม (Action Plans) โครงการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนจากภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๒๑๕
ภาคผนวก ค	แบบบันทึกข้อมูล ผ้าขึ้นตีนจกโบราณของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๒๒๑
ภาคผนวก ง	ข้อมูลผ้าขึ้นตีนจกโบราณของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๒๒๒
ภาคผนวก จ	แผนการฟื้นฟูอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนไท-ยวน ลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๒๕๕
ภาคผนวก ฉ	อภิธานศัพท์	๒๖๔
ภาคผนวก ช	แบบประเมินความพึงพอใจ แผนการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนไท-ยวน ลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๒๗๐
ประวัติผู้เขียน		๒๗๒
ประวัติทีมวิจัย		๒๗๓

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
๒.๑ แสดงการแบ่งเขตการปกครองจังหวัดอุดรดิตถ์	๒๐
๒.๒ แสดงรายละเอียดประชากร และครัวเรือนของจังหวัดอุดรดิตถ์	๒๑
๒.๓ แสดงอำเภอที่อยู่ในเขตการปกครองของเมืองพิชัยและเมืองอุดรดิตถ์ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๖๓)	๓๔
๒.๔ แสดงปฏิทินวัฒนธรรมของชุมชนบ้านท้อถั่วแล	๕๖
๓.๑ แสดงระดับการประเมินตามสภาพจริง	๖๒
๓.๒ แสดงระดับค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็น	๖๒
๔.๑ แสดงข้อมูลภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกของชุมชนบ้านท้อถั่วแล ด้านที่มาและคติความเชื่อ	๑๒๔
๔.๒ แสดงข้อมูลภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกของชุมชนบ้านท้อถั่วแล ด้านค่านิยม	๑๒๕
๔.๓ แสดงข้อมูลภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกของชุมชนบ้านท้อถั่วแล ด้านวรรณกรรมมุขปาฐะ ที่เกี่ยวข้องกับผ้าขึ้นตีนจก	๑๒๕

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
๒.๑ แสดงแผนที่จังหวัดอุดรธานี	๒๒
๒.๒ แสดงแผนที่อำเภอลับแล	๓๕
๒.๓ แสดงแผนที่ตำบลฝายหลวง	๓๗

สารบัญภาพ

รูป	หน้า
๑.๑ แสดงวงจรแห่งวัฒนธรรม (Circuit of Culture)	๓
๒.๑ แสดงรูปอนุสาวรีย์เจ้าฟ้าฮ่ามกุมาร ปฐมกษัตริย์ผู้ครองเมืองลับแล	๔๑
๒.๒ แสดงการขับซอซึ่งเป็นการแสดงของคนไท-ยวน ที่อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๖๑
๒.๓ แสดงการสัมภาษณ์นางคำ สุกหา ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการขับซอและการฟ้อนดอกเงี้ยว	๖๑
๒.๔ แสดงการสาธิตการฟ้อนดอกเงี้ยวของนางคำ สุกหา ผู้ให้ข้อมูล	๖๒
๒.๕ แสดงการแต่งกายการใส่เสื้อชีวของชาวไท-ยวนลับแล	๖๓
๒.๖ แสดงการแต่งกายโดยมีการห่มผ้าส่ว้น(สไบ)ของชาวไท-ยวนลับแล	๖๔
๒.๗ แสดงทรงผมวิดว่อง และทรงหลักวู้หลักควาย ของผู้หญิงชาวไท-ยวนลับแล	๖๖
๔.๑ แสดงเครื่องมืออุปกรณ์ในการทอผ้าขึ้นดินจก	๗๔
๔.๒ แสดงลักษณะโครงสร้างของผ้าขึ้นดินจก	๗๖
๔.๓ แสดงลักษณะหัวขึ้นดินจก	๗๗
๔.๔ แสดงลักษณะตัวขึ้นดินจก	๗๗
๔.๕ แสดงลักษณะตีนขึ้นดินจก	๗๗
๔.๖ แสดงลักษณะลายขึ้นในยุคแรก (ขึ้นดอกเคี้ยว)	๗๘
๔.๗ แสดงลักษณะลายขึ้นในยุคแรก (ขึ้นกาฝากเขียว)	๗๘
๔.๘ แสดงลักษณะลายขึ้นในยุคแรก (ขึ้นกาฝากแดง)	๗๙
๔.๙ แสดงลักษณะลายขึ้นในยุคกลาง	๘๐
๔.๑๐ แสดงลักษณะลายขึ้นในยุคที่สาม	๘๐
๔.๑๑ แสดงลักษณะลายขึ้นหงส์น้อย	๘๑
๔.๑๒ แสดงลักษณะลายขึ้นหงส์ทะเลาม (หงส์ขนาดกลาง)	๘๑
๔.๑๓ แสดงลักษณะลายขึ้นหงส์ใหญ่ (หงส์ขนาดใหญ่)	๘๑
๔.๑๔ แสดงลักษณะลายขึ้นหงส์เครือ	๘๑
๔.๑๕ แสดงลักษณะลายขึ้นหงส์ขัง	๘๒
๔.๑๖ แสดงลักษณะลายขึ้นนกน้อย	๘๒
๔.๑๗ แสดงลักษณะลายขึ้นดอกสองขอ (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)	๘๒
๔.๑๘ แสดงลักษณะลายขึ้นสี่ขอ (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)	๘๒

๔.๑๕	แสดงลักษณะลายฉิ้นแปดขอ	๘๒
๔.๒๐	แสดงลักษณะลายฉิ้นงูเหลือม (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)	๘๓
๔.๒๑	แสดงลักษณะลายฉิ้นงูเหลือมสามตัว	๘๓
๔.๒๒	แสดงลักษณะลายฉิ้นเกิดถวา (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)	๘๓
๔.๒๓	แสดงลักษณะลายฉิ้นเกิดถวาในห้องแปดเหลี่ยม (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)	๘๓
๔.๒๔	แสดงลักษณะลายฉิ้นดาวดิงส์ (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)	๘๓
๔.๒๕	แสดงลักษณะลายฉิ้นดาวเสด็จ (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)	๘๔
๔.๒๖	แสดงลักษณะลายฉิ้นดอกเกียะ (เป็นลายฉิ้นที่ปรากฏบนตัวฉิ้น)	๘๔
๔.๒๗	แสดงลักษณะฉิ้นตีนจกไท-ยวนลับแลงในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง	๘๖
๔.๒๘	แสดงลักษณะผ้าฉิ้นตีนจกไท-ยวนลับแลงในช่วงของการเปลี่ยนแปลง	๘๗
๔.๒๙	แสดงช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงลักษณะผ้าฉิ้นตีนจกไท-ยวนลับแลง	๘๗
๔.๓๐	แสดงการเย็บต่อฉิ้นระหว่างตัว และเอวฉิ้นของชาวไท-ยวนลับแลง	๘๙
๔.๓๑	แสดงการเย็บต่อฉิ้นระหว่างตีน และตัวฉิ้นของชาวไท-ยวนลับแลง	๙๐
๔.๓๒	แสดงการเย็บต่อฉิ้นแบบจ่องแอกบ	๙๐
๔.๓๓	แสดงการเย็บต่อฉิ้นแบบสนหางแลน	๙๑
๔.๓๔	แสดงการเย็บต่อฉิ้นแบบสนหางศิลป์	๙๑
๔.๓๕	แสดงภาพลายหงส์ใหญ่ ฉิ้นตีนจกไท-ยวนลับแลง	๑๐๔
๔.๓๖	แสดงภาพลายหงส์เครือ ฉิ้นตีนจกไท-ยวนลับแลง	๑๐๕
๔.๓๗	แสดงภาพลายแปดขอ ฉิ้นตีนจกไท-ยวนลับแลง	๑๐๕
๔.๓๘	แสดงภาพลายหกขอ ฉิ้นตีนจกไท-ยวนลับแลง	๑๐๕
๔.๓๙	แสดงลายหลักหงส์ใหญ่และลายประกอบต่างๆ ของผ้าฉิ้นตีนจกไท-ยวนลับแลง	๑๐๕
๔.๔๐	แสดงลายหลักหงส์เครือและลายประกอบต่างๆ ของผ้าฉิ้นตีนจกไท-ยวนลับแลง	๑๐๖
๔.๔๑	แสดงตารางภาพลายผ้าฉิ้นตีนจกโบราณไท-ยวนลับแลง(ลายหลัก)	๑๒๔
๕.๑	แสดงขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม	๑๒๘
๕.๒	แสดงการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบปะ พูดคุย กับผู้สูงอายุ ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน	๑๓๐
๕.๓	แสดงการประชุมชี้แจงรายละเอียดวัตถุประสงค์ของการดำเนินการวิจัย	๑๓๑
๕.๔	แสดงกิจกรรมรู้จักตัวตน สืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	๑๓๓
๕.๕	แสดงกิจกรรมสืบค้นผ้าฉิ้นตีนจกโบราณในชุมชน	๑๓๗
๕.๖	แสดงรูปตัวอย่างบัญชีทะเบียนผ้าฉิ้นตีนจกโบราณของชุมชนบ้านท้องลับแล	๑๓๙

๕.๓	แสดงการเก็บและรวบรวมข้อมูลเพื่อจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาผ้าขึ้นดินจกโบราณชุมชน	๑๔๐
๕.๔	แสดงเส้นทางศึกษาผ้าขึ้นดินจกโบราณชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์	๑๔๒
๕.๕	แสดงกิจกรรมการประกวดผ้าขึ้นดินจก	๑๔๓
๕.๑๐	แสดงกิจกรรมการเก็บข้อมูลภาคสนามเชิงลึกจากผู้สูงอายุ/ผู้อาวุโสที่ไม่สามารถมาร่วมเวทีชุมชนได้	๑๔๖
๕.๑๑	แสดงกิจกรรมเวทีแสดงความคิดเห็น คัดสรรและตรวจสอบข้อมูลของลายผ้าขึ้นดินจก	๑๔๘
๕.๑๒	แสดงกิจกรรมการวิเคราะห์ข้อมูลความรู้ คติความเชื่อ ค่านิยม จากผ้าขึ้นดินจก	๑๔๙
๕.๑๓	แสดงกิจกรรมการจัดนิทรรศการให้ความรู้	๑๕๑
๕.๑๔	แสดงกิจกรรมการทัศนศึกษาดูงานนอกสถานที่	๑๕๓
๕.๑๕	แสดงเวทีเสนอผลการศึกษาดูงาน และจัดทำแผนการฟื้นฟูอัตลักษณ์ฯ	๑๖๐
๕.๑๖	แสดงกิจกรรมการแสดงความคิดเห็น การดำเนินงาน ปัญหา และอุปสรรค ในระหว่างการค้าเนินการตามแผน	๑๖๐
๕.๑๗	แสดงกิจกรรมการประเมินแผนการฟื้นฟูอัตลักษณ์ฯ	๑๖๒
๕.๑๘	แสดงกิจกรรมการนำผลการประเมินการฟื้นฟูอัตลักษณ์ฯ มาสรุปผล เพื่อหาแนวทางร่วมกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น	๑๘๑
๕.๑๙	แสดงรูปแบบจำลองเครือข่ายในรูปแบบต่างๆ	๑๘๕
๕.๒๐	แสดงกิจกรรมการปิดโครงการ การคืนข้อมูลสู่ชุมชน	๑๘๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมืองลับแลได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่มีมนต์ขลังแห่งวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ามากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมของชาวไท-ยวนที่เกิดจากการผสมผสานปรับเปลี่ยน และถ่ายทอดมรดกทางศิลปหัตถกรรม ประเพณี และวัฒนธรรม ตลอดจนภูมิปัญญาอันยิ่งใหญ่ที่ได้ส่งต่อผ่านกาลเวลาจากรุ่นสู่รุ่นจนหล่อหลอมรวมเป็นองค์ความรู้ที่ควรค่าแก่การศึกษา และสืบสานต่อยอดพลังแห่งภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนี้

มรดกทางภูมิปัญญาอย่างหนึ่งที่ชาวเมืองลับแลยังคงจดจำ และภาคภูมิใจกับความวิจิตรของเส้นไหม และผ้าที่บรรจงถักทอด้วยความตั้งใจ มุ่งมั่น ผ่านการเรียนรู้ และถ่ายทอดองค์ความรู้ในการสืบสานมรดกชิ้นสำคัญที่เป็นเสมือนเครื่องหมายบอกความเป็นตัวตนของชาวไท-ยวนได้เป็นอย่างดี นั่นก็คือ ชันตีนจก ของชาวเมืองลับแล

หัตถกรรมการทอผ้าชันตีนจกของชาวลับแลมีมานานแล้วพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของชาวเมืองลับแล ประเพณีการทอผ้าชันตีนจกนี้ผู้หญิงชาวลับแลได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งได้มีการถ่ายทอดความรู้ และมรดกทางภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าของการทอผ้าชันตีนจกไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนหมู่บ้านในแถบตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เรียกได้ว่าเป็นเสมือนต้นกำเนิดของมรดกทางภูมิปัญญาชิ้นเอก เนื่องจากเป็นชุมชนชาวไทยยวนกลุ่มแรกที่ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในแถบเมืองลับแล ดังที่ได้มีการเล่าสืบต่อกันมาว่า ในปี พ.ศ. ๑๕๑๓ ปฐมกษัตริย์ผู้ครองเมืองลับแล คือ เจ้าฟ้าฮ่ามกุมารขึ้นครองราชย์ก็มีราษฎรอพยพอยู่เพิ่มมากขึ้น พระองค์ก็จัดสรรปันที่อยู่ให้คือ เชื้อสายเชียงแสนตั้งบ้านเรือนอยู่ตั้งแต่บ้านคอกช้าง บ้านต้นเกลือ บ้านท้องลับแล (ประพัฒน์ กุสุมานนท์, ๒๕๓๒ : ๒๐-๒๓)

ตามประวัติความเป็นมาของกลุ่มชนเมืองลับแลได้มีการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานในสมัยอยุธยา ราว พ.ศ. ๒๐๐๖ ได้มีการอพยพโยกย้ายของกลุ่มคนชาวไท-ยวน จากเชียงแสนเข้ามายังท้องถื่นแถบลับแล (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๔ : ๕๗)

ในปัจจุบันคนในชุมชนขาดความใส่ใจและความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่น และหลงลืมในอัตลักษณ์ชุมชนของตนเอง กล่าวคือ คนในชุมชนถูกคนจากภายนอกเรียกว่าเป็น “ลาวลับแล” ทำให้ไม่มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น พร้อมทั้งไม่มีความรู้ความเข้าใจที่

ถูกต้องเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของตนเอง และภูมิปัญญาของท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาของ
ผ้าชิ้นดินจกที่เป็นหลักฐานสำคัญในการแสดงความเป็นอัตลักษณ์ชุมชน ที่แสดงให้เห็นถึงที่มา
วัฒนธรรมประเพณี และชาติพันธุ์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับคติ ความเชื่อ ค่านิยม ในรูปสัญลักษณ์ที่เป็น
ลวดลายของผ้าชิ้นดินจก รวมทั้งตำนานและเรื่องเล่าจากผ้าชิ้นดินจก หากไม่มีการฟื้นฟูอัตลักษณ์
ของชุมชนให้คงอยู่ไว้ได้ ก็อาจทำให้ชุมชนเกิดการถูก “กลืน” ทางวัฒนธรรมอาจส่งผลให้ชุมชน
สูญเสียความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองได้

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.
๒๕๔๕ ในหมวด ๔ แนวการจัดการศึกษา มาตรา ๒๓ ได้กำหนดให้ผู้เรียนต้องเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับ
ตัวเองและความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม และในมาตราเดียวกันข้อ ๓ ได้กำหนดให้ศึกษา
เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทยและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา ในมาตรา
๒๗ ยังได้กำหนดให้สถานศึกษาร่วมกับคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานได้กำหนดหลักสูตร
แกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต และ
การประกอบอาชีพ ตลอดจนการศึกษาต่อ โดยการนำสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญา
ท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคมและ
ประเทศชาติ จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาในด้านของการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ภูมิปัญญาทาง
วัฒนธรรม ซึ่งเป็นรากฐานของชุมชน เพื่อให้นักเรียนสามารถเรียนรู้ เข้าใจ สืบสานวัฒนธรรม
ประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น เลือกใช้ภาษาเพื่อการจร โลงใจ การอนุรักษ์สืบสานภาษาถิ่นและ
สนองตอบต่อความต้องการของชุมชนโดยชุมชน และเพื่อชุมชน จึงต้องมุ่งเน้นการสร้างเสริม
ศักยภาพ และประสบการณ์ ตลอดจนทักษะความรู้ ความคิด และกระบวนการทางวัฒนธรรมให้กับ
ผู้เรียนในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษาถิ่น รวมทั้งเรื่องของมรดก
ทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าของท้องถิ่น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต
ภาษาถิ่น และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนและชุมชนเพื่อให้
เกิดการต่อยอดทางวัฒนธรรมอันเป็นรากฐานของการคิด การเรียนรู้ สอดคล้องกับแนวคิดของการ
จัดการศึกษาของระดับชาติ และการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในมาตรฐานการเรียนรู้พื้นฐานกลุ่มสาระภาษาไทย สาระที่ ๔ หลักการ
ใช้ภาษา ได้กำหนดไว้ใน มาตรฐานที่ ๔.๑ เข้าใจธรรมชาติของภาษา และหลักภาษาไทย การ
เปลี่ยนแปลงของภาษาและพลังของภาษา ภูมิปัญญาทางภาษาและรักษาภาษาไทยไว้เป็นสมบัติของ
ชาติ ต้องเข้าใจลักษณะของคำไทย คำภาษาถิ่น คำภาษาต่างประเทศที่ปรากฏในภาษาไทย สามารถ
เล่านิทานพื้นบ้าน และตำนานพื้นบ้านในท้องถิ่นอย่างเห็นคุณค่า ดังนั้นการที่ผู้เรียนได้ทำความรู้จัก
เรียนรู้ มีฐานความรู้ รวมทั้งซาบซึ้งและเกิดความตระหนักในมรดกอันทรงคุณค่าของท้องถิ่น ก็

สามารถพัฒนาผู้เรียนให้ก้าวไปสู่โลกแห่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย จนพัฒนาไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม อันจะส่งผลต่อการอนุรักษ์และความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์อันดีงามของประเทศไทยต่อไป ซึ่งผ้าชิ้นดินจากเมืองลับแลก็เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่ายิ่งของชาวลับแลที่เป็นเสมือนเครื่องโยงโยย หลอมรวมองค์ความรู้ วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชน นอกจากนั้นในผ้าชิ้นดินจากเมืองลับแล ยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องของความเชื่อ คตินิยม ที่ปรากฏในรูปสัญลักษณ์ของลายผ้าชิ้น ตลอดจนเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน หรือวรรณกรรมมุขปาฐะอื่นๆ ที่แฝงเร้นอยู่ในผืนผ้าชิ้น ซึ่งนับวันองค์ความรู้เหล่านี้ก็จะสูญหายไปกับกาลเวลาคงนั้น ในฐานะครูผู้สอนสาระภาษาไทยจึงได้ตระหนัก และเล็งเห็นถึงความสำคัญของหลักการ และปัญหาดังกล่าว ซึ่งหากมีการสืบค้น ศึกษา รวบรวมองค์ความรู้ในเรื่องของภูมิปัญญาต่างๆ ที่ปรากฏในผืนผ้าชิ้น ทั้งในประเด็นของภูมิปัญญาทางภาษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรม ก็จะสามารถพัฒนาไปสู่องค์ความรู้ของท้องถิ่นที่จะนำมาขยายผลเพื่อพัฒนาผู้เรียนโรงเรียน ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ต่อไป ทั้งนี้้องค์ความรู้ดังกล่าว หากมีการจัดการที่เป็นระบบผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ก็จะสามารถทำให้ชุมชนเกิดความตระหนัก และรักในภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณี และอัตลักษณ์ชุมชนของตนเองได้ ซึ่งจะนำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้อย่างยั่งยืน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าหากมีการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านท้องลับแล ผ่านการศึกษา รวบรวม ภูมิปัญญาผ้าชิ้นดินจากเมืองลับแล ก็จะเป็นอีกกระบวนการหนึ่งของการสร้างรากฐานการเรียนรู้ให้กับชุมชน นักเรียน ต่อไปได้

จากการลงพื้นที่ในชุมชน และได้พบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกับคนในชุมชน ทั้งผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ปราชญ์ชุมชน ที่ได้ตระหนักถึงปัญหา และต้องการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนจากภูมิปัญญาผ้าชิ้นดินจรร่วมกัน โดยเห็นว่าการวิจัยในหัวข้อ การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนจากภูมิปัญญาผ้าชิ้นดินจากของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์นั้น หากมีการวางแผนการวิจัย และปฏิบัติการร่วมกันจากชุมชนเพื่อฟื้นฟู และอนุรักษ์ความเป็นอัตลักษณ์ชุมชนจากภูมิปัญญาในผ้าชิ้นดินจากก็สามารถฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชน สร้างความภาคภูมิใจให้ชุมชนเกิดสำนึกรัก และหวงแหนภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของตนเอง เพื่อให้วัฒนธรรมท้องถิ่นอันดีงามอยู่คู่กับชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาบริบท ทางสังคม และวัฒนธรรมในชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
- ๒) เพื่อศึกษา รวบรวมภูมิปัญญาในเรื่อง ความเชื่อ ค่านิยม ในรูปสัญลักษณ์ที่เป็นลวดลายของผ้าซิ่นตีนจก และตำนานที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เกี่ยวกับผ้าซิ่นตีนจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
- ๓) เพื่อฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชน จากภูมิปัญญาผ้าซิ่นตีนจก ตามวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้กิจกรรม และกระบวนการของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

๑.๓ คำถามหลักการวิจัย

การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนจากภูมิปัญญาผ้าซิ่นตีนจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ควรเป็นอย่างไร

๑.๔ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

มติวิจัย

- ๑) เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับบริบท ของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ได้แก่ บริบททางสังคม และบริบททางวัฒนธรรม
- ๒) เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในเรื่อง คติความเชื่อ ค่านิยม ในรูปสัญลักษณ์ที่เป็นลวดลายของผ้าซิ่นตีนจก และตำนานที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เกี่ยวกับผ้าซิ่นตีนจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
- ๓) เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวทางการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนตามวิธีการมีส่วนร่วมโดยใช้กิจกรรม และกระบวนการของชุมชน

มติพัฒนา

- ๔) เกิดกลุ่มฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนจากภูมิปัญญาผ้าซิ่นตีนจก บ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
- ๕) ชุมชนสามารถพัฒนาทักษะด้านการคิด การเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วม
- ๖) ชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

๑.๕ ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย

๑) รวบรวม, ศึกษาข้อมูล และค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๐ สัปดาห์
๒) กิจกรรม และการประชุมชาวบ้าน	๓๐ สัปดาห์
๓) วิเคราะห์ข้อมูล, ประมวลผล, ปรึกษาปัญหา และแก้ไข	๑๒ สัปดาห์
๔) สรุปผลการศึกษา และรวบรวมจัดรูปเล่ม	๔ สัปดาห์

๑.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑) บริบทของชุมชนบ้านท้องลับแลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ได้แก่ บริบททางสังคม และบริบททางวัฒนธรรม

๒) ภูมิปัญญาที่ปรากฏจากผ้าชิ้นดินจกทั้งในด้านของ ความเชื่อ ค่านิยม ตำนาน เรื่องเล่าที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้าง และกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความรัก และจิตสำนึกร่วมกันในการรับทราบข้อมูลที่ต้องการเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของตนเองพร้อมทั้งการร่วมกันฟื้นฟูวัฒนธรรมของชุมชน

๓) การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนจากภูมิปัญญาผ้าชิ้นดินจก โดยใช้กิจกรรม และกระบวนการฟื้นฟูจากชุมชน

๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

ภูมิปัญญาผ้าชิ้นดินจก หมายถึง ภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ที่ผ่านการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษในเรื่องของ ความเชื่อ ค่านิยม ในรูปสัญลักษณ์ที่เป็นลวดลายของผ้าชิ้นดินจก และตำนานที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เกี่ยวกับผ้าชิ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ที่แสดงให้เห็นถึงประวัติ และความเป็นมาของชุมชนชาติพันธุ์ไท-ยวน

อัตลักษณ์ของชุมชน หมายถึง ลักษณะเฉพาะถิ่น ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มชุมชนที่สืบต่อมาจากบรรพบุรุษในด้านวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ของกลุ่มชนไท-ยวน

การฟื้นฟู หมายถึง การทำให้อัตลักษณ์ของชุมชน ที่เคยสูญหาย หรือถูกละเลย หลงลืม กลับคืนมาดังเดิม จากการสืบค้นภูมิปัญญาผ้าชิ้นดินจกที่ใช้เป็นเครื่องมือหรือสื่อกลางในการสร้าง และกระตุ้นให้ชุมชนเกิดสำนึก และความต้องการในการรักษาวัฒนธรรมของตนเอง ตามวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้กิจกรรม และกระบวนการของชุมชน เพื่อเกิดองค์ความรู้และแนวทางการพัฒนาสู่การเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้อย่างยั่งยืน

๑.๘ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

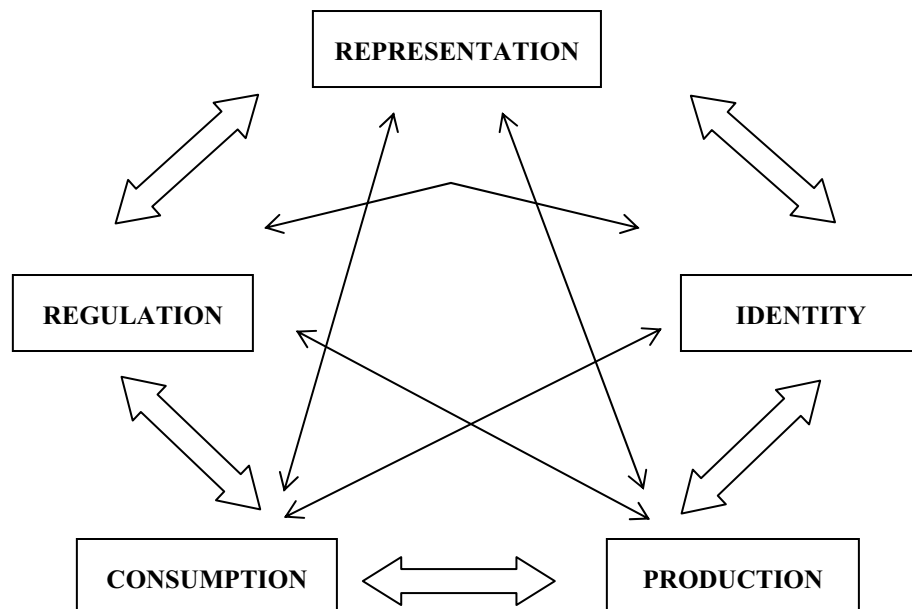
๑) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผ้าขึ้นดินจกแถบ

ทรงพล ศิวานนท์ (๒๕๔๓) พบว่าตำนานทั้งการเกิดเมืองลับแล และ ตำนานสิงหนวัติ ฉบับ ลาธุแบร์ ซึ่งทั้ง ๒ ตำนาน ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มชุมชนการทอผ้าขึ้นดินจกในอำเภอลับแล จะประกอบด้วย กลุ่มชนชาวไทยวน และ กลุ่มชนลาว โดยการศึกษาด้านรูปแบบลักษณะลวดลายดั้งเดิม และวิวัฒนาการการทอผ้าขึ้นดินจก พบว่า ลักษณะลวดลายดั้งเดิมและวิวัฒนาการของลวดลายไม่แตกต่างไปจากเดิม และ พบความแตกต่างที่หัวขึ้นที่ทอลวดลายทั้งผืน โดยใช้สีแดง และสีขาว โดยใช้ลายมุกหัว และมุกหกในการทอเท่านั้น ส่วนดินขึ้น นั้นมีลายหลักที่เป็นที่นิยม คือ ลายหงส์ (หงส์ใหญ่, หงส์ทะราม, หงส์น้อย, หงส์เครือ) ลายนก, ลายขอ (สี่ขอ, ห้าขอ, แปดขอ, แปดขอโบราณ), ลายดอกเกตุฉะหวา, ลายงูเหลือม หรือลายงูป็นสาว ส่วนลายดอกดาวเสด็จ และ ลายดอกดาวดิงส์ นั้น หมดความนิยม และไม่มีผู้สามารถทอได้ ซึ่งปัจจุบันนิยมการทอด้วยเทคนิค ยกหรือ จก ที่ใช้เวลาน้อยกว่าการจก โดยปัจจุบันได้คิดค้นลายใหม่ คือ ลายนาคนาคเสี้ยว ที่เลียนแบบมาจาก จังหวัดสุโขทัย ที่มีสีสันสดใส และเป็นที่ต้องการในตลาดมากกว่า ส่วนลวดลายการทอผ้าขึ้นดินจกในชาวไทยวนและลาวพวน พบว่า ลวดลายในอำเภอลับแล ใช้เทคนิคการจกผ้าเต็มผืนตามแบบของชาวลาว ผสมผสานกับการทอของกลุ่มชาวไทยวนและลาวพวน อีกทั้งลวดลายมุกในตัวขึ้นก็คล้ายกับเมืองพวน ประเทศลาว

๒) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการสร้าง และการฟื้นฟูอัตลักษณ์

ปนัดดา บุญสาระนัย (๒๕๔๖) ได้ศึกษากระบวนการสร้างภาพลักษณ์ และการปรับตัวของชาวอาข่า พบว่าในช่วงของการพัฒนาที่ผ่านมา ชาวอาข่าในชุมชนบนพื้นที่สูงส่วนใหญ่ต้องเผชิญกับภาวะสูญเสียลักษณะทางวัฒนธรรมและตัวตนทางชาติพันธุ์ไป พร้อมๆ กับที่ถูกถ่ายทอดภาพความสกปรก ล้าหลัง ทำลายสภาพแวดล้อม และเป็นอันตรายต่อสังคมผ่านสื่อในลักษณะต่างๆ เช่น เพลง ละครโทรทัศน์ และภาพยนตร์ เป็นต้น พุ่มพวง อภินันท์ (๒๕๕๐) ศึกษาวิเคราะห์การใช้ข้อมูลคติชนในการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยลื้อ บ้านห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน โดยได้รวบรวมข้อมูลภาคสนามทางคติชนประเภทต่างๆ ของชาวไทยลื้อ วิเคราะห์บทบาทของคติชนในการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตลอดจนวิเคราะห์ปัจจัย และบริบททางสังคมที่มีผลต่อการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยลื้อ บ้านห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า คติชนประเภทต่างๆ ของชาวไทยลื้อ บ้านห้วยโก๋น ได้แก่ ตำนานความเชื่อ พิธีกรรม การแสดง การแต่งกาย และหัตถกรรมพื้นบ้าน มีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยลื้อ ชาวไทยลื้อได้อาศัยตำนานในการแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทยลื้อมีเหนือกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ใช้ความเชื่อเกี่ยวกับผี เป็นกลไกในการสร้างสำนึกทาง

ชาติพันธุ์ และใช้ความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือช่วยยกระดับสถานภาพทางสังคม ชาวไทลื้ออาศัยพิธีกรรมในการสร้างความสืบเนื่อง และความมั่นคงทางวัฒนธรรม ใช้การฟ้อนเจิง ตบมะผาบ และการขับลื้อเป็นเครื่องมือนำเสนอความเป็นกลุ่มชนผู้มีศิลปวัฒนธรรมที่ประณีต ใช้การแต่งกายรูปแบบไทลื้อประยุกต์ช่วงชิงความเป็นผู้ที่เหนือกว่าในเวทีสาธารณะ และใช้งานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทผ้าทอไทลื้อ เพื่อสื่อถึงการผสมกลมกลืนระหว่างอัตลักษณ์ดั้งเดิม และอัตลักษณ์ประดิษฐ์ และพบว่า นโยบายระดับโรงเรียน ตำบล อำเภอ และมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่เป็นบริบททางสังคม และเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อ บ้านห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน และตลาดชาย รมิตานนท์ (๒๕๕๐) กล่าวไว้ว่าอัตลักษณ์นั้นไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นลอยๆ ตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากการสร้างของวัฒนธรรมในช่วงเวลาหนึ่ง และวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งก่อสร้างทางสังคม (Social Construct) นอกจากนี้วัฒนธรรมก็ไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งหรือตายตัว หากแต่มีรูปแบบเป็นวงจรที่เรียกว่า “วงจรแห่งวัฒนธรรม” (Circuit of Culture) ดังนั้นอัตลักษณ์ทั้งหลายจึงมีกระบวนการถูกผลิต (Produced) ให้เกิดขึ้น สามารถถูกบริโภค (Consumed) และถูกควบคุมจัดการ (Regulated) อยู่ในวัฒนธรรมเหล่านั้น และทั้งนี้ยังมีการสร้างความหมายต่างๆ (Creating Meanings) ผ่านทางระบบต่างๆ ของการสร้างภาพตัวแทน (Symbolic Systems of Representation) ที่เกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ต่างๆ ทางอัตลักษณ์อันหลากหลายที่เราเลือกใช้ หรือนำเอามาสร้างเป็นอัตลักษณ์ของเรา

รูป ๑.๑ แสดงวงจรแห่งวัฒนธรรม (Circuit of Culture)

อภิญา เฟื่องฟูสกุล(๒๕๔๖) กล่าวถึง ประเด็นสำคัญประการหนึ่งของการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในระบบโลกาวัตร์ก็คือ จะต้องไม่มองระบบโลกาวัตร์ในแง่ของการแยกเป็นข้อตรงข้ามหรือ หรือการต่อสู้กับโลกาวัตร์จะต้องปฏิเสธโลกาวัตร์เสมอไป หากแต่เราต้องมองให้เห็นด้วยว่า พลวัตของระบบโลกาวัตร์นั้นสามารถผลิตพลังด้านตรงข้ามตัวมันออกมาด้วย ซึ่งพลังที่วานี้ก็คือพลังของท้องถิ่นนิยมนี้เอง และอธิบายเพิ่มเติมว่า พลังของทั้งสองกระแสเปรียบเสมือนด้านตรงข้ามของเหรียญเดียวกัน นั่นคือ ยิ่งพื้นที่โลกถูกรอบคลุมด้วยพลังโลกาวัตร์มากขึ้นเท่าใด การเน้นความเป็นท้องถิ่นก็จะยิ่งปรากฏชัดขึ้นเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นการเน้นท้องถิ่นนิยมเพื่อดึงดูดทุน หรือเพื่อเป็นปฏิกริยาและปฏิบัติกับทุนก็ตาม โดยสอดคล้องกับ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (๒๕๔๔) ที่กล่าวถึงลักษณะที่ผสมผสานกันอย่างซับซ้อนของข้อทั้งสองท่านเห็นว่า แม้ว่ากระบวนการโลกาวัตร์ จะแผ่ขยายไปในระดับโลก และมีอิทธิพลกว้างขวาง แต่ทว่าอิทธิพลดังกล่าวนั้นก็ไม่สามารถและไม่เท่าเทียมกันหมด ยังมีความลักลั่น ยังมีสิ่งที่ไม่ได้ถูกควบคุมโดยโลกาวัตร์ยังคงเป็นท้องถิ่น และยังมีพื้นที่ที่ผสมปนเปกันทั้งท้องถิ่นและโลกาวัตร์ ความลักลั่นนี้ที่เปิดช่องว่างให้ผู้คนระดับท้องถิ่นเข้ามาคานโลกาวัตร์อยู่ได้ เช่นเดียวกับที่ Thongchai Winichakul (อ้างใน พัฒนา กิตติอาษา, ๒๕๔๖ : ๑๕) ได้อธิบายถึงความโยงใยสัมพันธ์ระหว่างกระแสโลกาวัตร์กับกระแสท้องถิ่นวิวัฒน์ว่า ทั้งคู่เป็น "คู่แฝด" ของกันและกัน ซึ่ง เสน่ห์ จามริก (๒๕๔๔: ๔๕) ได้กล่าวว่าการต่อกระแสชุมชนท้องถิ่นที่ว่า เพราะเหตุด้วยการระราน และคุกคามจากกระแสโลกาวัตร์กับอำนาจรัฐนี้เองที่เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดสำนึกตื่นตัวที่จะเรียนรู้ เพื่อบูรณะฟื้นฟูอัตลักษณ์ และภูมิปัญญาความเป็นอิสระพึ่งตนเอง ของชุมชนท้องถิ่นอันหลากหลาย

๓) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชน

อรุณ แก้วตาปี (๒๕๔๑) ศึกษาเรื่อง “เครือข่ายเพื่อการเรียนรู้: ศึกษากรณีโรงเรียนประถมศึกษา อำเภอขามเฒ่า จังหวัดศรีสะเกษ” พบว่า เครือข่ายนั้นมีปรากฏในทุกองค์กรสำหรับรูปแบบ และกลไกการสร้างเครือข่ายชุมชนเพื่อการเรียนรู้ นั้น จำแนกได้ ๒ แบบ คือ แบบที่เป็นทางราชการสนับสนุนให้เกิดขึ้น และแบบที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยชุมชนร่วมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มองค์กรขึ้น มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน สอดคล้องกับ ไพรัตน์ พงงาม (๒๕๔๒) ศึกษาเรื่อง “องค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสานกับการสร้างเครือข่าย: ศึกษากรณีศึกษาเครือข่ายด้านเด็ก” จากผลการศึกษาเครือข่าย อพช. พบว่า โดยพื้นฐานส่วนตัวของกลุ่มคนทำงานภายในเครือข่าย มีความต้องการที่จะพัฒนาเนื้อหาการทำงาน การแลกเปลี่ยนความรู้ตลอดจนการหาแหล่งทุนสนับสนุนการทำงาน โดยเริ่มต้นจากเครือข่ายแนวคิด เครือข่ายกิจกรรม และเครือข่ายสนับสนุน ปัญหาในการสร้างเครือข่าย คือ สมาชิกในเครือข่ายยังขาดจิตสำนึกร่วมกัน ในการที่จะต้องเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับในขณะเดียวกัน พร้อมทั้งข้อจำกัดในเรื่องของเวลา และความสามารถ

ของแม่ข่าย รวมทั้งขนาดของการทำงานของเครือข่ายมีพื้นที่มากขึ้นไป และยังพบว่า การเข้าร่วมเครือข่ายเป็นการเข้าร่วมเพียงชั่วคราวเท่านั้น ซึ่งแต่ละองค์กรยังรักษาเอกลักษณ์ และหลักการขององค์กรตัวเองไว้ รวมทั้ง คมพล สุวรรณภู (๒๕๔๔) ศึกษาเรื่อง การศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในด้านการดูแลรักษาสุขภาพเพื่อการพึ่งตนเองด้านสาธารณสุขของชุมชน พบว่า ชาวบ้านมีศักยภาพและทางเลือกหลากหลายในการดูแลรักษาสุขภาพ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล , ครอบครัว และชุมชน เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยเล็กๆ น้อยๆ สามารถพึ่งตนเองได้โดยการดูแลกันเองในครัวเรือน หากไม่สามารถรักษาได้ก็พร้อมจะพึ่งพาผู้ชำนาญการในชุมชนหรือสถานบริการสาธารณสุขของรัฐใกล้เคียง โดยชาวบ้านสามารถประยุกต์ใช้ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิม และภูมิปัญญาสมัยใหม่อย่างกลมกลืน โดยไม่ปฏิเสธด้านใดด้านหนึ่งโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้ หากมองภาพรวมเชิงระบบพบว่า ชาวบ้านมีทางเลือกหลายทางเลือกที่หลากหลายในการดูแลรักษาสุขภาพ ได้แก่ ระบบการดูแลรักษาสุขภาพในครัวเรือนและชุมชน ระบบการแพทย์พื้นบ้านท้องถิ่น ระบบการแพทย์แผนไทยและแผนปัจจุบัน สถานบริการสาธารณสุขของรัฐ และระบบการแพทย์ทางเลือกอื่น อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ช่วยให้ชุมชนสามารถแสวงหาแนวทางในการดูแลรักษาสุขภาพอย่างหลากหลายจะประกอบด้วย ความสามารถในการเรียนรู้เชิงรุก ความสามารถในการปรับตัวอย่างต่อเนื่องและวิธีคิดแบบพึ่งตนเองภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ ชรินทร์ เจริญกุล และคณะ (๒๕๔๔) ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างศักยภาพองค์กรชุมชน โดยการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาสาธารณสุขในท้องถิ่น พบว่า ทุกหมู่บ้านในโครงการได้มีการกำหนดวิสัยทัศน์ การพัฒนาหมู่บ้านมีการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา กำหนดแนวทางในการแก้ปัญหา ตลอดจนได้มีการกำหนดแผนงานโครงการแก้ปัญหาในลักษณะมีส่วนร่วม โดยได้จัดทำโครงการแก้ปัญหาทั้งสิ้น ๑๐๔ โครงการ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ โครงการกลุ่มที่ ๑ โครงการที่ชุมชนดำเนินการได้เอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นโครงการที่เป็นนามธรรม และเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมระดับบุคคล มีความก้าวหน้าปานกลาง โครงการกลุ่มที่ ๒ โครงการที่ชุมชนต้องดำเนินการร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐมีความก้าวหน้ามาก โดยเฉพาะในแผนงานด้านสาธารณสุขซึ่งสอดคล้องกับแผนงานด้านสุขภาพดีถ้วนหน้า และโครงการกลุ่มที่ ๓ โครงการที่ต้องส่งต่อหรือขอความสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐมีความก้าวหน้าค่อนข้างมาก หลายโครงการได้รับการสนับสนุนเรียบร้อยแล้ว ส่วนที่เหลือบางโครงการอยู่ระหว่างดำเนินการ และบางโครงการบรรจุไว้ในแผนฯ ๕ ปี ขององค์การบริหารส่วนตำบล การเสริมสร้างศักยภาพขององค์กรชุมชนโดยการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาสาธารณสุขตามรูปแบบของการวิจัยครั้งนี้ จึงนับได้ว่าประสบความสำเร็จ และมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ พร้อมกันนี้ เอกมล อ่อนศรี (๒๕๔๔) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายองค์กรชุมชน” พบว่า

องค์กรที่ร่วมมือกันแบบเครือข่าย เริ่มจากองค์กรนั้นมีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างกันจนพัฒนาไปเป็นความร่วมมือแบบเครือข่ายได้ เมื่อมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนขึ้น โดยลักษณะเครือข่ายที่แข็งแกร่งนั้นจะต้องเป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ในหมู่สมาชิกเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสามารถตอบสนองต่อความต้องการได้ รวมทั้งการได้รับการยอมรับจากภายนอกด้วย และ จันทนันท์ เหล่าพินนา (๒๕๔๖) ศึกษาเรื่อง ขบวนการสร้างเครือข่ายการพัฒนาองค์กรชุมชนของอำเภอเวียงใหญ่ จังหวัดขอนแก่น พบว่า ขบวนการเกิดเครือข่ายขององค์กรชุมชนเกิดขึ้นจากการที่ชุมชนประสบปัญหา พร้อมกับสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาให้กับชุมชน มีการเสริมสร้างกระบวนการบริหารองค์กรให้กับชุมชนและผลักดันให้เกิดการเชื่อมโยงกันของกลุ่มต่างๆ เพื่อรวมพลังกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในการเชื่อมโยงเครือข่ายขององค์กรชุมชนที่คั่นนั้นจะต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ จากกันและกันอย่างสม่ำเสมอ และต่อเนื่อง ซึ่งอาจจะใช้วิธีการประชุม และเยี่ยมเยียนสมาชิกเพื่อให้กำลังใจซึ่งกันและกันจะทำให้เกิดความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและร่วมกันแก้ปัญหาอย่างทันท่วงทีเป็นรูปธรรม อีกทั้ง มนัส สุภักดิ์ (๒๕๔๔) ศึกษาเรื่องพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในกิจกรรมธุรกิจท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศ ชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชาวบ้านบ้านโป่งมีศักยภาพในด้านทรัพยากรท่องเที่ยวมากทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ และด้านวัฒนธรรม ในด้านศักยภาพการบริหารจัดการพบว่าชาวบ้านต้องการและพร้อมในการดำเนินธุรกิจท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และได้ตั้งชมรมขึ้นเพื่อดำเนินธุรกิจท่องเที่ยวในขณะที่ชมรมฯ สามารถพัฒนารูปแบบการบริหารการนำเที่ยว และจัดดำเนินการบริหารจัดการได้ด้วยตนเอง ทางด้านทัศนคติและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวพบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เห็นว่าทรัพยากรท่องเที่ยวต่างๆ ของบ้านโป่ง ส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ดีและดีมาก และนักท่องเที่ยวทุกกลุ่มมีความพึงพอใจสูงต่อการให้บริการด้านต่างๆ ของชมรมฯ

ส่วนการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วม (Type of Participation) มีรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้ คือ การมีส่วนร่วมแบบประชาชนมีอำนาจ (Empowerment), การมีส่วนร่วมแบบความร่วมมือ (Cooperation), การมีส่วนร่วมแบบได้รับความช่วยเหลือ (Assistentialism) และการมีส่วนร่วมแบบได้รับการเลี้ยงดู (Domestication) โดยเงื่อนไขรูปแบบการมีส่วนร่วมอยู่บนฐานของขีดความสามารถของสมาชิกชมรมฯ ในการร่วมกิจกรรมต่างๆ ด้านผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศ ชาวบ้านมีความพึงพอใจมาก จนถึงมากที่สุดต่อผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนของตน ในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม, ด้านเศรษฐกิจชาวบ้านมีโอกาสสร้างรายได้มากขึ้น, ด้านสังคมชาวบ้านมีความพึงพอใจที่มีโอกาสพบเพื่อนใหม่ และสร้างมิตรภาพกับนักท่องเที่ยวความสัมพันธ์ชุมชนก็ดีขึ้น มีความภูมิใจในคุณค่า และวัฒนธรรมของตนมากขึ้น ในด้านสิ่งแวดล้อมชาวบ้านมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า และธรรมชาติมากขึ้น บ้านเรือนและบริเวณ

เป็นระเบียบเรียบร้อยและสะอาดขึ้น นอกจากนั้นจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการประชุม และพูดคุยกัน ชาวบ้านทั่วไปพบว่า กิจกรรมการท่องเที่ยวเกษตรเชิงนิเวศเป็นกิจกรรมที่ดีที่ชาวบ้านยอมรับว่าเป็นคุณประโยชน์แก่ชุมชนบ้านโป่งอย่างแท้จริง และเห็นว่าสามารถนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนได้ สอดคล้องกับ ชัชเวชย์ เจริญวงศ์ (๒๕๔๒) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาอาชีพ และการส่งเสริมการเกษตรของกลุ่มชาวจีนอพยพในเขตตำบลหนองบัว อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า กลุ่มชาวจีนอพยพมีความพึงพอใจในระดับสูงต่อผลการพัฒนาความจำเป็นขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนาความเป็นอยู่ แหล่งน้ำเพื่ออุปโภคบริโภค แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร และการพัฒนาด้านคมนาคมขนส่งแต่ไม่พอใจต่อขนาดพื้นที่ที่ได้รับการจัดสรรและความเหมาะสมของพื้นที่โดยระบุว่าไม่เหมาะสมต่อการประกอบกิจการเกษตร ในส่วนการดำเนินโครงการพัฒนาอาชีพและส่งเสริมการเกษตร กลุ่มชาวจีนอพยพมีความพึงพอใจต่อการดำเนินงานโครงการฝึกอบรม และการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ และพิทักษ์ เตชะใจ (๒๕๔๐) ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อำเภอแม่ฮาด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า พระสงฆ์มีส่วนร่วมปานกลางในเรื่องการค้นหาคำตอบ และสาเหตุของปัญหาการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การดำเนินกิจกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และมีส่วนร่วมระดับน้อยในเรื่องการร่วมวางแผนดำเนินงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การติดตาม และควบคุมการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ และการประเมินผลการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้ง รังสรรค์ เจริญทอง (๒๕๔๒) ศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านพัฒนา ตำบลแม่ฮอด อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า การจัดการป่าชุมชนที่มีระดับการจัดการสูงในด้านต่างๆ คือ ด้านองค์การบริหารป่าชุมชนได้แก่ ความเป็นประชาธิปไตยของราษฎร การลงคะแนนเสียง ในด้านแผนการจัดการป่าชุมชนได้แก่ การมีส่วนร่วมของราษฎร ในการเขียนแผนในด้านระเบียบกฎเกณฑ์ได้แก่ การปฏิบัติตามระเบียบหรือกฎเกณฑ์ข้อบังคับ ในด้านการป้องกัน ได้แก่ การร่วมมือของราษฎร ในการทำแนวป้องกันไฟ ในด้านการปลูกและบำรุง ได้แก่ การเพาะชำกล้าไม้โดยราษฎร ในด้านการใช้ประโยชน์จากผลผลิตป่าไม้ ได้แก่ ความร่วมมือในการใช้น้ำของราษฎร และเรวดี ศรีจำเริญ (๒๕๔๔) ศึกษาเรื่อง การดำเนินงานโครงการพัฒนาชาวเขาเชิงอนุรักษ์ ด้านการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในกรณีศึกษา : บ้านห้วยโป่ง ตำบลบ้านปวง อำเภอทุ่งห้วยช้าง จังหวัดลำพูน พบว่า กิจกรรมชาวบ้านที่เข้าร่วมเป็นประจำ คือ งานประเพณีหมู่บ้าน โดยมีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ชักชวนเข้าร่วมโครงการ เนื่องจากเห็นว่ามีความประโยชน์ ในส่วนของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโครงการพัฒนาชาวเขาเชิงอนุรักษ์จะมีส่วนร่วมระดับบ่อยครั้งในกิจกรรมด้านกฎระเบียบชุมชน และด้านบทบาทของกลุ่มองค์กรในหมู่บ้าน และในการเข้าร่วมประชุมเพื่อรับรู้ข่าวสารสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ตลอดจน สุรินทร์ ไชยสวัสดิ์ (๒๕๔๑) ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในกิจกรรมของศูนย์พัฒนาโครงการหลวง

ขุนแปะ หมู่ที่ ๑๒ ตำบลบ้านแปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรมีส่วนร่วมในกิจกรรมของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงในระดับบ่อยครั้ง ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา และ ขั้นตอนดำเนินกิจกรรมการเกษตร และมีส่วนร่วมในระดับนานๆ ครั้ง โดยขั้นตอนการวางแผนดำเนินกิจกรรมการเกษตร และขั้นตอนการติดตามประเมินผล และ แสงมณี หาญภักดีสกุล (๒๕๔๔) ศึกษาเรื่อง แรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาสตรีของคณะกรรมการการพัฒนาสตรีใน อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เหตุผลในการเข้ามาเป็นคณะกรรมการการพัฒนาสตรี คือ เพื่อที่จะสามารถได้รับค่าตอบแทนจากการเป็นคณะกรรมการ ส่วนความต้องการเมื่อเข้ามาเป็นคณะกรรมการการพัฒนาสตรี คือ ต้องการนำสิทธิจากตำแหน่งไปสนับสนุนกิจกรรมของตนเองและครอบครัว และความพอใจหลังจากเข้ามาทำหน้าที่คณะกรรมการการพัฒนาสตรี คือ ความพอใจในโล่เกียรตินิยมจากการได้รับการพิจารณาให้เป็นผู้หญิงเก่ง

๔) เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟู และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๕) กล่าวว่า เหตุผลที่จะต้องเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ เหตุผลแรก นั้นเป็นเรื่องของความหลากหลายทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเนื่องจาก ภูมิปัญญาตะวันตก, สมัยใหม่, วิทยาศาสตร์ และทุนนิยม นั้น มีลักษณะเป็นแบบเดียวกัน (Standardized) แต่ทว่าปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชนไทยกลับมีความหลากหลาย จึงจำเป็นต้องมีภูมิปัญญาหลายๆ แบบมาแก้ปัญหา และโดยที่จุดเด่นของภูมิปัญญาท้องถิ่นจะอยู่ที่ลักษณะเฉพาะถิ่นของมัน (Localized) จุดเด่นของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวจึงทำให้สามารถแก้ปัญหาที่มีอยู่หลากหลายแห่งหลายมุมได้ และเหตุผลประการที่สองก็คือ ลักษณะความเป็นอิสระ และสร้างสรรค์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น และสุดท้าย คือ ลักษณะแบบองค์รวม (Holistic) ของภูมิปัญญา เช่น มีลักษณะทั้งแบบสาระและบันเทิงควบคู่กันไป หรือมีลักษณะในแบบของการประสานเรื่องทางโลก และทางธรรมเข้าด้วยกัน ซึ่ง ศักดิ์ชัย เกียรติธนาสิน (๒๕๔๖) ศึกษาศักยภาพของชาวบ้านชุมชน "บ้านแก้ว" จากการรื้อฟื้นภูมิปัญญาหรือความรู้ในชุมชนมาปรับประสานและใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้งในเรื่องของความรู้เรื่องแหล่งดิน การปั้น การทำ น້ายาเคลือบเครื่องปั้นดินเผา และการเผา ซึ่งการใช้ความรู้ชาวบ้านดังกล่าวยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชาวบ้าน และชุมชนในการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ผ่านปฏิบัติการทางภูมิปัญญาหรือการสร้างความรู้ท้องถิ่นที่มีการปรับปรนและต่อรองให้เข้ากับบริบทสังคมแบบใหม่ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยสอดคล้องกับ นันทน์ภัส ศิริเขตต์ (๒๕๔๖) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในกลุ่มโรงเรียนยังเมิน สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า โรงเรียนมีการจัดตั้งคณะกรรมการการสำรวจข้อมูลชุมชนก่อนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และนำข้อมูลมาจัดทำทำเนียบบุคลากร ภูมิปัญญาชาวบ้าน มีการนำเอาบุคลากรภูมิปัญญาชาวบ้าน

เข้าร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในรายวิชาอาชีพ เช่น วิชาช่างจักสาน ช่างเกษตร ช่างทอผ้า รวมทั้ง กิตติพิศ ศิริสูตร (อ้างใน นันทน์ภัส ศิริเขตต์, ๒๕๔๖ : ๒๕) ได้ศึกษาเรื่อง การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.๒๕๓๑) ในโรงเรียนร่วมพัฒนาการใช้หลักสูตร สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี พบว่าศึกษานิเทศก์อำเภอ และผู้บริหารโรงเรียนส่วนใหญ่สนับสนุนส่งเสริมให้ครูผู้สอนศึกษา และนำภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องคติ ความคิด ความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และการประกอบอาชีพของท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ในลักษณะของการปรับกิจกรรมการเรียนการสอน โดยการเชิญเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นช่างฝีมือ ช่างเทคนิคชาวบ้าน และนิมนต์พระสงฆ์มามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นนอกจากนี้ วรรณิการ์ ปัญสงเสริม (๒๕๔๑) ศึกษาเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนวิชางานประดิษฐ์ เรื่อง การประดิษฐ์ของใช้ตามทักษะกระบวนการ ๕ ขั้น สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โดยศึกษาจากกลุ่มตัวอย่าง นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านวังมน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีพฤติกรรมเป็นไปตามทักษะกระบวนการ ๕ ขั้น และส่วนใหญ่ขาดการนำเอาภูมิปัญญาและผู้ทรงภูมิปัญญาที่อยู่ในท้องถิ่นมาร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และหทัยา เจิมศักดิ์ (๒๕๓๕) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องหัตถกรรมในท้องถิ่น ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าโรงเรียนต้องการให้มีการจัดกระบวนการเรียนการสอนที่เกี่ยวกับหัตถกรรมเพื่อแก้ปัญหาที่มีการละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้คนรุ่นใหม่ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตหันตัวเองไปประกอบอาชีพที่อยู่นอกชุมชน รวมทั้ง รุจพร ประชาเดชสุวัฒน์ (๒๕๓๕) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาเพลงพื้นบ้าน : กรณีศึกษาเปรียบเทียบล้านนากับสิบสองปันนา เป็นการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับเพลง และดนตรีพื้นบ้านของชาวล้านนากับสิบสองปันนาในแง่ของการเปรียบเทียบหาความคล้ายคลึง และความแตกต่างจากการศึกษา พบว่า ลักษณะของเพลง และดนตรีพื้นบ้านของทั้งสองพื้นที่มีความคล้ายคลึงหรือแทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ เพลงพื้นบ้านของทั้งสองมีลักษณะ และบริบทในการเป็นเครื่องมือหล่อหลอมสังคม ได้แก่ การขอ และการขบถล้อ ซึ่งมีเนื้อหาในด้านการอบรมสั่งสอน ขัดเกลาคคนในสังคม นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับเทิดทูนแม่สังคม และมีบทบาทเชื่อมความสัมพันธ์ของคนหนุ่มสาวในประเพณีการแ้วสาว โดย นิธยา บุตรศรี (๒๕๔๒) ศึกษาเรื่อง การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนต้นแบบการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี พบว่าครูผู้สอนส่วนใหญ่มีการนำเอาภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี และด้านการประกอบอาชีพมาใช้ในการพัฒนา

หลักสูตรท้องถิ่น โดยมีการปรับรายละเอียดของเนื้อหาที่ใช้สอน โดยครูผู้สอนดำเนินการด้วยการนำเอาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านจากประสบการณ์เดิมของตนมากำหนดรายละเอียดของเนื้อหาวิชาและดำเนินการสอนเอง และครุณี ศรีตระกูล (๒๕๓๕) ศึกษาเรื่องการพัฒนาหน่วยการสอนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต โดยเน้นภูมิปัญญาท้องถิ่นพบว่าความรู้ความเข้าใจที่เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของนักเรียนหลังจากการใช้หน่วยการสอนมีค่าเฉลี่ยสูงกว่าก่อนการใช้หน่วยการสอนและสูงกว่าเกณฑ์ที่ตั้งไว้ ๖๐/๖๐ นักเรียนมีพฤติกรรมการเรียนอยู่ในระดับดีเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้ง สุสิทธิ์ ชูชาติ (๒๕๓๘) ได้ศึกษาเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า และระบบนิเวศน์เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย พบว่า พื้นที่ในเขตภาคเหนือตอนบนมีพื้นที่ป่ามากที่สุดในประเทศไทย จากการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม กฎข้อบังคับ และการลงโทษต่อผู้ฝ่าฝืน บุกรุก ทำให้ป่าไม้ในภาคเหนือตอนบนมีพื้นที่ป่าไม้มากที่สุด โดยเฉพาะเขตจังหวัดที่มีกระเหรี่ยง ลัวะ อาศัยอยู่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๔-๒๕๓๖

จะเห็นได้ว่าการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาศักยภาพของชุมชน และท้องถิ่น ตลอดจนการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ยั่งยืนให้กับผู้เรียน ชุมชน สังคม ล้วนแต่เป็นกลวิธีสำคัญที่นอกจากจะเป็นส่วนสำคัญในการร่วมกันรักษา สืบสาน มรดกทางภูมิปัญญาของไทยแล้ว ยังคงเป็นการร่วมกันพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการพัฒนา และการเรียนรู้อย่างยั่งยืน อันจะส่งผลดีต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้

บทที่ ๒

ภูมิหลังทางสังคม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ของเมืองลับแล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

บทนี้ ผู้วิจัยจะเสนอข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับภูมิหลังทางสังคม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของเมืองลับแล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ได้แก่ ข้อมูลประวัติความเป็นมาของจังหวัดอุตรดิตถ์ ประวัติความเป็นมาของอำเภอลับแล ตำบลฝ่ายหลวง และบ้านท้องลับแล รวมทั้งข้อมูลทางด้านวัฒนธรรมของชาวไท-ยวนลับแล ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านท้องลับแล

๒.๑ จังหวัดอุตรดิตถ์

๒.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของจังหวัดอุตรดิตถ์

จาก www.wikipedia.org/wiki/uttaradit (ระบบออนไลน์ : ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒) ได้เสนอว่า จังหวัดอุตรดิตถ์ ตั้งอยู่ทางภาคเหนือตอนล่าง ได้ชื่อว่า เมืองแห่งพระแท่นศิลาอาสน์ ดำเนินอันลึกกลับของเมืองลับแล ดินแดนแห่งลางสาหวานหอม และบ้านเกิดของพระยาพิชัยดาบหัก ขุนศึกคู่บารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

อุตรดิตถ์เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มายาวนาน โดยมีการค้นพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยา และสมัยธนบุรีนั้น อุตรดิตถ์มีเมืองสำคัญ คือ เมืองพิชัยและเมืองสวางคบุรีซึ่งเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ (ซึ่งทั้งสองเมืองนั้นเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย)

เดิมที่ตัวเมืองอุตรดิตถ์ในปัจจุบันนี้เป็นเพียงตำบลชื่อ "บางโพธิ์ท่าอิฐ" ขึ้นกับเมืองพิชัย แต่เพราะบางโพธิ์ท่าอิฐซึ่งอยู่ริมฝั่งขวาของแม่น้ำน่านมีความเจริญรวดเร็ว เพราะเป็นท่าเรือขนถ่ายสินค้าสำคัญในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะตำบลบางโพธิ์ท่าอิฐ ขึ้นเป็นเมือง "อุตรดิตถ์" มีความหมายว่า ท่าเรือด้านทิศเหนือของสยามประเทศ แต่ยังคงขึ้นกับเมืองพิชัยอยู่ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมืองอุตรดิตถ์มีความเจริญมากกว่าเมืองพิชัย จึงได้ยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัด และเมืองพิชัยเลื่อนลงไปเป็นอำเภอหนึ่งจนทุกวันนี้

จังหวัดอุตรดิตถ์ตั้งอยู่ทางใต้สุดของภาคเหนือ จังหวัดอุตรดิตถ์เป็นจังหวัดที่มีภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาและที่สูงสลับซับซ้อน ซึ่งจะอยู่ทางตอนเหนือและทางตะวันออกของจังหวัด เนื่องจากทำเลที่ตั้งดังกล่าวจึงทำให้จังหวัดอุตรดิตถ์มีอากาศค่อนข้างร้อนอบอ้าวในฤดูร้อน มี

อากาศฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดูฝน และมีช่วงฤดูแล้งค่อนข้างชัดเจนตั้งแต่ประมาณกลางเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤษภาคม เดือนที่ร้อนที่สุดคือเดือนเมษายน จังหวัดอุดรดิตถ์ได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันออกเฉียงใต้เป็นส่วนใหญ่ มรสุมตะวันออกเฉียงใต้ปกคลุมจะมีแหล่งกำเนิดบริเวณทะเลอันดามัน ทำให้จังหวัดอุดรดิตถ์มีช่วงฤดูฝนกินระยะเวลาตั้งแต่เดือนพฤษภาคมจนถึงเดือนกันยายน โดยเดือนกันยายนเป็นเดือนที่มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยสูงที่สุด

ประชากรส่วนใหญ่กว่าร้อยละ ๕๕.๖๖ นับถือศาสนาพุทธ นิกายเถรวาท โดยประกอบอาชีพทางด้านการเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยใช้พื้นที่ในการทำเกษตรประมาณร้อยละ ๒๖.๗๐ ของพื้นที่ทั้งหมด นอกจากนี้ยังประกอบอาชีพทางด้านปศุสัตว์ รวมทั้งมีการทำพืชไร่ปลูกผลไม้ นานาชนิด โดยผลไม้ที่ขึ้นชื่อของจังหวัดอุดรดิตถ์ คือกลางสาค

ส่วนการเดินทางมายังจังหวัดอุดรดิตถ์สามารถใช้เส้นทางได้หลายเส้นทาง ทั้งทางรถไฟ ทางรถโดยสารประจำทาง และทางรถยนต์ส่วนบุคคล สำหรับการเดินทางโดยเครื่องบิน จังหวัดอุดรดิตถ์เคยมีสนามบิน ๑ แห่ง สำหรับการเดินทางพาณิชย์ แต่ปัจจุบันได้ยกเลิก เนื่องจากไม่คุ้มทุน

สถานที่สำคัญ มีทั้งแหล่งโบราณสถาน เช่น วัดพระแท่นศิลาอาสน์ วัดพระฝางสว่างคบุรี มุนีนาถ วัดพระยืนพุทธบาทยุคล วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ซากเมืองโบราณสมัยอาณาจักรสุโขทัย แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่น อุทยานแห่งชาติภูสอยดาว อุทยานแห่งชาติคลองตรอน อุทยานแห่งชาติลำน้ำน่าน วนอุทยานแห่งชาติสักใหญ่ และแหล่งท่องเที่ยวอีกมากมาย ทั้งน้ำตก เขื่อนสิริกิติ์ วัด พระพุทธรูปสำคัญของจังหวัด เป็นต้น

๒.๑.๑.๑ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

๑) สมัยก่อนประวัติศาสตร์

พื้นที่ตั้งตัวเมืองอุดรดิตถ์ในอดีต เป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ราบลุ่มอันเกิดจากดินตะกอนแม่น้ำพัดของแม่น้ำน่านที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐาน และประกอบกิจกรรมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ปรากฏหลักฐานบริเวณรอบที่ตั้งตัวเมืองอุดรดิตถ์ในปัจจุบันที่แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหว และการตั้งถิ่นฐานของแหล่งชุมชนมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีอายุมากกว่า ๒,๐๐๐ ปี ดังการค้นพบเครื่องมือหินขัด และซากกระดูกมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านบึงวังจี้ว ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามตำบลบางโพ-ท่าอิฐ และการค้นพบกลองมโหระทึกสำริด, กาน้ำ และภาชนะสำริดที่ม่อนสัถยพงษ์ซึ่งตั้งอยู่ในเขตตำบลบางโพในปี พ.ศ. ๒๔๗๐

๒) สมัยประวัติศาสตร์

พื้นที่ตั้งตัวเมืองอุดรดิตถ์ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่าน ในทำเลที่ตั้งอันเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่มีความเคลื่อนไหวมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้นในบริเวณแถบนี้จึงมีการเคลื่อนไหว และย้ายถิ่นฐานของผู้คนมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีทำนน้ำที่สำคัญ ๓ ทำ คือ

ท่าเสา ท่าอิด และท่าโพธิ์ ซึ่งมีความสำคัญ และเจริญรุ่งเรืองมาแต่สมัยขอมปกครองท่าอิด ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๔๐๐ ที่ตั้งตัวเมืองอุตรดิตถ์ในปัจจุบันมีที่มาจาก ๓ ท่าที่สำคัญที่มีความสำคัญเป็นชุมทางค้าขายมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรขอม คือ

๒.๑ ท่าอิด คือ บริเวณท่าอิฐบน และท่าอิฐล่างปัจจุบัน (อิฐหรืออิด เป็นภาษาเหนือ (คำเมือง) แปลว่า เหนือ)

๒.๒ ท่าโพธิ์ คือ บริเวณวัดท่าถนน ตลาดบางโพ เนื่องจากมีต้นโพธิ์มาก มีคลองไหลผ่าน เรียกว่า คลองบางโพธิ์ (เพี้ยนมาเป็น บางโพ)

๒.๓ ท่าเสา คือ บริเวณตลาดท่าเสา (เสา เป็นภาษาเหนือ (คำเมือง) แปลว่า พักนอน)

พื้นที่ตั้งตัวท่าอิด (อิด แปลว่า "เหนือ") เนื่องจากการเดินทางมาค้าขายทางเรือและทางบกของจังหวัดภาคเหนือ และภาคกลางสมัยโบราณกว่าจะถึงก็เหนือ ท่าอิดเป็นท่าที่มีความเจริญทางการค้ามากกว่าทุกท่าในภาคเหนือ เป็นท่าจอดเรือ ค้าขายจากมณฑลภาคเหนือ และภาคกลางรวมถึงเชียงตุง เชียงแสน หัวพันทั้งห้าทั้งหก สิบสองปันนา สิบสองจุไทย เดิมท่าอิดอยู่ในความปกครองของขอม ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๔๐๐ มาตลอด จนถึงสมัยสุโขทัย ขอมได้หมดอำนาจลง ท่าอิดจึงเป็นเมืองท่าขึ้นอยู่กับเมืองทุ่งยั้ง อันเป็นเมืองหน้าด่านของสุโขทัย สมัยต่อมาแควน่านได้เปลี่ยนทางเดินทำให้หาดท่าอิดออกไปทางตะวันออกมากทุกๆ ปี ท่าอิดจึงเลื่อนตามลงไปเรื่อยๆ เรียกว่า หาดท่าอิดล่าง ท่าอิดเดิม เรียกว่าท่าอิดบน ท่าอิดล่างก็ยังคงเป็นศูนย์การค้าจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

๓) สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา-ต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ช่วงสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เมืองฝาง ซึ่งอยู่เหนือหน้าเมืองอุตรดิตถ์ได้กลายเป็นแหล่งชุมนุมสำคัญของประชาชน เพราะ ไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามไทย และพม่า ทำให้เกิดชุมนุมเจ้าพระฝางเป็นใหญ่เหนือหัวเมืองแถบนี้ ก่อนจะถูกปราบปรามลงได้ในภายหลัง

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ท่าอิดเกี่ยวข้องกับเมืองพิชัยอย่างแน่นแฟ้น ใช้เป็นที่พักทุกครั้งที่ยกทัพผ่านและใช้เป็นที่รวบรวมทัพก่อนขึ้นตีหัวเมืองฝ่ายเหนือและล้านนา สมัยก่อนนั้นการเดินทาง และขนส่งสินค้า เพื่อนำมาขายทางตอนเหนือสะดวกอยู่ทางเดียว คือ ทางน้ำ แม่น้ำที่ให้เรือสินค้ารวมทั้งเรือสำเภาขึ้นลงได้สะดวกถึงภาคเหนือตอนล่างก็มีแม่น้ำน่านเท่านั้น เรือสินค้าที่มาจากกรุงเทพฯ หรือกรุงศรีอยุธยา ก็จะขึ้นมาได้ถึงบางโพท่าอิฐเท่านั้น เพราะเหนือขึ้นไปแม่น้ำจะตื้นและมีเกาะแก่งมาก ฉะนั้นตำบลบางโพท่าอิฐจึงเป็นย่านการค้าที่สำคัญ

๒.๑.๑.๒ กำเนิดนามเมืองอุตรดิตถ์

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อุตรดิตถ์เป็นหัวเมืองชุมนุมการค้าใหญ่ที่สุด และสำคัญที่สุดในภาคเหนือ ทำให้ในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงเล็งเห็นความสำคัญเมืองแห่งนี้ในฐานะ

ศูนย์กลางการค้าขายของแถบภาคเหนือตอนล่าง หรือเมืองท่าที่ตั้งอยู่ปลายเหนือสุด ที่ถูกควบคุมด้วยอำนาจโดยตรงของอาณาจักร จึงพระราชทานนามเมืองท่าอิดไว้ว่า "อุตฺรดิษฐ์" (อุตฺร-ทิศเหนือ, ดิษฐ์-ท่าน้ำ) แปลว่า "ท่าเรือด้านทิศเหนือของสยามประเทศ" (คำนี้ต่อมาเขียนเป็น "อุตฺรดิษฐ์" และ "อุตฺรดิษฐ์" ดังที่ใช้ในปัจจุบัน)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่าอิดยังคงมีฐานะเป็นย่านค้าขายต่อเมืองพิชัย สถานที่ราชการตั้งอยู่ที่เมืองพิชัย แต่ย่านการค้าอยู่ที่ท่าอิด ดังนั้น คดีต่างๆ ที่เกิดขึ้น และการเก็บภาษีอากรส่วนใหญ่จึงอยู่ที่ท่าอิด ราษฎรติดต่อกับส่วนราชการต้องไปเมืองพิชัย เป็นการไม่สะดวก ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองพิชัย, ท่าอิด, เมืองทุ่งยั้ง และเมืองลับแล ทรงเห็นว่าท่าอิดมีความเจริญเป็นศูนย์กลางการค้า และมีเมืองลับแลอยู่ใกล้ๆ เป็นเมืองรองลงไป การชำระคดี และการเรียกเก็บภาษีอากรสะดวกกว่าที่เมืองพิชัย จึงโปรดฯ ให้ย้ายเมืองพิชัยมาตั้งที่บริเวณท่าอิด ส่วนเมืองพิชัยเดิมว่าเรียกว่า เมืองพิชัยเก่า

พ.ศ. ๒๔๔๖ พวกเงี้ยวก่อจลาจลที่เมืองแพร่ โดยมีประภาหม่องหัวหน้าเงี้ยวตั้งตนเป็นใหญ่ คบคิดกับเจ้าเทพวงศ์เจ้าผู้ครองนครแพร่ จับพระยาสุรราชฤทธานนท์ข้าหลวงประจำมณฑลกับข้าราชการไทย ๓๘ คนฆ่าแล้วยกทัพลงมาจะยึดท่าอิด กองทัพเมืองอุตฺรดิษฐ์นำโดยพระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ เป็นผู้บัญชาทัพ พระยาพิศาลคีรี (ทัพ) ข้าราชการเกษียณอายุแล้วเป็นผู้คุมกองเสบียงส่ง ยกทัพไปตั้งรับพวกเงี้ยวที่ปางอ้อ ปางต้นผึ้ง พระยาศรีสุริยราชฯ จึงมอบหมายพระยาพิศาลคีรี เป็นผู้บัญชาการทัพแทน เนื่องจากเป็นผู้มีอาวุโส และกราศึกปราบฮ่อที่หลวงพระบางมาก พระยาพิศาลคีรีได้สร้างเกียรติคุณให้กองทัพไทย โดยปราบทัพพวกเงี้ยวราบคาบ ฝ่ายไทยเสียชาวบ้านที่อาศัยารบเพียงคนเดียว กอปรกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แม่ทัพจากกรุงเทพฯ ยกมาช่วย

พ.ศ. ๒๔๔๘ - ๒๔๕๑ ทางรถไฟเริ่มสร้างทางผ่านท่าโพธิ์ และท่าเสา บริเวณนี้ยังเป็นป่าไฟ ไม่เจริญเหมือนท่าอิด กรมรถไฟจึงสร้างทางรถไฟแยกไปที่หาดท่าอิดล่าง ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ สมัยพระยาสุจริตรักษา (เชื้อ) เป็นเจ้าเมือง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ กรมรถไฟได้สร้างสถานีรถไฟถึงบางโพธิ์และท่าเสา ทำให้ท่าโพธิ์และท่าเสาเจริญทางการค้าอย่างรวดเร็ว ประกอบกับที่ท่าอิดน้ำท่วมบ่อย การคมนาคมทางน้ำเริ่มลดความสำคัญลง การค้าที่ท่าอิดเริ่มซบเซา พ่อค้าเริ่มอพยพมาตั้งที่ท่าโพธิ์ และท่าเสาเพิ่มมากขึ้น ท่าอิดเมืองท่าที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๔๐๐ ก็เสื่อมความนิยมลง และได้ย้ายศูนย์กลางการค้ามาที่ตลาดท่าโพธิ์ และตลาดท่าเสา และต่อมาหลังจากการตัดเส้นทางรถไฟผ่านเมืองอุตฺรดิษฐ์สำเร็จในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ทำให้แหล่งชุมนุมการค้าย่านท่าเสา และท่าอิดเริ่มหมดความสำคัญลง เพราะรถไฟสามารถวิ่งขึ้นเมืองเหนือได้โดยไม่ต้องหยุดขนถ่ายเสบียงที่เมืองอุตฺรดิษฐ์ และประกอบกับการที่ทางราชการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ปิดกั้นแม่น้ำน่านในเขตอำเภอท่าปลาในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ทำให้การคมนาคมทางน้ำยุติลงสิ้นเชิง โดย

ในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น เส้นทางคมนาคมทางถนนในจังหวัดอุตรดิตถ์มีเพียงไม่กี่เส้นทาง และด้วยทำเลที่ตั้ง และความไม่สะดวกในการคมนาคมทางถนนในช่วงนั้นดังกล่าว ทำให้ตัวเมืองอุตรดิตถ์ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางการคมนาคมของภาคเหนือกลายเป็นเมืองในมุมปิด ไม่เหมือนเมื่อครั้งการคมนาคมทางน้ำรุ่งเรือง และด้วยภูมิประเทศที่ไม่เอื้ออำนวยดังกล่าว จึงทำให้ในช่วงต่อมา รัฐบาลได้หันมาพัฒนาเมืองพิษณุโลกให้เป็นศูนย์กลางแห่งภาคเหนือตอนล่างแทน

จนในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ทางกรมได้ตัดทางหลวงแผ่นดินหมายเลขที่ ๑๑ ทำให้เมืองอุตรดิตถ์เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง และมีการพัฒนามากขึ้นตามลำดับ เพราะทางเส้นนี้เป็นเส้นทางส่วนหนึ่งของถนนสายเอเชียที่ตัดผ่านมาจากจังหวัดพิษณุโลกผ่านนอกเมืองอุตรดิตถ์เข้าสู่จังหวัดแพร่ ทำให้เส้นทางนี้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมทางบกสายหลักของจังหวัดอุตรดิตถ์ และกลายเป็นทางผ่านสำคัญเพื่อเข้าสู่ภาคเหนือตอนบน (ล้านนา) สำหรับตัวเมืองอุตรดิตถ์มีความเจริญขึ้นมาโดยลำดับ เนื่องจากเป็นที่ตั้งของย่านสถานีรถไฟที่ใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ ทำให้ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีประกาศเปลี่ยนชื่อเมืองพิชัยมาเป็น เมืองอุตรดิตถ์ และในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ เมืองอุตรดิตถ์ จึงได้รับการยกฐานะจากเมืองอุตรดิตถ์ขึ้นเป็นจังหวัดอุตรดิตถ์ สืบจนปัจจุบัน

๒.๑.๒ สภาพทั่วไปของจังหวัดอุตรดิตถ์

จาก <http://www.uttaradit.go.th/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=๖>

(ระบบออนไลน์ : ๑๗ กันยายน ๒๕๕๒) ได้เสนอข้อมูลสภาพทั่วไปของจังหวัดอุตรดิตถ์ ไว้ว่า

๒.๑.๒.๑ ลักษณะทางภูมิศาสตร์

อุตรดิตถ์เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคเหนือตอนล่าง เป็นประตูขึ้นสู่ดินแดนล้านนา ตะวันออก เป็นเมืองก่อนประวัติศาสตร์ ตัวเมืองเดิมชื่อ บางโพธิ์อิฐ ได้รับการยกฐานะเป็นจังหวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ “อุตรดิตถ์” หมายถึง เมืองท่าแห่งทิศเหนือ เป็นเมืองด่านานแม่มาลัยแล และเมืองถิ่นกำเนิดของวีรบุรุษกู่ชาติ “พระยาพิชัยดาบหัก” ทหารเอกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ โดยทางรถยนต์ ๔๕๑ กิโลเมตร และโดยทางรถไฟ ๔๘๕ กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง มีเนื้อที่กว้างประมาณ ๗,๘๓๘.๕๕๒ ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ ๔,๘๕๕,๑๒๐ ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน

ทิศใต้ ติดกับ จังหวัดพิษณุโลก

ทิศตะวันออก ติดกับ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเลย และ สาธารณรัฐประชาธิปไตย

ประชาชนลาว มีเขตชายแดนยาวประมาณ ๑๓๕ กิโลเมตร

ทิศตะวันตก ติดกับ จังหวัดสุโขทัย

สภาพพื้นที่ และลักษณะภูมิประเทศ แบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑) ที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน บริเวณสองฝั่งของแม่น้ำน่าน และลำน้ำสาขาที่ไหลรวมมาบรรจบ กับแม่น้ำน่าน สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ค่อนข้างราบเรียบ อยู่ในเขตอำเภอตรอน อำเภอพิชัย บางส่วนในอำเภอเมือง อำเภอลับแล และอำเภอทองแสนขัน (ประมาณ ๒๐% ของพื้นที่ทั้งหมด)

๒) ที่ราบระหว่างหุบเขาและเชิงเขา บริเวณที่อยู่ต่อเนื่องจากบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำทางด้านเหนือ และด้านตะวันออกของจังหวัด มีที่ราบแคบๆ ในระหว่างหุบเขาตามแนวคลองตรอน แม่น้ำปาด คลองแม่พ่อง ห้วยน้ำไคร้ และลำธารสายต่างๆ สลับกับภูมิประเทศเป็นเขาในเขตอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ลับแล น้ำปาด ฟากท่า และบ้านโคก (ประมาณ ๖๐% ของพื้นที่ทั้งหมด)

๓) เขตภูเขาและที่สูง มีพื้นที่ประมาณครึ่งหนึ่งของจังหวัด อยู่ในบริเวณทางด้านเหนือ และทางตะวันออกของจังหวัด โดยเฉพาะเขตอำเภอเมืองอุตรดิตถ์

จังหวัดอุตรดิตถ์ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และตะวันตกเฉียงใต้มีความชื้น และความร้อนสูง ส่วนในฤดูร้อนอากาศจะร้อนจัด อุณหภูมิเฉลี่ยอยู่ที่ ๓๕ องศาเซลเซียส อากาศเย็นสบายในฤดูหนาว และมีฝนตกชุกในฤดูฝน ส่วนปริมาณน้ำฝนของจังหวัดอุตรดิตถ์ อยู่ช่วง ๘๕๗.๓ มิลลิเมตร ถึง ๑,๖๕๕.๕ มิลลิเมตร จำนวนวันฝนตก ๘๕ วัน

๒.๑.๒.๒ การแบ่งเขตการปกครอง

จังหวัดอุตรดิตถ์ ได้แบ่งพื้นที่เพื่อการบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็น ๕ อำเภอ ๖๗ ตำบล ๖๑๓ หมู่บ้าน โดยมีอำเภอดังนี้ อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ตรอน ทองแสนขัน ท่าปลา น้ำปาด บ้านโคก พิชัย ฟากท่า และอำเภอลับแล

ตาราง ๒.๑ แสดงการแบ่งเขตการปกครองจังหวัดอุตรดิตถ์

อำเภอ	พื้นที่ (ตร.กม.)	ตำบล	หมู่บ้าน	เทศบาล เมือง/ตำบล	อบต.	ห่างจากจังหวัด
เมืองอุตรดิตถ์	๗๖๕.๔๘	๑๖	๑๕๘	๕	๕	
ตรอน	๓๑๔.๕๐	๕	๔๗	๒	๕	๓๕ กม.
ท่าปลา	๑,๖๘๑.๔๕	๘	๘๕	๓	๗	๕๕ กม.
น้ำปาด	๑,๔๔๘.๗๑	๖	๔๕	๑	๖	๘๕ กม.
ฟากท่า	๖๓๒.๖๗	๔	๓๑	๑	๔	๑๔๐ กม.
บ้านโคก	๑,๐๕๕.๕๑	๔	๓๑	๑	๓	๑๘๐ กม.
พิชัย	๗๓๖.๖๘	๑๑	๕๘	๒	๑๑	๖๐ กม.
ลับแล	๔๔๘.๗๗	๗	๖๕	๓	๗	๑๑ กม.
ทองแสนขัน	๗๕๔.๔๔	๔	๔๕	๑	๔	๕๐ กม.
รวม	๗,๘๓๘.๖๑	๖๕	๖๑๓	๒๓	๕๖	

ที่มา : ที่ทำการปกครองจังหวัดอุตรดิตถ์ ข้อมูล ณ พ.ศ. ๒๕๕๒

๒.๑.๒.๓ ประชากร

จำนวนประชากรของจังหวัดมีทั้งสิ้น ๔๖๓,๕๘๙ คน เป็นเพศชาย ๒๒๘,๙๘๑ คน เพศหญิง ๒๓๔,๖๐๘ คน ความหนาแน่นเฉลี่ย ๖๐ คน/๑ ตารางกิโลเมตร อำเภอที่มีความหนาแน่นประชากรมากที่สุดคือ อำเภอเมืองอุดรดิตถ์ โดยมีความหนาแน่นเท่ากับ ๑๑๔ คน/๑ ตารางกิโลเมตร และอำเภอที่มีความหนาแน่นของประชากรน้อยที่สุดคือ อำเภอบ้านโคก เท่ากับ ๑๔ คน/๑ ตารางกิโลเมตร (ข้อมูล ณ เดือน พฤษภาคม ๒๕๕๒)

ตาราง ๒.๒ แสดงรายละเอียดประชากร และครัวเรือน ของจังหวัดอุดรดิตถ์

พื้นที่	จำนวน หลังคาเรือน	จำนวนประชากร		
		ชาย	หญิง	รวม
เมืองอุดรดิตถ์	๕๒,๒๙๓	๓๔,๐๓๖	๓๓,๓๕๒	๑๕๑,๘๒๘
ตรอน	๑๐,๓๗๓	๑๓,๑๓๓	๑๓,๘๕๐	๓๔,๙๘๓
ท่าปลา	๑๔,๑๙๔	๒๔,๕๓๑	๒๔,๒๓๑	๔๘,๗๖๒
น้ำปาด	๑๐,๒๖๔	๑๖,๖๐๒	๑๖,๒๒๓	๓๒,๘๒๕
ฟากท่า	๔,๘๕๐	๗,๕๒๔	๗,๕๙๘	๑๕,๑๒๒
บ้านโคก	๕,๓๘๖	๗,๓๒๒	๖,๘๕๒	๑๔,๑๗๔
พิชัย	๒๒,๙๑๒	๓๓,๔๙๑	๓๙,๒๔๑	๗๒,๗๓๒
ลับแล	๑๙,๙๒๖	๒๗,๓๖๖	๒๘,๕๒๖	๕๖,๘๙๒
ทองแสนขัน	๙,๙๔๑	๑๖,๔๙๖	๑๖,๓๓๙	๓๒,๘๓๕
รวม	๑๕๐,๑๙๓	๒๒๘,๙๘๑	๒๓๔,๖๐๘	๔๖๓,๕๘๙

ที่มา : ที่ทำการปกครองจังหวัดอุดรดิตถ์ พ.ศ. ๒๕๕๒

แผนที่ ๒.๑ แสดงแผนที่จังหวัดอุดรธานี

ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า เดิมชาวเมืองแพร่ เมืองน่าน หนีข้าศึกและความเดือดร้อน มาชุมนุมกันตั้งชุมชนอยู่บริเวณนี้ เนื่องจากเป็นที่ป่ารก หลบซ่อนตัวง่าย และภูมิประเทศเป็นเมืองอยู่ในหุบเขา มีเนินสลับกับที่ต่ำ คนต่างเมืองถ้าไม่คุ้นเคยกับภูมิประเทศจะหลงทางได้ง่าย อำเภอลับแล นอกจากจะมีโบราณสถานที่น่าสนใจมากมายแล้ว ยังเป็นแหล่งผลิตสินค้าหัตถกรรม เช่น ผ้าตีนจก และไม้กวาด โดยเป็นแหล่งปลูกยางสด ซึ่งเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงของจังหวัดอีกด้วย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ พอจะอนุมานได้ว่าที่เมืองทุ่งยั้ง แต่เดิมเคยเป็นเมืองใหญ่ที่เป็นชุมชนของพวกละว้าและขอม มีความเจริญรุ่งเรืองมาช้านาน เพราะได้มีการขุดพบกลองมโหระทึก และพริ้วสำริด ได้ในบริเวณดังกล่าว ต่อมาเมื่ออาณาจักรขอมล่มสลายลง คนไทยก็ได้เข้ามาครอบครอง และตั้งเมืองขึ้นเรียกชื่อว่า "เมืองกัมโฆ"

ทางด้านเหนือของเมืองกัมโฆ มีภูมิประเทศเป็นป่าเขาสลับซับซ้อน มีบรรยากาศเยือกเย็น ยามพลบค่ำแม้จะวันจะยังไม่ตกคืนก็มีมืดแล้ว เพราะจะมีดอยม่อนฤๅมิเป็นฉากกั้นแสงอาทิตย์ ป่าแห่งนี้ จึงได้ชื่อว่า "ป่าลับแล" (แล แปลว่า เวลาเย็น) ต่อมาเพี้ยนเป็น "ป่าลับแล" ซึ่งกลายมาเป็นชื่ออำเภอลับแล ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ในยุคเกี่ยวกับการรวมตัวของเมืองกัมโฆ ได้มีผู้คนจากอาณาจักรโยนกเชียงแสน อพยพหลบภัยสงครามเข้ามาตั้งรกรากอยู่บริเวณที่ราบเขาแห่งหนึ่ง และตั้งชื่อบ้านว่า "บ้านเชียงแสน" ต่อมาคนกลุ่มนั้นก็แยกย้ายกันไปห้กล้างถางดงสร้างบ้านเมือง ขึ้นกระจัดกระจายตามที่ราบ และตามไหล่เขาต่างๆ เมื่อได้ทำมาหากินกันระยะหนึ่งคนกลุ่มนั้นได้ไปอัญเชิญเจ้าชายฟ้าฮ่ามกุมาร จากอาณาจักรโยนกเชียงแสนมาตั้งเมืองที่ป่าลับแลโดยให้ชื่อว่า เมืองลับแล และได้สร้างวังขึ้นที่บ้านห้องลับแล หรือที่บริเวณวัดเจดีย์คีรีวิหาร เมื่ออาณาจักรโยนกเชียงแสนล่มสลายลงอาณาจักรล้านนาเฟื่องฟูแทน เมืองลับแลก็ยกขึ้นกับอาณาจักรล้านนา ใน พ.ศ. ๑๖๕๐ อาณาจักรสุโขทัยรุ่งเรืองขึ้นก็เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรสุโขทัย ในปี พ.ศ. ๑๙๘๑ เมืองทุ่งยั้ง ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเพราะเป็นเมืองหน้าด่านของอาณาจักรอยุธยา เมืองลับแลจึงได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองทุ่งยั้ง ครั้นต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ในราว พ.ศ. ๒๔๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองอุดรดิตถ์ และได้เสด็จมาถึงเมืองลับแลในวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้โปรดให้ย้ายศาลากลางจังหวัดจากเมืองพิชัยมาตั้งที่บางโพ และยุบเมืองทุ่งยั้งรวมกับลับแล และสถาปนาเมืองลับแลขึ้นเป็นอำเภอ ส่วนอาคารที่ทำการยังตั้งอยู่ที่เมืองทุ่งยั้ง บริเวณใกล้เวียงเจ้าเงาะ

ต่อมาพระพิศาลคีรี ได้ย้ายอาคารทำการไปตั้งที่ม่อนจำศีลในปีเดียวกันนี้ (ห่างจากที่ว่าการอำเภอปัจจุบันไปทางทิศเหนือประมาณ ๑ กิโลเมตร) ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ สมัย พระศรีพนมมาศ (เมื่อครั้งเป็นหลวงศรีพนมมาศ) เห็นว่าห่างไกลจากตัวเมืองลำบากแก่ราษฎรไปติดต่อประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะสงวนที่ม่อนจำศีล เป็นที่

ประดิษฐานพระเหลือ (พระพุทธรูปที่สร้างจากทองที่เหลือจากการหล่อพระพุทธรูปชินราชที่จังหวัดพิษณุโลก) เพราะทรงเห็นว่าทิวทัศน์ของม่อนจำศีลคล้ายกับเมืองชาวจีน จึงได้ย้ายอาคารที่ทำการจากม่อนจำศีล มาอยู่ที่ ม่อนสยามินทร์ (ชาวบ้านเรียกม่อนสามินทร์) เพราะเคยเป็นที่ตั้งพลับพลารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ทรงพล ศิวานนท์ (๒๕๔๓) นำข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองลับแล มาวิเคราะห์เรียบเรียง และเสนอประวัติศาสตร์ของเมืองลับแล ให้เห็นชัดเจน ดังนี้

เมืองลับแลเป็นโบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งในจำนวน ๑๑ แห่ง ของจังหวัดอุตรดิตถ์ ที่กรมศิลปากรได้ประกาศกำหนดให้เป็น โบราณสถานสำหรับชาติ และได้ให้รายละเอียดความสำคัญของเมืองลับแลว่า

...เมืองลับแลอยู่ในอำเภอลับแล เป็นเมือง โบราณอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองอุตรดิตถ์ต่อเทือกเขาเมืองแพร่ ตั้งขึ้นในสมัยอยุธยา เพิ่มเป็นตำบลที่พวกชาวเมืองเหนือหนีความเดือดร้อนอพยพมาอยู่ก่อน ภายหลังจึงได้ตั้งเป็นเมืองขึ้นเรียกเมืองลับแล ทำเลท้องที่เมืองลับแลเป็นแอ่งอยู่ในระหว่างเขามีที่ลุ่มกับที่ดอนสลับกันหลายตอน มีลำห้วยผ่านมาในท้องที่นี้...

คำว่า “ลับแล” หมายความว่าตามรูปศัพท์ว่า “ที่ซึ่งมองดูไม่เห็น” เป็นชื่อเมืองตั้งตามลักษณะภูมิประเทศ เพราะเมืองลับแลตั้งในภูมิประเทศที่ลึบซับซ้อน เมื่อมองจากภายนอกเห็นแต่ป่าไม้ไม่ค่อยพบเห็นบ้านเรือน กล่าวกันว่าหากคนต่างถิ่นหลงเข้าไปในเมืองลับแลนี้ อาจหาทางออกไม่ได้ ข้อความดังกล่าวคงจะเป็นจริง เพราะภูมิประเทศเมืองลับแล (อำเภอลับแล) เป็นป่าเขาสลับซับซ้อน มีบรรยากาศเยือกเย็น ยามพลบค่ำแม้ดวงอาทิตย์จะยังไม่ตกดินก็จะมีคอยู่แล้วเพราะมีดอยม่อนฤๅษีสูงใหญ่ เป็นฉากกันแสงอาทิตย์ป่าบริเวณนี้จึงได้ชื่อว่า ลับแล ต่อมาได้เรียกเพี้ยนเป็นคำว่า “ลับแล”

เมืองลับแลนี้มีตำนานเก่าแก่พื้นบ้านที่ชาวเมืองลับแลเล่าสืบต่อกันมาสองทาง คือ ตำนานทางพุทธศาสนาเล่าว่า เมื่อครั้งที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ที่หมู่บ้านซึ่งต่อมาชื่อเมืองทุ่งยั้งนั้น พระองค์ได้ประทับนั่งบำเพ็ญภาวนาที่พระแท่นศิลาอาสน์ ทรงเสด็จประทับยืนแล้วเดินจงกรมที่วัดพระยืนพุทธบาทยุคคล ได้ทอดพระเนตรไปทางทิศเหนือเห็นหนองน้ำกว้างใหญ่ต่อมาหนองน้ำนี้เรียกว่า “หนองพระแล” และพระองค์ได้ทอดพระเนตรไปยังที่ตั้งของเมืองลับแล แต่ปรากฏว่ามีต้นไม้บังมากมายดังกับเป็นพื้นที่ลึบ ดินแดนนี้จึงมีชื่อเรียกกันต่อมาว่า “ลับแล” ส่วนตำนานพื้นบ้านอีกทางหนึ่งเล่ากันว่า เมืองลับแลเป็นเมืองแม่มาลัยเป็นเมืองที่อยู่ในภูมิประเทศที่ลึบซับซ้อน พลเมืองมีแต่ผู้หญิง ปกครองยึดมั่นแต่ความดีมีศีลธรรม และรักษาวาจาสัตย์ ต่อมาชายชาวเมืองทุ่งยั้งคนหนึ่งเดินทางเข้าไปในป่าเมืองลับแลก็ได้พบกับสาวเมืองลับแล ทั้ง

สองเกิดความรักต่อกัน สาวจึงรับหนุ่มไปอยู่บ้านตน และได้อยู่ด้วยกันฉันท์สามีภรรยา สาวให้ชายสัญญาว่าจะไม่พูดเท็จ สองสามีภรรยาอยู่ด้วยกันจนมีบุตรหนึ่งคน วันหนึ่งขณะที่ภรรยาออกไปเก็บผักหักฟืนบุตรหิวนมจึงร้องไห้ไม่หยุด บิดาไปลอบให้บุตรหยุดร้องไห้ โดยหลอกว่ามารดากลับมาแล้วบุตรจึงหยุดร้องไห้ เมื่อภรรยาทราบว่ามีภักดิ์เท็จต่อบุตรก็จำเป็นต้องให้สามีออกจากเมืองไปเพราะไม่รักษาวาจาสัตย์ตามสัญญาก่อนออกเดินทางภรรยาบอปป้อมกำชับไม่ให้เปิดดูในระหว่างเดินทาง แต่สามีมีฟังคำภรรยาได้เปิดย่นดูระหว่างทางเห็นเป็นขมื่นจึงทิ้งของในย่ามออกบ้าง ครั้นไปถึงบ้านของตนก็ได้พบว่าขมื่นที่เหลืมาเพียงหัวเดียวนั้นเป็นทองคำ (โบราณสถานสำคัญ ๑๑ แห่งในจังหวัดอุดรดิตถ์ ได้แก่ วัดพระแท่นศิลาอาสน์ เวียงเจ้าเงาะ วัดมหาธาตุ วัดพระยืนในอำเภอลับแล เมืองพิชัยเก่า คูปราสาทปรางค์วัดเสมานในอำเภอพิชัย วัดพระฝางในอำเภอเมือง ริมห้วยปากในอำเภอฟากท่า และเมืองลับแลในเขตอำเภอลับแล)

จากหลักฐาน และตำนานพื้นบ้านดังกล่าว สรุปได้ว่าอำเภอลับแล เป็นสถานที่ตั้งตามลักษณะภูมิประเทศที่ลุ่มชื้นช้อน เพราะมีภูเขา และป่าไม้ยังคงมีให้บุคคลภายนอกเดินทางเข้าไปได้โดยสะดวก ประกอบกับสมัยก่อนชาวพื้นเมืองลับแลเองค่อนข้างไม่อยากพบปะเกี่ยวข้องกับบุคคลต่างถิ่น สภาพลักษณะภูมิประเทศและอุปนิสัยของชาวลับแลดังกล่าว จึงทำให้บริเวณนี้มีชื่อเรียกว่า “ลับแล” บริเวณที่ได้ชื่อว่าลับแล คือพื้นที่ตอนเหนือของอำเภอลับแล ในตำบลชัยชุมพล ตำบลศรีนพมาศ ตำบลฝายหลวง และตำบลน่านกกก

เมื่อพิจารณาประวัติการตั้งถิ่นฐานและการสร้างเมืองลับแล จะเห็นว่าการก่อสร้างเมืองลับแลในระยะเริ่มแรก มีความเกี่ยวข้อง และสัมพันธ์กับอาณาจักรโยนกเชียงแสน ซึ่งเป็นอาณาจักรเริ่มแรกของคนไทยที่ก่อตั้งขึ้นบริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย การเสนอการตั้งถิ่นฐาน และการสร้างเมืองลับแล จะได้รับการพิจารณาว่าอาจจะมีความถูกต้องอยู่บ้าง เพราะการก่อสร้างเมืองลับแล พอจะสอดคล้องกับความคิดของธิดา สาระยา (๒๕๒๑) ที่ได้เสนอการก่อตั้งชุมชนระยะแรกของคนไทยที่เรียกว่า “เมือง” ในดินแดนสุวรรณภูมิ ดังนี้

“เมือง” หมายถึง การที่กลุ่มชนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มทางสังคมตั้งหลักแหล่งแน่นอน ซึ่งเป็นพัฒนาการขั้นต้นสุดของมนุษย์ ซึ่งถือเป็นความเจริญอยู่เหนือสังคมชนเผ่าเร่ร่อน และแสวงหาที่เพาะปลูกทำมาหากินที่เหมาะสม เมืองที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในสังคมนั้นเริ่มจากกลุ่มเครือญาติ อาจอ้างบรรพบุรุษเดียวกัน มีหัวหน้าผู้เป็นหลักสร้างสำนึกทางวัฒนธรรมเกิดกลุ่มชนที่มีสำนึกร่วมทางวัฒนธรรม (Cultural Commonalties) ลักษณะการรวมกลุ่มดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นก่อนการสร้างเมืองทางกายภาพที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเสียอีก

ธิดา สาระยา เสนอเพิ่มเติมถึงการกำเนิดของ “เมือง” ในบริเวณภาคเหนือตอนบน พบว่า “เมืองที่เกิดทางภาคเหนือของประเทศไทยต่างมีบรรพบุรุษเฉพาะกลุ่มของตน เมืองพะเยาสัมพันธ์

กับเครือญาติขุนเจ็อง เมืองน่านเกี่ยวข้องกับกลุ่มเจ้าขุนนุ่น-ขุนฟอง เชียงแสนเกี่ยวกับกลุ่มลาวจ้ง ในที่สุดกลุ่มสกุลวงศ์ ก็นับญาติเดียวกัน สืบมาจากบรรพบุรุษลาวจ้งหรือละจ้งกราช กลุ่มนี้จะสืบเชื้อสายลงมาเป็น “มังราย” ผู้ตั้งเมืองเชียงรายและเชียงใหม่ภายหลัง จะเห็นได้ว่าบรรดา “เมือง” ของกลุ่มคนที่ใช้ภาษาไตหรือสัมพันธ์กับภาษานี้ คือ กลุ่มความสัมพันธ์แบบเครือญาติตามอุดมการณ์ (Ideal kinship group) อาจเป็นเครือญาติจริงหรือการอ้างถือญาติก็ได้

จากข้อความเกี่ยวกับการสร้างเมืองในระยะเริ่มแรกของกลุ่มชนชาวไทย ก็อาจหมายถึง การตั้งถิ่นฐาน และการก่อตั้งเมืองลับแลของกลุ่มชนชาวลับแล ซึ่งเป็นชาวไทยล้านนาที่ได้ เพราะประวัติศาสตร์การก่อตั้งเมืองลับแลมีความเกี่ยวข้องกับอาณาจักร โยนกเชียงแสน มีการกล่าวถึงผู้นำ คือ นานคำลือ (เจ้าแก้ว) และนานคำแสน (เจ้าหลัก) รวมถึงบรรพบุรุษของตนว่าได้สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มชนชาวไทยในอาณาจักร โยนกเชียงแสน และได้มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในบริเวณเมืองลับแล ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นระยะเวลาก่อนที่จะมีคนไทยจะสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนาไทยขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๐๐ และ พ.ศ. ๑๘๓๕ ตามลำดับ

หนังสือประวัติเมืองลับแล ของพระครูธรรมยุต เจ้าคณะอำเภอลับแล (๒๕๒๐) ได้ระบุว่าเมืองลับแลมีความเจริญมั่นคงขึ้นเพราะ มีเจ้าฟ้าฮ่มกุมารราชบุตรกษัตริย์แห่งอาณาจักร โยนกเชียงแสนมาเป็นกษัตริย์ปกครองพระองค์แรกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๕๑๓ หลังจากที่อาณาจักรสุโขทัยได้ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๐๐ และได้ขยายอาณาเขตเข้าปกครอง “เมือง” ต่างๆ ของกลุ่มชนชาวไทย อยู่บริเวณใกล้กับอาณาจักรสุโขทัยรวมทั้งเมืองทุ่งยั้งที่มีบทบาทสำคัญในฐานะหัวเมืองหน้าด่านทางทิศเหนือของอาณาจักรสุโขทัยด้วย เมืองลับแลที่อยู่ใกล้กับเมืองทุ่งยั้งคงจะถูกผนวกรวมเข้ากับอาณาจักรสุโขทัยด้วย โดยอาณาจักรสุโขทัยอาจมอบหมายเมืองทุ่งยั้งปกครอง และดูแลเมืองลับแลก็เป็นได้ เหตุผลที่ว่าในสมัยอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๘๑) เมืองลับแลอยู่ในการปกครองของเมืองทุ่งยั้ง มีความสัมพันธ์ และเกี่ยวข้องกันมาก มีผลให้การคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองทั้งสองสะดวก และรวดเร็วกว่าการติดต่อกับอาณาจักรล้านนาไทย เพราะ ถูกสังกัดกันจากภูเขาสูงทางทิศเหนือของเมืองลับแล ตรงพรมแดนที่ต่อเขตแดนเมืองแพร่ซึ่งอยู่ในการปกครองของอาณาจักรล้านนาไทย ประกอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนาไทยไม่เคยกล่าวถึงเมืองลับแล ว่าอยู่อาณาเขตปกครองของตน เหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้ผู้ศึกษาอนุมานได้ว่าเมืองลับแลน่าจะอยู่ในการปกครองของเมืองทุ่งยั้งในสมัยสุโขทัย

๑) เมืองลับแลในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๕๓-๒๓๑๐)

ในสมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๕๓-๒๐๓๔) กับ อยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๒๓๑) ไม่มีหลักฐานของทางราชการว่าเมืองลับแลอยู่ในเขตการปกครองของเมืองใด เพราะพระราช

พงศาวดารของกรุงศรีอยุธยาแต่ละฉบับไม่ได้กล่าวถึงเมืองลับแลในสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๓๑๐) แต่มีบันทึกว่าเมืองลับแลอยู่ในการปกครองของเมืองพิชัย ดังข้อความที่ว่า

...เมืองวังโพ (ขึ้นกับพิชัย) เมืองลับแล (ขึ้นตรงกับพิชัย) นครชุม
(ขึ้นกับพิชัยโลก) นครไท (ขึ้นกับพิชัยโลก) เมืองด่านนางพูน (ขึ้นกับ
พิชัย) เมืองน้ำปาด (ขึ้นกับพิชัย) เมืองหล่มสัก เมืองเทพบุรี (ขึ้นกับ
พิชัยโลก) เมืองขุนกันและเมืองพิพัฒ (ขึ้นกับพิชัย) เมืองปัตบูร (ขึ้นกับ
พิชัย)...

ข้อความข้างต้นแสดงว่า เมืองวังโพ (บางโพ คือ อำเภอเมืองจังหวัดอุดรดิตถ์ ในปัจจุบัน) ลับแล ด่านนางพูน น้ำปาด ขุนกัน พิพัฒ และเมืองปัตบูร คงอยู่ในเขตการปกครองของเมืองพิชัยมา ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่สองในปี พ.ศ. ๒๓๑๐

๒) เมืองลับแลในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕)

ในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕) ตอนต้นรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีช่วงเวลาที่ พระองค์กำลังรวบรวมอาณาจักรไทยให้เป็นปึกแผ่นอีกครั้งหนึ่ง เมืองลับแลอยู่ในอำนาจการ ปกครองของชุมนุมเจ้าฟ้างที่ปกครองดินแดนส่วนใหญ่ทางภาคเหนือของไทย นอกเหนือจาก อาณาจักรล้านนาไทย ที่อยู่ในการควบคุมของพม่า เมืองลับแลมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านของชุมนุม พระเจ้าฟ้าง และมีด่านสำคัญที่เรียกว่า ด่านแม่คำมัน ปี พ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้ยกกองทัพบก และกองทัพเรือขึ้นมาตีชุมนุมพระเจ้าฟ้าง ที่เมืองสวางคบุรีได้สำเร็จ เมืองลับแลใน การปกครองของชุมนุมเจ้าพระฟ้าง ก็มาอยู่ในอาณาเขตการปกครองของพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยที่ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมอบหมายเมืองพิชัยปกครองเมืองลับแลสืบต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระองค์

๓) เมืองลับแลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-ปัจจุบัน)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบเนื่องต่อมาจนถึงรัชการที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เมืองลับแล ยังคงอยู่ในการปกครองของเมืองพิชัยเพราะมีเอกสารทางราชการของพระศรีสุริยราชวรานุวัตร (เจ้าหลวงเทศาภิบาลคนแรกของมณฑลพิษณุโลก) กล่าวถึงหัวเมือง ๑๓ เมืองที่อยู่ในเขตการ ปกครองของเมืองพิชัย ดังนี้

...เมืองพิชัยเป็นเมืองโท ที่มีเมืองขึ้น ๑๓ เมือง คือ เมืองพิพัฒ เมือง
ปัตบูรณะ เมืองพิบูล เมืองขุนกัน เมืองอุดรดิตถ์ (บางโพ) เมืองทุ่งยั้ง
เมืองลับแล เมืองด่านนางพูน เมืองฟ้าง เมืองตรอน เมืองน้ำปาด เมือง
เชียงคาน เมืองแมค...

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งมณฑลพิษณุโลกขึ้น โดยมีเมืองพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางบัญชาการของมณฑลพิษณุโลก

เมืองพิชัยที่เป็นเมืองที่อยู่ในเขตการปกครองของมณฑลพิษณุโลก โดยมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลการปกครองหัวเมืองที่เคยปกครองก่อนการปกครองในระบบเทศาภิบาล ดังนั้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นต้นมา เมืองลับแลยังอยู่ในการปกครองของเมืองพิชัยต่อไปตามเดิม ราษฎรที่อาศัยอยู่ในเมืองลับแลมีตั้งแต่ ๕,๐๐๐ คน ลงมาถึง ๑,๕๐๐ คน เป็นอย่างต่ำ

เมืองลับแลนั้น เริ่มเป็นที่สนใจแก่บุคคลภายนอกทั่วไป มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๗ เพราะมีพระบรมวงศานุวงศ์สำคัญในราชวงศ์จักรีหลายพระองค์เสด็จประพาสเมืองลับแล โดยเฉพาะสมเด็จพระบรมยาดำรงราชานุภาพขณะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๕๘) ได้เคยเสด็จประพาสเมืองลับแลพร้อมกับบันทึกเหตุการณ์ขณะที่พระองค์เสด็จประพาสเมืองลับแลไว้ด้วย มีผลทำให้บุคคลทั่วไปได้รู้จักเมืองลับแลมากยิ่งขึ้นดังข้อความต่อไปนี้

...เมืองลับแลอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองอุตรดิตถ์ต่อเทือกเขาเขตแดนเมืองแพร่ มีถนนจากเมืองอุตรดิตถ์ไประยะทางประมาณ ๘ กิโลเมตรก็ถึงลับแล ทำเลท้องที่เมืองลับแลเป็นแอ่งอยู่ในระหว่างเขาที่มีที่ลุ่มกับที่ดอนสลับกันไปหลายตอน และมีลำห้วยผ่านมาในท้องที่ลุ่มนั้น พวกชาวเมืองทำทอผ้าเรียกกันว่า “ฝ้าย” ก็นำธารทอผ้าแล้วขุดเหมืองชักสายน้ำไปตามท้องที่ต่ำ สำหรับทำนาและชุ่มชื้นถึงที่ชายดอนซึ่งทำเรียกสวน ที่ดินเมืองลับแล จึงอุดมสมบูรณ์ด้วยการกลสิกรรมทั้งทำนาและปลูกผลไม้ต่างๆ บางอย่างแม้ไม่งอกงามในเมืองอื่นๆ ที่ใกล้เคียง เช่น พุเรียน และกลางสาด ก็มีผลบริบูรณ์ที่เมืองลับแล จึงเป็นที่เกิดโรคทรพิษของพวกชาวเมือง แต่ชาวเมืองลับแลเป็นไทยเหนือเช่นเดียวกับพวกชาวเมืองแพร่ และเมืองน่านเป็นพื้น...

...เมืองลับแลไม่มีวัดอุโบสถอันใดให้แลเห็นเค้าเงื่อนว่าจะเป็นเมืองเก่า ในทำเนียบก็ว่าเป็นแต่เมืองขึ้นของเมืองพิชัย แต่คงเป็นเมืองมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เพราะมีชื่อปรากฏในพงสาวดารสมัยเมื่อแรกตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี เมื่อพิจารณาภูมิที่กับชาวพื้นเมืองประกอบกันสันนิษฐานว่าเมืองลับแลนี้เดิมเห็นจะเป็นที่ตั้งช่องของชาวเมืองแพร่ เมืองน่าน ที่หนีข้าศึกหรือหนีความเดือดร้อนด้วยเหตุอย่างอื่น พวกกันอพยพครอบครัวมาตั้งชุมชนหาเลี้ยงชีพอยู่ในที่นั้น ด้วยเป็นป่าดง และอยู่ชายแดนเมืองแพร่ และเมืองพิชัยทั้งสองฝ่าย ครั้นนานมาผู้อื่นเห็นเป็นที่หาเลี้ยงชีพได้สะดวกก็อพยพกันมาตั้งภูมิลำเนามากขึ้นทุกทีจนถึงตั้งเป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัยอย่างเป็นทางการหนึ่งมาแต่โบราณ

เหมือนกับที่เป็นอยู่บัดนี้ ที่เรียกชื่อว่าเมืองลับแลสมกับภูมิเมืองยี่งัก มีคำกล่าวมาแต่ก่อนว่า ถ้าผู้อยู่ที่อื่น ไปยังเมืองลับแล พระไพรเจ้าป่ามักบันดาลมิให้เห็นผู้คนพลเมือง และในที่สุดอาจจะปิดบังหนทางเสียมิให้กลับออกมาได้อีก ความที่กล่าวนี้ประหลาดที่เป็นความจริงสองข้อ ด้วยชาวเมืองลับแลมักหวาดหวั่นครั่นคร้ามคนต่างเมือง เห็นจะเป็นนิสัยสืบมาแต่แรกหนีมาตั้งชุมชนซ่อนอยู่ ณ ที่นั้นคงเคยถูกมูลนายหรือผู้ที่มีอำนาจติดตามมาค้นคว้าจับกุมเลยสั่งสอนเป็นคดีมา ถ้าเห็นผู้มีกำลังและอำนาจไปถึงเมืองใด พวกชาวเมืองก็มักหลบหนีเข้าป่ามิใคร่จะให้พบปะ เพิ่งจะหายกลัวเป็นปกติเมื่อตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ ๕ ข้อที่ว่า ถ้าคนต่างเมือง ไปถึงเมืองลับแลมักหลงทางกลับมาไม่ได้นั้นเป็นความจริง เพราะทำเลที่เป็นเมืองลับแลอยู่ในระหว่างเขา มีที่เนินกับที่ต่ำสลับกันไปทุกด้าน ดังกล่าวแล้วจะตั้งหน้าเดินไปที่ไหนก็ผ่านทุ่งนา พันทุ่งนาไปก็ถึงชายคอนเป็นที่บ้าน และเรือกวสวณัดไปก็ถึงชายเขาหรือโคกดอนอันเป็นป่าดง ถ้าเดินเลียบเขาหรือตัดดงไปถึงเรือกวสวณแล้วก็ถึงบ้าน และทุ่งนาทางอื่นอีก ถ้าขึ้นเดินไปเรื่อยก็เลยเข้าป่าดงพันเขตเมืองไปทางอื่น ถ้าเลียบและอยู่แต่ตามเรือกวสวณไรรู้ว่ากลัววณไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีคนนำทางอาจหลงได้ดังกล่าวมา แต่เดี๋ยวนี้ตั้งแต่ทำถนนไปจากเมืองอุดรดิตถ์แล้ว ความข้อที่ว่าผิบบังตาให้หลงทางก็หมดไปอีกข้อหนึ่ง...

เมื่อคราวที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จตรวจราชการมณฑลเทศาภิบาลทางภาคเหนือในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ พระองค์ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองลับแลว่า

...เมืองลับแลจะหาพื้นที่แห่งใดในหัวเมืองฝ่ายเหนืองามเท่าเป็นไม่มี เพราะเป็นที่ว่างอยู่ระหว่างเขาแลเนินเขาล้อมรอบ แลในนั้นยังมีเขามอเล็กๆ ชับซ้อนกันไปพื้นที่เป็นที่นาบ้าง เป็นบ้านบ้าง เป็นสวนบ้าง ถ้าจะเดินเที่ยวเล่นก็มีทางวกเวียนไปไม่มีที่สิ้นสุด ที่ดินอุดม จะปลูกพรรณไม้อย่างใดออกงามดีทุกอย่าง ที่นาก็ดีด้วย มีลำห้วยผ่านไป ราษฎรทำฝายคือ ทำนบกั้นน้ำไว้ให้สูงแล้วทำรางไขน้ำไปใช้ตามเรือกวสวณไรรู้ว่า ชาวเมืองมักจะงามบริบูรณ์ไม่มีใครเสีย แต่การทำทำนบกั้นน้ำเข้าไ้วังทำไม่เต็มที่ ถ้าได้ความคิดแลทุนของรัฐบาลช่วยบ้าง ที่นาเมืองลับแลจะดีขึ้นกว่านี้มาก แต่อย่างนี้ราคาที่ดินที่ซื้อขายกันถึงไร่ละซ้งเป็นประมาณ ไม่ถูกกว่านาในกรุงเก่า

เนื้อหา ที่น่าในอำเภอลับแลมีความอุดมสมบูรณ์คงจะจริง เพราะการจัดเก็บอากรค่านาในอำเภอลับแลปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ซึ่งอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น รัฐบาลได้กำหนดให้มีการจัดเก็บอากรค่านาในเขตตำบลยางกะไค บ้านคุ้ม นาโป่ง ชัยชุมพล ต้นม่วง พันแขวน ท่งยั้ง ห้วยใต้ ฝั่ล้อม แม่พูล และน้ำท่วมรวม ๑๑ ตำบล ให้จัดเก็บแบบนาคู่ โคชันจั่ว (เก็บไร่ละ ๓๒ อัฐต่อปี) เพราะการทำนาในเขต ๑๑ ตำบลดังกล่าวได้มีระบบชลประทานแบบเหมืองฝายเข้าช่วยในการทำนา จึงทำให้การทำนาของราษฎรได้ผลบริบูรณ์ดีกว่าในท้องที่อื่นๆ ...

พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์หนึ่งที่ได้เสด็จเมืองลับแล เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้บันทึกเกี่ยวกับเมืองลับแลไว้ว่า

...ภูมิประเทศเมืองลับแลนี้งามนักแลเที่ยวสนุกมาก พื้นที่เป็นที่ราบบ้างเนินบ้าง มีเขาใหญ่ชันชันอยู่ไกลๆ ชาวบ้านทำนาบ้าง ทำไร่บ้าง ทำสวนบ้าง สวนนั้นหาได้เหมือนกรุงเทพฯ ไม่จะเรียกว่าป่าต้นผลไม้ก็ได้ มีหมาก มะพร้าว ทุเรียน และอะไรๆ ขึ้นยัดเยียดกันอยู่บนแผ่นดินราบๆ

ความงามเมืองลับแล เกิดแต่ที่สลับซับซ้อน ที่ดินเป็นนาไปหน่อยหนึ่งแล้วถึงสวน ประเดี๋ยวก็เป็นเนิน มีวัดไรต่าง ๆ ประเดี๋ยวเป็นเขาเป็นป่าไม้ มีห้วยเลี้ยวลดไปตามซอกเขาและเข้าสวนเข้านา ว่าราษฎรต้องการน้ำก็ทำฝายกั้นน้ำประเดี๋ยวก็ล้นเข้านา ถ้าที่สวนอยู่ห่างเขาก็ขุดรางเรียกว่าเหมือง นาสวนไรเนินเขาสลับซับซ้อนกันไม่มีที่ล้นสุด จึงคงงามนักเมื่อเที่ยวอยู่นั้น...

นอกจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้เสด็จประพาสเมืองลับแลเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จประพาส เมืองลับแลด้วยเช่นกันพร้อมกับได้มีบันทึกกล่าวถึงเมืองลับแล ว่า

...วันที่ ๒๔ เวลาเช้า ๑ โมงเช้า ได้ขึ้นม้าเจ้านครลำปางไปตามถนนริมน้ำแล้วเลี้ยวขึ้นถนนอินทรีไปเมืองลับแล ระยะทาง ๒๐๐ เส้นเศษ ตั้งแต่เริ่มน้ำขึ้นไปเป็นที่น้ำท่วมและเป็นป่าแดง แล้วจึงถึงป่าไม้ ซึ่งเป็นที่ร่มมากกว่าที่แจ้ง ป่าไม้ริมถนนนี้เขาได้ห้ามไว้ข้างละ ๕ เส้นไม่ให้ผู้ใดตัด พอออกจากป่าก็ถึงพลับพลาเมืองลับแล แลเห็นภูเขาดังเป็นคันเทือกเขาใหญ่ยาว ที่ปากถนนนี้มีบ้านเรือนตั้งขึ้นมากมายหลายหลัง

ตั้งแต่พอพ้นจากป่านี้ไปภูมิประเทศก็เปลี่ยนแลดูเหมือนประเทศชาวใน
มณฑลเปริยงคาร์ ถนนผ่านไปไหนก็ทางนา มีสายน้ำไปริมทางบ้างข้ามไป
บ้างเป็นน้ำซึ่งปิดด้วยฝายให้ล้นมาตามราง เมื่อจะเปิดเขื่อนแห่งไหนก็ตั้ง
ทำนบเล็กๆ ให้น้ำล้นขึ้นมาได้ เมื่อน้ำมากไปก็ไขเปิดให้ตกไปเสียได้ ต้น
ข้าวในท้องนาล้วนอ้วนล่ง และรวงใหญ่งามสะพรั่งสุดสายตา ดีกว่าที่
ชาวเป็นอันมาก แต่กระนั้นพวกราษฎรยังพูดว่าปีนี้ฝนน้อยไปไม่งาม
เหมือนปีกลาย การที่ฝนน้อยไปหรือมากไปไม่เป็นอันตรายถึงทำให้เสีย
ข้าวในนาอันเลย คงจะได้ข้าวอยู่เสมอวันไว้แต่ว่าฝนงามดีก็ข้าวก็
ยิ่งใหญ่งามมากขึ้น เมื่อสุดที่นา ก็ถึงเป็นหมู่บ้านซึ่งล้วนเป็นสวนต้น
ผลไม้ มีหมากเป็นต้น ปลูกยึดยึดกันแน่นเต็มไปหมด ในหมู่บ้านเช่นนี้
ก็คล้ายกันกับที่ชาวแต่ของเราดีกว่าที่ล้วนแต่เป็นต้น ไม้มีผลทั้งสิ้น และ
เป็นหมู่ใหญ่กว่าที่ตามริมถนนก็กันรั้ว และปลูกเรือนเป็นบ้านๆ ติดกัน
ไป แปลกอย่างเดียวแต่เพียงเรือนสูงกับเรือนต่ำเท่านั้น แต่เป็นเรือนหลัง
ใหญ่ๆ เสาโตๆ ไม่มีเรือนไม้ไผ่ เมื่อเข้าไปในหมู่บ้านแล้วก็กลับออกท้อง
นา เช่นนั้น ตลอดไปจนถึงเขา...

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ ทรงตรวจการเมืองอุดรดิตถ์ พระองค์ได้
เสด็จอำเภอลับแล และมีรายงานกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

...ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ขุนพิศาลชี้นำไปตามบ้านเรือนในตำบล
ลับแลนั้นดูเป็นที่อุดมด้วยการเพาะปลูกต่างๆ สวนนาที่นับได้ถึงหลาย
พันไร่แลบริบูรณ์อยู่ได้ทุกปี เพราะเหตุว่าใช้น้ำมาจากฝาย ราษฎรลาว
ครัวหนึ่งๆ จะมีสวนรอบเรือนปลูกต้นผลไม้ต่างๆ คือ ทุเรียน มังคุด ชมพู
มะม่วง มะปราง กระท้อน เงาะ ลำไย เป็นต้น ผลมะพร้าว ผล
หมาก พลูมิพร้อม ที่ไร่นาเหล่านี้ก็มีบริบูรณ์ก็เพราะได้ใช้น้ำจากฝาย
ทั้งสิ้น ดูเข้าไปบ้านไหนก็ร่มเย็นสบายทุกแห่ง ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าได้
ยินนั้นว่าทั้งภูเขาไร่นา และเรียกสวนตามบ้านราษฎรเหมือนประเทศชาว
มาก...

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชสยามกุฎราชกุมาร พระองค์ได้เสด็จประพาสอำเภอลับแล เมื่อวันที่ ๑๕-๒๐ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๕๐ พร้อมกับได้บันทึกเหตุการณ์ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองลับแลว่า

...เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวที่ลับแล ออกจากที่พัก ที่อุตรดิตถ์ขี่ม้าไปทางบ้านท่าอิฐ เดินตามถนนอินใจมีไปเมืองลับแล พระศรีพนมมาศได้จัดแต่งที่พักไว้ที่ตำบลม่อนชิงช้า ที่ริมที่พักระนี้ พระศรีพนมมาศกับข้าราชการแลราษฎร ได้เรียกรายกันสร้างโรงเรียนขึ้นโรงเรียนหนึ่งซึ่งขอให้ข้าพเจ้าเปิด ข้าพเจ้าได้เปิดให้ในเวลาบ่ายวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์นั้น และให้นามว่า “โรงเรียนพนมมาศพิทยากร” แล้วได้เลยออกไปที่เขา ม่อนจำศีล บนยอดเขานี้แลดูเห็นแผ่นดินโดยรอบได้ไกล ที่ทุ่งนาไปจนสุดสายตา แลเห็นเขาเป็นทิวเทือกซ้อนสลับกันเป็นชั้นๆ ราวกับกำแพง น้ำดูหนักหนา

รุ่งขึ้นเช้าวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ข้าพเจ้ากับพวกที่ไปด้วยกันได้ช่วยกันเริ่มถมทำนบปิดลำน้ำอยู่ริมม่อนชิงช้า เป็นความคิดของพระศรีพนมมาศจัดทำฝ่ายต่อไป เหมืองฝ่ายในเขตลับแลนี้พระศรีพนมมาศได้จัดทำขึ้นมากแล้ว เป็นประโยชน์การเพาะปลูกมาก เพราะมีน้ำใช้ได้ตลอดปี ที่ลับแลบริบูรณ์มากทั้งไร่นาและสวนผลไม้ต่างๆ หากินได้เสมอ...

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส องค์สกลมหาสังฆปริณายก (สมเด็จพระสังฆราช) ลำดับที่ ๑๐ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ พระองค์ได้เสด็จตรวจการคณะสงฆ์เมืองพิชัยใหม่ (จังหวัดอุตรดิตถ์ปัจจุบัน) และอำเภอลับแล ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระองค์ได้บันทึกเกี่ยวกับอำเภอลับแลไว้ว่า

...อำเภอลับแลนี้มีภูเขาเป็นเขต เมื่อแวะไปเห็นภูเขาตั้งชิดอยู่ข้างหลังเมืองลับแล พื้นที่เป็นสวนมาก มีมากเป็นพื้น มีผลไม้ มะพร้าวทุเรียน มังคุด ฝรั่ง (กลางสาต) แต่ทราบว่าไม่มีเหมือนกรุงเทพฯ ดันไม้งามๆ นาก็มีบ้างแต่เป็นนาข้าวเหนียวเป็นพื้น ข้าวเจ้ามีน้อย ทราบว่าข้าวก็ดีแทบทุกปีเพราะพื้นที่ดี และอาศัยน้ำไหลมาจากฝ่ายด้วย พื้นดินตั้งแต่เมืองจนมาถึงอำเภอนี้ ดินสีแดงคล้ายอิฐ ราษฎรก็ดูมาก แต่ด้วยสายสัญญาณที่ประทานผูกข้อมือเด็กยังสิ้นไปพื้นเศษที่ได้เห็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงเกล้าผมสูง ผู้ชายตัดผม บางคนตัด เรียกว่า ผอมหาดไทย แต่น้อย อหยาศัยกิริยามารยาทเรียบร้อย เป็นคนมีอันจะกิน โจรผู้ร้ายไม่ค่อยมี นับว่าเป็นอำเภอที่สมบูรณ์ได้...

ในวันเดียวกันนี้พระองค์ได้เสด็จทอดพระเนตรฝายกั้นน้ำซึ่งเป็นระบบชลประทานที่สำคัญของอำเภอลับแล และบันทึกไว้ว่า

...เสด็จทอดพระเนตรฝายสำหรับกั้นน้ำ ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้ารัชกาลที่ ๕ พระราชทานชื่อไว้ว่า “ฝายสมเด็จพระเจ้า” (ฝายหลวงในปัจจุบัน) ทำในพื้นที่ไม่เสมอ ลุ่มๆ ดอนๆ เพื่อขังน้ำไว้แล้วไปในนาและสวนในเวลาที่ต้องการด้วยน้ำใหญ่ขนาด ๖-๗ วา ท่วงทีก็ทำคล้ายทำนบขึ้นแต่ไม่ชันเหมือน ทำลาดๆ ใช้ไม้ซุงตีเป็นชั้นๆ คล้ายบันได เพื่อให้ให้น้ำไหลทีละน้อยๆ...

จากข้อความ ให้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ที่สำคัญหลายพระองค์ ได้เคยเสด็จเมืองลับแล ทำให้เมืองลับแลเป็นที่รู้จักแก่บุคคลทั่วไป เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๓๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองอุตรดิตถ์ขึ้น และให้เมืองอุตรดิตถ์เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัย ระยะนั้นเมืองลับแลก็เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัยด้วย ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้รวมหัวเมืองเหนือห้าเมือง ได้แก่ เมืองพิษณุโลก พิษณุพิจิตร สุโขทัย และสวรรคโลก จัดตั้งมณฑลพิษณุโลกขึ้น เมืองลับแลยังคงอยู่ในการปกครองของเมืองพิชัยตามเดิม กล่าวคือ เมืองพิชัยแบ่งการปกครองออกเป็นห้าอำเภอ คือ อำเภอเมือง (เมืองพิชัย) อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ อำเภอเมืองตรอน อำเภอเมืองลับแล อำเภอเมืองน้ำปาด ซึ่งอำเภอเมืองลับแลมีอาณาเขตรวมเมืองทุ่งยั้ง และเมืองค่านางพลูเข้าไว้ด้วย และมีที่ว่าการอำเภออยู่เมืองทุ่งยั้ง จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๔๔ จึงได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่ม่อนจำศีลในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือ ครั้งเสด็จถึงอำเภอลับแล นายทองอินผู้ซึ่งประกอบอาชีพค้าขายเข้าเฝ้าฯ รับเสด็จอย่างใกล้ชิดเป็นที่พอพระราชหฤทัยอีกทรงทราบว่านายทองอินเป็นคนดี ราษฎรรักใคร่นับถือ เป็นผู้นำก่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ เช่น ถนน เหมือง ฝาย โดยไม่ต้องใช้งบประมาณทางราชการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายทองอินเป็นขุนพิศาลจิณะกิจ ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศรีพนมมาศ และพระศรีพนมมาศ ตามลำดับ พ.ศ. ๒๔๔๖ หลวงศรีพนมมาศได้ย้ายที่ว่าการอำเภอลับแลจากม่อนจำศีลไปตั้งที่ม่อนสยามมินทร์ (คือ ที่ตั้งที่ว่าการอำเภอลับแลปัจจุบัน) บ้านยางกะไค มีหลวงศรีพนมมาศเป็นนายอำเภอคนแรก ปฏิบัติราชการที่อำเภอที่สร้างใหม่ และในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เปลี่ยนชื่ออำเภอลับแลเป็นอำเภอยางกะไคตามชื่อที่ตั้งที่ว่าการอำเภอเหมือนกับอำเภออื่นๆ แต่ต่อมาได้กลับไปใช้อำเภอลับแลตามเดิมอีกจนกระทั่งปัจจุบัน

การปกครองอำเภอลับแลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๗๖ ซึ่งอยู่ในระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล อำเภอลับแลปกครองโดยเมืองพิชัย และอุตรดิตถ์ ดังตารางเสนอต่อไปนี้

ตาราง ๒.๓ แสดงอำเภอที่อยู่ในเขตการปกครองของเมืองพิชัยและเมืองอุตรดิตถ์
(พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๗๖)

พุทธศักราช	ชื่อเมือง	จำนวนอำเภอ	รายชื่ออำเภอ
พ.ศ. ๒๔๕๐	พิชัย	๕	๑. อำเภอเมือง ๒. อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ๓. อำเภอเมืองตรอน ๔. อำเภอเมืองลับแล ๕. อำเภอเมืองน้ำปาด
พ.ศ. ๒๔๕๖	พิชัย	๕	๑. อำเภอเมือง ๒. อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ๓. อำเภอตรอน ๔. อำเภอเมืองลับแล ๕. อำเภอเมืองน้ำปาด
พ.ศ. ๒๔๖๓	อุตรดิตถ์	๕	๑. อำเภอบางโพ ๒. อำเภอเมืองพิชัย ๓. อำเภอตรอน ๔. อำเภอลับแล ๕. อำเภอแสนตอ (เดิมคืออำเภอน้ำปาด)
พ.ศ. ๒๔๗๓	อุตรดิตถ์	๖	๑. อำเภอบางโพ ๒. อำเภอตรอน ๓. อำเภอท่าปลา (โอนมาจากจังหวัดน่านในมณฑลพายัพ พ.ศ. ๒๔๖๕) ๔. อำเภอเมืองพิชัย ๕. อำเภอลับแล ๖. อำเภอแสนตอ (ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอน้ำปาดตามเดิม)

๒.๒.๒ สภาพทั่วไปของอำเภอลับแล

www.wikipedia.org/wiki/laplace (ระบบออนไลน์ ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒) ได้เสนอข้อมูลสภาพทั่วไปของอำเภอลับแลไว้ ดังนี้

๒.๒.๒.๑ อาณาเขต

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอตรอน จังหวัดอุตรดิตถ์
และอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ จังหวัดอุตรดิตถ์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

๒.๒.๒.๒ การปกครอง

อำเภอลับแล แบ่งเขตการปกครองย่อยออกเป็น ๗ ตำบล และ ๑ เทศบาล
๕๗ หมู่บ้าน ได้แก่

๑) ศรีพนมมาศ

๒) แม่พูล

๑๑ หมู่บ้าน

๓) นานกกก	๕ หมู่บ้าน	๔) ฝ่ายหลวง	๑๓ หมู่บ้าน
๕) ชัยชุมพล	๑๑ หมู่บ้าน	๖) ไผ่ล้อม	๗ หมู่บ้าน
๗) ท่งยั้ง	๑๐ หมู่บ้าน	๘) คำนแม่คำมัน	๘ หมู่บ้าน

๒.๒.๒.๓ สภาพภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่ มีลักษณะพื้นที่ราบลุ่มทางตอนใต้ ค่อนสูงชันทางตอนกลางและเป็นภูเขาทางตอนเหนือและทางตะวันตก มีพื้นที่ราบประมาณ ๑๑๗ ตารางกิโลเมตร ภูเขา มีพื้นที่ภูเขาประมาณ ๓๐๖ ตารางกิโลเมตร แม่น้ำ ไม่มีลำน้ำสายใหญ่ไหลผ่าน แต่มีลำน้ำที่เกิดจากเทือกเขาน้อยใหญ่ทางตอนเหนือ เช่น คลองแม่พ่อง หนองพระแล หนองนาเกลือ บึงมาย คลองพระเสด็จ

๒.๒.๒.๔ สภาพภูมิอากาศ

ลักษณะทางภูมิอากาศเป็นแบบมรสุม มี ๓ ฤดู

ฤดูร้อน	เริ่มตั้งแต่	เดือนมีนาคม	-	เดือนมิถุนายน
ฤดูฝน	เริ่มตั้งแต่	เดือนกรกฎาคม	-	เดือนตุลาคม
ฤดูหนาว	เริ่มตั้งแต่	เดือนพฤศจิกายน	-	เดือนกุมภาพันธ์

แผนที่ ๒.๒ แสดงแผนที่อำเภอลับแล

ที่มา : <http://cddweb.cdd.go.th/uttaradit/GIS/lablae.htm> (ระบบออนไลน์ ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒)

๒.๓ ตำบลฝายหลวง

๒.๓.๑ ประวัติ และความเป็นมาของตำบลฝายหลวง

<http://www.failuang.go.th/> (ระบบออนไลน์ : ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒) เสนอไว้ว่า ตำบลฝายหลวงแต่เดิมครอบคลุมพื้นที่รวมไปถึงตำบลนานกกกในปัจจุบันราษฎรในตำบลมีเชื้อสายมาจากอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งอยู่บ้านคอกควายในปัจจุบัน โดยการนำของเจ้าฟ้าอำมราชกุมาร โดยอาศัยเกวียนเป็นพาหนะเมื่อมาถึงที่อยู่ปัจจุบันมองเห็นสภาพอันอุดมสมบูรณ์ จึงตั้งหลักแหล่งอันอยู่ที่นี่และเอาสัตว์พาหนะมาเลี้ยงร่วมกัน จึงเรียกว่า คอกควาย ต่อมาที่บ้านคอกควาย และต่อมาทางราชการได้มาสร้างฝายน้ำล้นขนาดใหญ่เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร ชาวบ้านจึงเรียกฝายนี้ว่า “ฝายหลวง” จึงเป็นที่มาของ “ตำบลฝายหลวง”

๒.๓.๒ สภาพทั่วไปของตำบลฝายหลวง

๒.๓.๒.๑ ที่ตั้ง

องค์การบริหารส่วนตำบลฝายหลวง ตั้งอยู่หมู่ที่ ๑๐ บ้านท้องลับแลพัฒนา ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอลับแล ประมาณ ๓ กิโลเมตร

๒.๓.๒.๒ เนื้อที่

มีเนื้อที่ประมาณ ๘๓ ตารางกิโลเมตร

๒.๓.๒.๓ ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่เป็นที่ราบสูงและภูเขาสูง มีอาณาเขตติดต่อกับท้องถิ่นอื่น ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ เทศบาลหัวดง, ตำบลแม่พลู, ตำบลนานกกก
ทิศใต้	ติดต่อกับ เทศบาลศรีพนมมาศ และตำบลชัยชุมพล
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ ตำบลท่าเสา (อำเภอเมืองอุตรดิตถ์)
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

๒.๓.๒.๔ จำนวนหมู่บ้าน มี ๑๓ หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ ๑ บ้านเชียงแสน	หมู่ที่ ๒ บ้านน้ำท่วม
หมู่ที่ ๓ บ้านนารี	หมู่ที่ ๔ บ้านม่อนป่าจิว
หมู่ที่ ๕ บ้านทุ่งเอี้ยง	หมู่ที่ ๖ บ้านต้นม่วง
หมู่ที่ ๗ บ้านท้องลับแล	หมู่ที่ ๘ บ้านท่อมแล้ง
หมู่ที่ ๙ บ้านวัดป่า	หมู่ที่ ๑๐ บ้านท้องลับแลพัฒนา
หมู่ที่ ๑๑ บ้านทุ่งพัฒนา	หมู่ที่ ๑๒ บ้านต้นม่วงใต้
หมู่ที่ ๑๓ บ้านปากทางเหนือ	

ความเหมือนและแตกต่างกันไปบ้าง ซึ่งพบว่าเป็นเรื่องราวของการอพยพคนจากเมืองเชียงแสน เพื่อมาหาแหล่งทำกินใหม่ ซึ่งได้รวบรวมบทสัมภาษณ์ไว้หลายสำนวน ดังนี้

...คนเผ่าคนแก่เขาเล่าว่า มีเจ้าหลักกับเจ้าแคว้นก็คือหนานคำลือกับหนานคำแสนพาชาวบ้านอพยพมาสัก ๒๐ ครอบครัว ชีช้าง ชีม้า จัวต่าง ขนข้าวของครัวใช้ เพราะเบื่อนายการทำสงครามของนครโยนกนาค พันธุ์เชียงแสน ก็พากันเดินข้ามห้วยข้ามคอย จนมาถึงบ้านนี้ ก็ตอนตะวันลับยามเมื่อแสงพอดี ก็เลยตั้งชื่อว่า บ้านลับแสง แล้วก็เชาะว่าหากินกันไป บางคนก็เลี้ยงช้าง เลี้ยงควาย บางคนก็ทำไร่ทำนา จนอยู่ดีกินดีขึ้นเรื่อยๆ จนมีลูกมีหลาน คราวนี้ หนานสองคนที่นำขบวนนั้นก็มียุทธสาพาพอดีกิน ตั้งชื่อว่า สุมาลี สุมาลา ก็ได้เติบโตใหญ่ขึ้นมา จนเข้าสู่วัยสาว ก็เริ่มเรียนรู้ การทอหูกทอฝ้าย นางทั้งสองกะเลยคิดประดิษฐ์ขึ้นดินจกลายงาม และทั้งจกหน้าหมอนกับผ้าห่มหัวเก็บ หนานทั้งสองเลยแต่งดาข้าวของบรรณาการเพื่อจัดขึ้นไปถวายพระเจ้าเมืองริราช กษัตริย์ของเมืองเชียงแสน เพื่อไปขอพระไตรปิฎก และพระสงฆ์ ก็เลยได้ขึ้นไปเชียงใหม่ ในครั้งนั้น พระเจ้าเมืองริราชก็ได้ยินดีที่หนานทั้งสองนั้น ได้มาถวายเครื่องบรรณาการพร้อมเล่าถึงบ้านเมืองที่ได้ไปแต่งดาขึ้นมาใหม่ พระเจ้าเมืองริราชก็เลยพระราชทานพระไตรปิฎกและพระสงฆ์ พร้อมทั้งขอลูกสาวของหนานทั้งสองยกให้กับเจ้าฟ้าฮ่อมราชกุมารของพระองค์ และสุดท้ายก็เลยให้เจ้าฟ้าฮ่อมราชกุมารลงมาปกครองเมืองลับแลสืบแต่นั้นมา (นายจำลอง มาปิ้ง : สัมภาษณ์, ๗ มกราคม ๒๕๕๒)...

...หนานคำลือหนานคำแสนพาหมู่บ้านกันเดินมาถึงแผ่นดินอันชุ่ม มีต้นไม้ต้นหมากบริบูรณ์ ตอนเมื่อตะวันลับพอดี เลยตั้งชื่อว่า บ้านลับแสง พออยู่ๆ ไป ก็เจริญขึ้นเรื่อยๆ เพราะฮ่อมคำขึ้น ทำไร่ทำนามีผลอันมาก แต่ว่าขาดพระศาสนา ก็เลยจัดเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าเชียงแสน ขอศาสนามาไว้ที่ลับแล พระเจ้าเชียงแสนก็ได้มอบพระไตรปิฎก และพระสงฆ์ให้กับเจ้าหนานทั้งสอง เมื่อกลับมาถึงบ้านลับแสงแล้วก็เลยสร้างวัดแรกขึ้น ก็คือ วัดใหม่ (พระอธิการวินัยศักดิ์ โฆษโก : สัมภาษณ์, ๕ มกราคม ๒๕๕๒)...

...แต่ก่อนนั้นพ่อหม่อมเขาเล่าว่า หมู่เราเป็นชาวยวน อพยพมาจากเชียงแสน ในสมัยก่อน อยู่ที่ไหนยาก็ไม่รู้ เขาบอกต่อว่า พากันชีช้างชีม้า

นั่งลื้อจั่วต่าง มาหาที่อยู่ทีกินใหม่ เพราะหน่วยสงครามจากหมู่บ้าน (พม่า) ก็เลยพากันเดินข้ามห้วยคอย ลัดทุ่งลัดนามาเรื่อยๆ จนมาหยุดที่บ้านนี้ ตอนแม่แลงแม่คำ ก็เลยเรียกว่า บ้านลับแลง แล้วก็อยู่ๆ ไปก็ได้ทำอะไรทำนาจนมีข้าวของสมบูรณ์พอร่ำพอรวยก็เลยพากันไปขอพระศาสนามาไว้ที่บ้านนี้ จนพญาเชียงแสนชอบใจก็เลยยกลูกบ่าว ก็คือเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารมาปกครองบ้านนี้ ก็เลยสร้างวัดสร้างวา สร้างบ้านสร้างเมือง ก็มีคนมาอยู่นักขึ้นเรื่อยๆ บางคนก็มาที่หลัง มาจากเชียงแสนก็มี มาจากที่อื่นก็มี บางหมู่บ้านก็เดินข้ามห้วยคอยไปจนถึงบ้านดึก ที่สุโขทัยก็มี (นางป้าน เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...แต่เมื่อก่อนนั้น ชาวบ้านเราพากันเดินทางลัดเลาะห้วยคอย มาจากเชียงแสน มีหนานคำลือเจ้าหลักกับหนานคำแสนเจ้าแคว้นก็ได้พากันเดินทางข้ามน้ำข้ามคอยมาถึงบ้านนี้ตอนเมื่อแลงพอดี เลยตั้งชื่อบ้านว่า บ้านลับแลง มีบางหมู่บ้านที่เดินต่อไปอีกเขาก็ไปหยุดที่บ้านดึก สุโขทัย พวกหมู่บ้านเราก็เลยสร้างบ้านแปงเมือง ทำไร่นา ทอหูกทอขึ้น ได้แล้วก็เลยนำข้าวของไปถวายพระเจ้าเชียงแสน ท่านก็เลยส่งเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารลงมาปกครองบ้านลับแลงสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ (นางกอง ฟองแก้ว : สัมภาษณ์, ๑๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...ย่าท้าว (คนทรง) เขาได้บอกว่าชาวบ้านเราเดินทางมาจากเมืองเชียงแสน มีหนานคำลือกับหนานคำแสน นำชาวบ้านมา ลัดห้วยลัดคอย ข้ามทุ่งข้ามนา มาถึงบ้านเราตอนแลงตอนค่ำก็เลยหยุดสร้างบ้านที่นี่เพราะเป็นบ้านที่อุดมสมบูรณ์ดินหมากด้นไผ่นัก น้ำท่ามีหลาย ก็เลยได้อยู่ได้กินจนสืบลูกสืบหลาน ก็เลยพากันกลับขึ้นไปเชียงแสน แล้วขอให้พญาเรืองริราช เจ้าเมืองเชียงแสน มอบศาสนา และพระไตรปิฎก พญาเชียงแสนก็เลย ยกเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารมาปกครองบ้านเมืองก็เลยมีงานแต่งงานกับลูกสาวของหนานทั้งสองก็คือนางสุมาลีกับนางสุมาลา ก็ได้ปกครองบ้านเมืองมาสืบแต่นั้นแล้ว (นางคำ ก้อนคำ : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...พ่อแม่ เขาเล่าว่าแต่ก่อนบ้านนี้เป็นแต่ป่าแต่คอย ไม่มีผู้คน จนมีเจ้าหลักเจ้าแคว้นเขาอพยพชาวบ้านหมู่บ้านเขาจากเชียงแสนเดินข้ามคอยมา ดิพอง (บางคน) ก็เดิน ดิพองก็ขี่ช้าง ดิพองก็ขี่ม้า ขี่ควาย เดินหอบลูกงู

หลานทั้งแบกทั้งหามทั้งหาบทั้งกองข้าวของครัวใช้มาถึงบ้านลับแลงก็ได้สร้างบ้านแปงเรือนเพราะว่าเป็นที่ดินค้ำน้ำใส ว่าปลูกข้าวปลูกหมากก็งอกขึ้นดีขึ้นงาม ก็เลยลงหลักปักบ้าน จนสืบลูกสืบเต้า เลยขึ้นไปถวายรายงานให้พญาเชียงแสนรับทราบ เมื่อพญาเชียงแสนรับทราบแล้วก็เลยยินดี เลยส่งเจ้าฟ้าฮ่ามลงมาปกครองบ้านเมือง (นางมา จันเกล้า : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...ท้าวพญาหนานคำลือกับหนานคำแสน ทั้งสองก็ได้้นำขบวนชาวบ้านเดินลัดทุ่งลัดนามาถึงยังบ้านลับแลงก็เกือบจะค่ำ ก็เลยตั้งชื่อบ้านว่า บ้านลับแลง ตามลักษณะการมาถึง แล้วที่นี้ก็เลยตัดสินใจสร้างบ้านเมืองตรงนี้ เพราะว่ามีความอุดมสมบูรณ์ จนสืบลูกสืบหลาน พอเริ่มมีคนอยู่นักมากขึ้นก็เลยพากันเตรียมข้าวของเดินทางขึ้นเหนือกลับไปยังเมืองเชียงแสน เพื่อขอพระไตรปิฎก และพระสงฆ์ พระเจ้าเรืองริราชก็เลยได้พระราชทานพระศาสนาไปยังเมืองลับแลง โดยยกเจ้าฟ้าฮ่ามราชบุตรให้แต่งงานกับนางสุมาลี สุมาลา ให้เป็นมเหสีฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวาของเจ้าฟ้าฮ่าม โดยส่งลงมาปกครองบ้านลับแลง ก็ได้สร้างวัดแห่งแรกขึ้นที่วัดใหม่ สร้างวังขึ้นที่ วัดป่า คนไหนมีช้างก็ไปอยู่บ้านคอกช้าง คนไหนมีควายก็ไปอยู่บ้านคอกควาย ตอนงานแต่งงานก็ได้มีการจัดงานแต่งงานอย่างยิ่งใหญ่ เขาว่า เกี้ย (ปู่) ฝ่ายขวามีแต่งงานในขบวนดาขันหมากมาตั้งแต่บ้านต้นเกี้ย (บ้านต้นเกลือปัจจุบัน) จนมาถึงบ้านนาปอย ก็ได้จัดงานปอยที่นั่น เขาว่าแผ่นดินตอนเจ้าฟ้าฮ่ามปกครองนั้นกว้างใหญ่นัก ทั้งหม่ม่าน หม่อมอม ก็พากันขอขึ้นเมืองเพราะกลัวเจ้าฟ้าฮ่าม (นางทวน กางมูล : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...แต่สมัยนั้นโบราณเมินมาละ เขาว่าปู่หนานคำลือคำแสน ได้พาคนอพยพมาจากเชียงแสน แล้วได้เดินมาถึงบ้านลับแลง พอมีลูกก็ตั้งชื่อว่า นางสุมาลี สุมาลา แล้วก็ได้แป้ง (ทำ หมายถึง ประดิษฐ์) ขึ้นดินจกไปถวายพระเจ้าเชียงแสนท่านก็ชอบใจแล้วบอกให้ส่งมาเป็นเครื่องบรรณาการทุกปี แล้วก็ขอลูกสาวของหนานคำลือคำแสน ให้เจ้าฟ้าฮ่ามลูกบ่าวเป็น เลยยกขันหมากมาสู่ขอ เขาว่ากันขบวนขันหมากจัดตั้งแต่บ้านต้นเกี้ยจนถึงบ้านนาปอย ใหญ่มากๆ แล้วก็เลยส่งเจ้าฟ้าฮ่ามลงมา

ปกครองบ้านลับแลลง จนตั้งเป็นเมืองลับแลเพราะมีคนมาอยู่กันขึ้น
(นางจันทร์ บัวคำ : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...เขาว่าเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารลูกของพระเจ้าเมืองริราช พญาของเมือง
เชียงแสน ได้ลงมาปกครองบ้านเมืองเพราะว่าแต่เดิมนั้น มีหนานคำลือ
หนานคำแสน เจ้าหลักกับเจ้าแคว้นสองพี่น้อง ได้พาชาวบ้านมาจาก
เชียงแสน เดินทางลงมาถึงบ้านลับแล ตอนเวลาแม่แลงแม่คำ แล้วที่นี้ก็
เลยแต่งงานกับลูกสาวของหนานคำลือกับหนานคำแสน ชื่อว่า นาง
สุมาลี สุมาลา เป็นเมียฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวา ปกครองเมืองลับแลสืบต่อมา
เพราะฉะนั้นหมู่เราก็คงมาจากเชียงแสนนั่นแหละ แต่อยู่ที่ไหน และเรา
เป็นคนไทย คนลาว ยาก็ไม่รู้หรอก (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๒
มกราคม ๒๕๕๒)...

...เดิมที หนานคำลือ หนานคำแสน ได้อพยพคนมาจากเชียงแสน
แถวริมแม่น้ำโขง แล้วก็เดินลัดเลาะไหลลัดคอย ลัดทุ่งลัดนา หนีมาได้สัก
ไม่กี่คน เพราะกลัวภัยพม่า จนมาถึงบ้านลับแลก็ได้ ทำไร่นาเลี้ยง
ลูกเลี้ยงเต้าจนอยู่ดีมีกินก็เลยไปขอพระศาสนามาไว้ที่เมืองลับแล ก็เลย
จัดดอกไม้เงินดอกไม้ค่า และข้าวของครัวใช้ไม่ว่าเป็นผ้าชิ้นดินจก
ฟูกหมอนที่นอน ผ้าห่มหัวเก็บ ข้าว หมากพลู ไปถวายพญาเชียงแสน
ท่านชอบใจก็เลยยกลูกบ่าวก็คือเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารลงมาปกครองเมือง
ลับแลตั้งแต่นั้นมา อย่างหมู่คนบ้านตึก สุโขทัยนี้แต่เดิมก็อยู่แถวบ้าน
เรานี้แหละ แล้วก็พากันอพยพต่อๆ กันไป (นางปวน พรหมตา :
สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

รูป ๒.๑ แสดงอนุสาวรีย์เจ้าฟ้าฮ่ามกุมาร ปฐมกษัตริย์ในตำนานผู้ครองเมืองลับแล

ทั้งนี้จากข้อมูลในการสัมภาษณ์คนในชุมชนแล้ว จึงได้ร่วมกันจัดกิจกรรมรู้จักตัวตนสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตามรายละเอียดของกิจกรรมใน Action Plane นั้นได้มีการจัดเวทีเสวนา และสืบค้นประวัติศาสตร์ของชุมชนร่วมกันกับคนที่ชุมชน โดยได้นิทานที่เป็นตำนานของชุมชน และตำนานการสร้างเมืองลับแล สามารถถอดสรุปความได้ ดังนี้

ตำนานการสร้างเมืองลับแลนั้น มีการตั้งถิ่นฐานและการสร้างเมืองลับแลไว้ เมื่อประมาณ พุทธศักราช ๑๕๐๐ อาณาจักรโยนกนคร หรือที่รู้จักกันอีกชื่อหนึ่งว่า อาณาจักรโยนกเชียงแสน มีนครเชียงแสนเป็นราชธานี (ปัจจุบัน คือ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย) ได้เกิดการรบพุ่งกันอยู่เสมอ และมีโรคระบาดเกิดขึ้นทั่วไป จึงมีราษฎรอาณาจักรโยนกเชียงแสนประมาณ ๒๐ ครอบครัว เกิดความเบื่อหน่ายการทำสงครามมีความประสงค์จะหาทำเลที่ตั้งถิ่นฐานแห่งใหม่ ได้พร้อมใจกันยกให้หนานคำลือ และหนานคำแสนเป็นหัวหน้าอพยพครอบครัวพร้อมทั้งลูกหลาน ทรัพย์สมบัติเท่าที่พอจะนำไปได้บรรทุกใส่หลังช้าง หลังม้า วัวต่าง เดินทางท่องได้ โดยได้รับคำบอกเล่าจากวิญญูณ “เจ้าปู่พญาแก้ววงเมือง” ว่ามีแหล่งทำมาหากินที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำชุ่มดินดำและลำธารไหลตลอดฤดูกาล ดินฟ้าอากาศร่มเย็นไม่ร้อนไม่หนาวจนเกินไป

ราษฎรอาณาจักรโยนกเชียงแสนทั้ง ๒๐ ครอบครัวจึงได้อัญเชิญวิญญูณของ “เจ้าปู่พญาแก้ววงเมือง” ไปด้วยเพื่อเสาะแสวงหาแหล่งทำมาหากินที่เหมาะสมตามความฝัน การเดินทาง ใช้เวลายาวนาน ผ่านจังหวัดลำปางและจังหวัดแพร่ ยังไม่พบแหล่งทำมาหากินที่เหมาะสม ตามที่กล่าวไว้ จนในที่สุดได้บรรลุถึงหุบเขาลับแล เห็นว่ามีลักษณะภูมิประเทศถูกต้องตรงกับความฝันทุกประการคือ ดินแดนนี้ประกอบด้วยน้ำตก ธารน้ำไหลเย็น ดินฟ้าอากาศสบายชุ่มชื้น มีภูเขาเตี้ยๆ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด แสงแดดส่องถึงพื้นดิน ราษฎรอาณาจักรโยนกเชียงแสนทั้ง ๒๐ ครอบครัว จึงตกลงใจตั้งถิ่นฐานที่ดินแดนแห่งนี้โดยได้เดินทางมาถึงเมื่อเวลาตอนเย็น(ยามแสง)เลยตั้งชื่อบ้านว่า บ้านลับแล และเริ่มก่อสร้างเมืองครั้งแรกขึ้นที่บ้านเชียงแสน ส่วนสัตว์พาหนะ ช้าง ม้า วัว ควาย ที่นำมาด้วยก็จัดให้อยู่ที่บ้านคอกช้าง และบ้านคอกควาย เมื่อตั้งบ้านเรือนเรียบร้อยแล้ว จึงมีการประชุมเลือกผู้ปกครองขึ้น ที่ประชุมมีมติแต่งตั้งให้หนานคำลือเป็นเจ้าแคว้น (เทียบเท่าตำแหน่งกำนัน) และยกหนานคำแสนเป็นเจ้าหลัก (เทียบเท่าตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน) ช่วยกันปกครองราษฎรเมืองลับแลให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน

หลังจากที่หนานคำลือ (เจ้าแคว้น) และหนานคำแสน (เจ้าหลัก) สร้างบ้านแปงเมืองที่ลับแลเรียบร้อยแล้ว จึงคิดกลับไปเยี่ยมบ้านเกิดเมืองนอนที่อาณาจักรโยนกเชียงแสนเพื่อนำข่าวสารความสำเร็จในการสร้างเมืองลับแลนี้ไปรายงานให้ญาติพี่น้องทราบ เมื่อเจ้าแคว้นและเจ้าหลัก นำราษฎรในเมืองลับแลกลับถึงอาณาจักรโยนกเชียงแสน ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าเรืองธิราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรโยนกเชียงแสน ได้กราบทูลถึงความเป็นไปได้ของการอพยพ และความเป็นอยู่ของราษฎรที่

ไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองลับแลต่อพระเจ้าเมืองริราช และขอพระราชทานพระสงฆ์และพระไตรปิฎกเพื่อไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่เมืองลับแลด้วย

พระเจ้าเมืองริราชทรงสนพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงโปรดพระราชทานให้สัลให้พรและขอให้ราษฎรเมืองลับแลอยู่กันอย่างมีความสุข พร้อมกันนั้นได้พระราชทานพระสงฆ์จำนวน ๖ รูป พระธรรมพระไตรปิฎก และเครื่องใช้สอยเกี่ยวกับศาสนพิธี มอบให้หนานคำลือ (เจ้าแก้ววัน) นำไปเผยแผ่ที่เมืองลับแลต่อไป ครึ่งเจ้าแก้ววันกลับถึงเมืองลับแลแล้วราษฎรมีความยินดีมาก จึงได้ช่วยกันสร้างวัดแห่งแรกของเมืองลับแลขึ้นชื่อว่า “วัดเหง้าแก้มูลศรัทธา” (ปัจจุบันคือ วัดใหม่ อยู่ตำบลฝ่ายหลวงในปัจจุบันนี้) นับว่าราษฎรเมืองลับแลมีความศรัทธา และนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ระยะเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานของการก่อสร้างเมืองลับแล

ต่อมาเจ้าแก้ววันมีธิดาคนหนึ่งชื่อ นางสุมาลี เจ้าหลักก็มีธิดาคนหนึ่งเช่นกัน คือ นางสุมาลา ทั้งสองสาวมีรูปร่างหน้าตาสวยงาม กิริยามารยาทเรียบร้อยตรงตามลักษณะเบญจกัลยาณีทุกประการ นางทั้งสองมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีอุปนิสัยชอบการเย็บปักถักร้อยสามารถประดิษฐ์คิดค้นงานประดิษฐ์ต่างๆ ได้อย่างสวยงาม ได้เริ่มประดิษฐ์หูกทอผ้าแบบพิสดารขึ้น มีการทอผ้าชิ้นตีนจก ชิ้นมุกไหม หน้าหมอนหก หน้าหมอนแปด ลูกกลา ผ้าห่มหัวเก็บ ฯลฯ และยังชักชวนอบรมสั่งสอนให้หญิงสาวในเมืองลับแลรู้จักทำหัตถกรรมดังกล่าวให้แพร่หลายทั่วไปในเมืองลับแลด้วยความสามารถในการประดิษฐ์หัตถกรรมของนางสุมาลีและนางสุมาลานี้ ยังความปลาบปลื้มให้แก่เจ้าแก้ววัน และเจ้าหลักเป็นอันมาก ทั้งสองประสงคจะนำสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เหล่านี้ถวายแด่พระเจ้าเมืองริราช

เจ้าแก้ววันและเจ้าหลักจึงรวบรวมสิ่งประดิษฐ์ทั้งดงามนานาชนิด พร้อมด้วยนางสุมาลี และนางสุมาลาออกเดินทางไปอาณาจักรโยนกเชียงแสนอีกครั้งหนึ่ง เมื่อถึงราชธานีของอาณาจักรโยนกเชียงแสน จึงได้นำสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เข้าเฝ้าถวายต่อพระเจ้าเมืองริราช พระองค์ได้ทอดพระเนตรสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ที่นำมาจากเมืองลับแลด้วยความสนพระทัย และทรงพอพระทัยเป็นอันมาก ตรัสชมเชยและมีรับสั่งให้นางมหาเทวีและนางข้าไททั้งหลายในพระองค์ได้แต่งदानุ่่งห้อยผ้าชิ้นตีนจก พร้อมทั้งถามถึงช่างผู้ประดิษฐ์ เจ้าแก้ววันได้กราบทูลว่าเป็นฝีมือของนางสุมาลี และนางสุมาลาซึ่งเป็นธิดาของตนและธิดาของหนานคำแสน (เจ้าหลัก) พระองค์จึงรับสั่งให้นางข้าไททั้งสองเข้าเฝ้าเพื่อคู่ตัว เจ้าแก้ววันได้นำนางสุมาลีและนางสุมาลาเข้าเฝ้าพระเจ้าเมืองริราชตามรับสั่ง พระองค์พิเคราะห์ และพิจารณาแล้วเห็นว่าหญิงสาวทั้งสองมีลักษณะรูปพรรณผิวดำกับสามัญชนทั่วไป คือ มีคุณสมบัติครบถ้วนทุกประการที่จะเป็นชายาของเจ้าฟ้าอำมมาราชบุตรของพระองค์ได้ จึงเอ่ยปากขอนางทั้งสองต่อเจ้าแก้ววันและเจ้าหลักเพื่อให้เป็นชายาราชบุตรของพระองค์ เจ้าแก้ววัน และเจ้าหลักไม่ขัดข้อง พระเจ้าเมืองริราชจึงประกาศกำหนดให้มีพิธีอภิเษกสมรสเจ้าฟ้าอำมมาราชบุตรกับ

นางสุมาลี และนางสุมาลาภายใน ๖ เดือน ครึ่งถึงกำหนด ๖ เดือนแล้ว เจ้าฟ้าอำมราชบุตรพร้อมด้วยพระญาติ สมณชีพรามณ์ ทหาร ข้าทาสบริวารได้ตกแต่งขบวนขันหมากแห่แหนจากอาณาจักรโยนกเชียงแสนเดินทางมุ่งมายังเมืองลับแล ครั้งเมื่อถึงเมืองลับแลได้จัดพิธีอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าฟ้าอำมกุมารกับนางสุมาลี และนางสุมาลาตรงตามราชประเพณีทุกประการ หลังจากอภิเษกสมรสแล้ว เจ้าฟ้าอำมกุมารได้แต่งตั้งให้นางสุมาลี และนางสุมาลาเป็นพระชายาฝ่ายซ้าย และฝ่ายขวาของพระองค์ และได้สร้างวังขึ้นใกล้เคียงกับวัดป่าแก้วเรไร (ปัจจุบัน คือ บริเวณวัดเจติยคีรีวิหาร ซึ่งยังมีซากคูเวียงปรากฏอยู่)

เจ้าฟ้าอำมกุมารได้เป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ปกครองเมืองลับแล ต่อจากนั้นได้มีราษฎรคนไทยจากดินแดนอื่นอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองลับแลเพิ่มมากขึ้น เจ้าฟ้าอำมกุมารได้จัดสรรที่ดินให้แก่ราษฎรตั้งหลักฐานตามความเหมาะสม โดยราษฎรที่มีเชื้อสายมาจากอาณาจักรโยนกเชียงแสนให้ตั้งบ้านเรือนตั้งแต่บ้านคอกช้าง คอกควาย บ้านต้นเกลือ (ต้นเกี้ยว) บ้านเชียงแสน บ้านลับแลง (บ้านท้องลับแล) ส่วนราษฎรที่มีเชื้อสายมาจากเวียงจันทน์ ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านยางกระดาย บ้านนาแก้ว และบ้านนาทะเล

จึงสันนิษฐานได้ว่าราษฎรของบ้านท้องลับแลมีเชื้อสายไท-ยวน มาจากเมืองเชียงแสน แห่งอาณาจักรล้านนาโบราณ (ปัจจุบันเมืองเชียงแสนอยู่ในเขตพื้นที่ของจังหวัดเชียงราย) ได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในปัจจุบัน โดยการนำของหนานคำลือ และหนานคำแสนเมื่อมาถึงที่อยู่ปัจจุบันมองเห็นสภาพอันอุดมสมบูรณ์ จึงตั้งหลักแหล่งกันอยู่ที่นี่ในช่วงตะวันลับยามแลง (ตะวันตกดิน) จึงเรียกดินแดนแถบนี้ว่า “บ้านลับแลง” จากนั้นได้มีการส่งเครื่องบรรณาการไปถวายให้กับพระเจ้าเรืองริราชผู้ครองเมืองเชียงแสนและได้รับพระราชทานพระไตรปิฎกพร้อมทั้งได้เชิญให้เจ้าฟ้าอำมราชกุมารมาปกครองเมืองลับแล ต่อมาทางราชการเปลี่ยนชื่อบ้านลับแลให้เป็น บ้านท้องลับแล ในภายหลังช่วงของการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน ได้มีการแบ่งหมู่บ้านจากหมู่ ๗ บ้านท้องลับแล โดยเพิ่มเป็นหมู่ ๑๐ บ้านท้องลับแลพัฒนา

๒.๔.๒ สภาพทั่วไป (บริบททางสังคม) ของบ้านท้องลับแล

๒.๔.๒.๑ ที่ตั้ง

บ้านท้องลับแล หมู่ ๗ และหมู่ ๑๐ ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอลับแล ประมาณ ๓ กิโลเมตร

๒.๔.๒.๒ ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่เป็นที่ราบและมีภูเขาสูง มีอาณาเขตติดต่อกับท้องถิ่นอื่น ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ บ้านท่าวมแล้ง หมู่ ๘

ทิศใต้ ติดกับ บ้านนารี หมู่ ๑

ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านปากกล้วย หมู่ ๖

ทิศตะวันตก ติดกับ อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

๒.๔.๒.๓ จำนวนประชากร

ประชากร ทั้งสิ้นประมาณ ๑,๒๐๐ คน จำนวนครัวเรือน ๔๐๐ ครัวเรือน

๒.๔.๒.๔ สภาพเศรษฐกิจ

อาชีพ

- ๑) การประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำนาข้าว, ปลูกหอม, ปลูกไม้ผล (ทุเรียน, กล้วย, ฝรั่ง, กล้วยไม้)
- ๒) การปศุสัตว์ ราษฎรมีอาชีพในการเลี้ยงสัตว์ คือ โค กระบือ, หมู และ ไก่ เพื่อเสริมรายได้
- ๓) การทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น ผ้าม้วน, ไม้กวาด, เข่ง, ข้าวแคบ, โรงสีขนาดเล็ก ฯลฯ

หน่วยธุรกิจในพื้นที่

- ๑) ปั๊มน้ำมันและก๊าซ จำนวน ๑ แห่ง
- ๒) โรงสีข้าวขนาดเล็ก จำนวน ๓ แห่ง

๒.๔.๒.๕ สภาพทางสังคม

การศึกษา

- ๑) โรงเรียนประถมศึกษา จำนวน ๑ แห่ง
 - ๒) ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน จำนวน ๒ แห่ง
- สถาบันและองค์กรทางศาสนา

- ๑) วัด ๑ แห่ง
- ๒) สำนักสงฆ์ ๑ แห่ง

การสาธารณสุข

- ๑) สถานีอนามัยประจำตำบล / หมู่บ้าน จำนวน ๑ แห่ง
- ๒) อัตราการมีและใช้ส้วมราดน้ำ ร้อยละ ๑๐๐

การบริการขั้นพื้นฐาน

- ๑) การคมนาคม มีเส้นทางสัญจรระหว่างหมู่บ้านมีความสะดวกในระดับหนึ่ง
- ๒) การโทรคมนาคม มีโทรศัพท์ติดตั้งตามครัวเรือน และโทรศัพท์สาธารณะ เข้าถึงในหมู่บ้าน
- ๓) การไฟฟ้า มีการบริการด้านไฟฟ้าคิดเป็นร้อยละ ๑๐๐

- ๔) แหล่งน้ำธรรมชาติ ลำห้วย, ลำน้ำ ๑ สาย คือ ห้วยพลู
- ๕) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น มีฝาย ๔ แห่ง และสระเก็บน้ำเพื่ออีกการเกษตร ๒ แห่ง
- ๒.๔.๒.๖ ข้อมูลอื่นๆ
- ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่
- ๑) ป่าเตรียมการตาม มติ ครม . หมายเลข ๕๘
- ๒) ป่าสงวนแห่งชาติ ห้วยช้าง – ห้วยปูละ
- ๓) สวนป่าชุมชน (หมู่ที่ ๗)
- มวลชนจัดตั้ง
- ๑) ลูกเสือชาวบ้าน ๒ รุ่น ๓๐๐ คน
- ๒) ตำรวจบ้าน
- ๓) กลุ่มแม่บ้าน
- ๔) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต
- ๕) กลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการผลิต

๒.๕ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านทองลับแล

๒.๕.๑ ความหมายและลักษณะสำคัญของอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ (Identity) เป็นความรู้สึกนึกคิดที่บุคคลมีต่อตนเองว่า “ฉันคือใคร” ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับบุคคลคนอื่น โดยผ่านการมองตนเอง และการที่คนอื่นมองเรา อัตลักษณ์ต้องการความตระหนัก (Awareness) ในตัวเราและพื้นฐานของการเลือกบางอย่าง นั่นคือ เราจะต้องแสดงตนหรือยอมรับอย่างตั้งใจกับอัตลักษณ์ที่เราเลือก ความสำคัญของการแสดงตนก็คือ การระบุได้ว่าเรามีอัตลักษณ์เหมือนกลุ่มหนึ่งและมีความแตกต่างจากกลุ่มอื่นอย่างไร และ “ฉันเป็นใคร” ในสายตาคนอื่น (นัทธนัย ประสานนาม, ๒๕๕๐ :๔๕)

คำว่า “อัตลักษณ์” มีความแตกต่างจากคำว่า “บุคลิกภาพ” เนื่องจากบุคคลอาจมีความเหมือนกันได้ในแง่ของบุคลิกภาพ เช่น มีนิสัยหรือลักษณะที่เหมือนกันได้ แต่การเหมือนกันในด้านอัตลักษณ์ของบุคคลนั้นจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีความรู้สึกร่วมกันในด้านการตระหนักรู้ (Awareness) บางอย่างเกี่ยวกับตัวตนของเรา หมายถึง การยอมรับความเป็นตัวตน ประกอบกับการแสดงตัวตน (Making Oneself) ให้เห็นว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างอย่างไรกับกลุ่มหรือบุคคลอื่น

การที่เลือกนิยามความหมายของตนเองและแสดงตนเองต่อบุคคลหรือสังคมว่าเราเป็นใคร นั้น เป็นกระบวนการของการเลือกใช้ และแสดงออกซึ่งจะทำให้รู้ว่าเราเหมือนหรือแตกต่างจากคนอื่นหรือกลุ่มอื่นอย่างไรโดยผ่านระบบของการใช้สัญลักษณ์ (Symbol) ซึ่งเป็นสิ่งที่ประกอบกันทั้ง

ด้านอารมณ์ความรู้สึกภายในตัวเรา และกระบวนการของโลกภายนอกที่เราเกี่ยวข้อง เพราะมนุษย์เลือกใช้ความหมายหรือเปลี่ยนแปลงความหมายที่เกี่ยวกับตนเองทั้งในกระบวนการที่เขาสัมพันธ์กับโลก และในส่วนของตัวคนที่มันซ้อนทับกันอยู่ ดังนั้นจึงมีการจัดแบ่งประเภทของอัตลักษณ์เป็น ๒ ระดับ คือ ระดับอัตลักษณ์ส่วนบุคคล (Personal Identity) และระดับอัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) เช่นการที่สังคมกำหนดบทบาทหน้าที่ และตำแหน่งทางสังคมให้กับเรา บทบาทความเป็นลูก ความเป็นเพื่อน หรือตำแหน่งในที่ทำงาน ระบบคุณค่าที่ติดตัวเรามาตั้งแต่เกิด ทำให้เราเรียนรู้และเลือกที่จะนิยามตนเองให้เหมาะสมในสังคม และมีการเลื่อนไหลปรับเปลี่ยนไปตามบริบท เช่นเมื่ออยู่ในครอบครัวก็จะมีบทบาทเป็นลูก เป็นพี่น้อง บางครั้งบทบาท และตำแหน่งอาจซ้อนทับกัน เช่นเราเป็นนักศึกษาในขณะที่เป็นสมาชิกของกลุ่มเพื่อนในชั้นเรียน เป็นต้น อัตลักษณ์ที่เราเลือกหยิบมาใช้ในการนิยามตนเองทั้งต่อสังคม และต่อตัวเรานั้นเกิดขึ้นได้โดยผ่านระบบการสร้างภาพแทนความจริง (Representation) เพราะ การแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ต่างๆ จะกระทำโดยผ่านระบบสัญลักษณ์ที่หลากหลายรูปแบบ เช่นบุคคลเลือกแต่งกายเพื่อแสดงความเป็นสมาชิกของสถาบัน หรือแต่ละสถานศึกษามีการเลือกใช้สี สัญลักษณ์หรือเครื่องแบบที่แตกต่างกันออกไป ก็เพื่อแสดงความเป็นตัวตนให้กับบุคคลรับรู้ แต่อย่างไรก็ตามการที่เรามองตัวเรา และพยายามเลือกนิยามความหมายเพื่อแสดงความเป็นตัวตนของแต่ละบุคคล กับสิ่งที่คนอื่นมองเห็นในตัวเราว่าอย่างไร นั้นมันอาจไม่สอดคล้องกันเสมอไป

อัตลักษณ์จะเกิดขึ้นจากการปฏิสังสรรค์ทั้งระหว่างบุคคลในสังคม และภายในตัวเอง ในแต่ละบุคคลอาจมีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย แต่จะมีการเลือกเอาเพียงอัตลักษณ์ใดอัตลักษณ์หนึ่งที่ยอมรับ นำมาใช้ภายใต้เงื่อนไขของบริบทในช่วงเวลา และพื้นที่ และอัตลักษณ์นี้อาจถูกกำหนดได้ทั้งจากบุคคลเป็นผู้กำหนดตนเองหรือถูกกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของบุคคลโดยสังคมก็ได้ การกำหนดอัตลักษณ์นี้เกิดขึ้นบนกระบวนการคิดเกี่ยวกับระบบของความแตกต่าง ระบบของความหลากหลาย และการตั้งคำถามว่าอัตลักษณ์ที่จะสร้างขึ้นนั้นมีความเชื่อมโยงกับสังคมอย่างไร

ดังนั้นอัตลักษณ์กับสังคมจึงเป็นเรื่องที่แยกกันไม่ออก เนื่องจากการนิยามความเป็นตัวตนของอัตลักษณ์นั้นต้องมีการอ้างอิงกับสังคม แม้จะเป็นในระดับตัวบุคคลก็ยังคงมีการนิยามตนเองว่ามีตำแหน่งแห่งที่ หรือมีบทบาทอย่างไรในสังคมที่บุคคลอาศัยอยู่

โดยอัตลักษณ์ถูกสร้าง และก่อตัวขึ้นมา โดยผ่านการปฏิสังสรรค์ระหว่างบุคคล ในบุคคลหนึ่งๆ ก็จะมีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย และเมื่อบุคคลยอมรับในอัตลักษณ์ใดอัตลักษณ์หนึ่งในขณะเวลานั้นมันมีกระบวนการที่แตกต่างกันในการแทนที่ ในขณะที่บุคคลทำการกำหนดตำแหน่งของตนเอง และถูกกำหนดตำแหน่งในทางสังคม กระบวนการที่เกิดขึ้นนี้ได้ คำนึงถึงจุดเน้นที่ความแตกต่าง และความหลากหลายในการสร้างอัตลักษณ์ที่เท่าเทียมกับการตั้งคำถามว่าอัตลักษณ์

ทั้งหลายนี้ได้เชื่อมโยงกับสังคมได้อย่างไร การมุ่งเป้าหมายไปที่ความสำคัญต่อมุมมองทางสังคมของอัตลักษณ์จะนำเราไปสำรวจโครงสร้างต่างๆ โดยผ่านชีวิตของเราที่ถูกจัดการอัตลักษณ์ต่างๆ ของเราที่ถูกจัดเก็บไว้เข้าที่ด้วยโครงสร้างต่างๆ ทางสังคม และเราก็มีส่วนร่วมในการก่อตัวขึ้นของอัตลักษณ์ในตัวเราเองด้วยเช่นกัน (Kath ๒๐๐๐ ; อ้างใน พิศิษฐ์, ๒๕๔๕ : ๕-๖)

การเปลี่ยนแปลงความหมายของอัตลักษณ์ ที่ปรากฏขึ้นมามีความสัมพันธ์อย่างมากกับการทำความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในปัจจุบัน ในบริบทของโลกาภิวัตน์ มิติเวลาที่เร่งเร็วขึ้น และมีพื้นที่ที่ดูหดรัดเข้ามาเพราะการปฏิวัติเทคโนโลยีการสื่อสารทำให้ การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมเป็นไปอย่างหลากหลาย และซับซ้อน และรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงประสบการณ์เกี่ยวกับเวลา พื้นที่ และแบบแผนการให้คุณค่า การใช้ชีวิตประจำวันมีผลอย่างยิ่งต่อความรู้สึกที่เรามีเกี่ยวกับตนเอง สิ่งที่เคยเป็นมาตรฐานของระบบคุณค่า และการนิยามอัตลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็นคุณค่าทางศาสนา ค่านิยมเรื่องเพศ คุณค่าประเพณีวัฒนธรรมเก่าๆ หรือค่านิยมของกลุ่มชาติพันธุ์ ล้วนแล้วกระทบกระทั่งในรูปแบบต่างๆ จากพลังของโลกาภิวัตน์ การปรับเปลี่ยนนี้แสดงออกได้หลายลักษณะ ทั้งในระดับจุลภาคในแง่แบบแผนชีวิตประจำวันของปัจเจกชน ในแง่การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น จนถึงระดับที่กลายไปเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เราจะเห็นได้จากขบวนการทางศาสนา ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นมาราวกับดอกเห็ดในประเทศต่างๆ โดยมันเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ทำให้ต้องมีการทบทวนคำว่า "วัฒนธรรม" หรือ "ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม" กันใหม่ ขบวนการเหล่านี้ต้องการเสนอความหมาย และทิศทางใหม่ในเชิงสังคม วัฒนธรรม กระบวนการสร้างตัวตน และอัตลักษณ์ของกลุ่มเกิดจากการผสมผสานองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อน

๒.๕.๒ ข้อมูลทางวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านท้องลับแล

๒.๕.๒.๑ ความเชื่อของชุมชนบ้านท้องลับแล

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามในส่วนของความเชื่อของคนไท-ยวนชุมชนบ้านท้องลับแล ได้พบความเชื่อของคนในชุมชน จำแนกได้ ดังนี้

๒.๕.๒.๑.๑ ความเชื่อเกี่ยวกับผี

ความเชื่อเกี่ยวกับผีของคนไท-ยวนลับแลนั้นมีมาอย่างช้านานโดยส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการเล่าแบบปากต่อปาก ในบางกรณีก็เป็นลักษณะของการทำพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเลี้ยงส่งให้กับผีที่ชาวบ้านให้การนับถือหรือเกรงกลัวว่าจะมาทำร้าย ซึ่งผีในชุมชนบ้านท้องลับแลสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ผีให้คุณ และผีให้โทษ

๑) ผีให้คุณ คือ ผีที่อำนวยความสะดวก ปกป้องคุ้มครอง ดูแลรักษา คนในชุมชน ตลอดจนอาคารบ้านเรือน วัดวาอาราม หรือสถานที่ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะให้ยาทำว (ร่างทรง)

ติดต่อสื่อสารกับผีเหล่านี้เพื่อสอบถามความเป็นอยู่ของบ้านเมือง คนหาย รักษาอาการเจ็บป่วย มีรายละเอียดดังนี้

๑.๑ เจ้าฟ้าอำมมาร คือ ดวงวิญญาณของกษัตริย์ผู้ครองเมืองลับแล พระองค์แรก โดยมีหน้าที่ให้ความดูแล ค้ำครอง ปกป้องรักษาบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล

๑.๒ เจ้าพญาแก้วกุ่ม (เจ้าพญาแก้ววงเมือง) คือ ดวงวิญญาณน้องของเจ้าฟ้าอำมมาร มีศักดิ์เป็นน้องต่างมารดาของเจ้าฟ้าอำมมาร มีหน้าที่รักษาอาการเจ็บไข้คนในชุมชน

๑.๓ เจ้าปู่ส่าง คือ ดวงวิญญาณคนรับใช้ ของเจ้าฟ้าอำมมารและเจ้าพญาแก้วกุ่ม มีหน้าที่คอยรับใช้งานตามที่เจ้านายทั้งสองสั่ง หรืองานเล็กๆน้อยๆ ที่ชาวบ้านขอความช่วยเหลือ เช่น ชาวบ้านเวลาเดินทางไปไหนมาไหนไกลๆ ก็มักจะเรียกหรือเชิญให้เจ้าปู่ส่างเดินทางไปด้วยเพื่อการอารักขาค้ำครองในระหว่างการเดินทาง หรือการที่ชาวบ้านต้องบ้ายหมากบ้ายพลู (ใช้หมากและพลูทาด้วยปูนขาวสำหรับการกินหมาก) แล้วมัดด้วยด้ายมงคล แล้วนำไปแขวนไว้ยังเหนือประตูหรือหน้าต่างบ้าน เพื่อติดสินบนให้เจ้าปู่ส่างช่วยหาของให้พบ หรือช่วยให้ไม่ต้องถูกเกณฑ์ทหาร เป็นต้น

๑.๔ ผีพ่อขาแม่ขา (ผีปู่ผีย่า) คือ ผีบรรพบุรุษ ที่เครือญาติในสายสกุลนั้นๆ ต้องให้ความเคารพยำเกรง จะสิงประจำอยู่ในหิ้งผีประจำบ้านต้นสายสกุล หากลูกหลานบ้านใดจัดงานพิธีสำคัญ เช่น บวชพระ แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ ก็จะต้องบ้ายหมากบ้ายพลู (ใช้หมากและพลูทาด้วยปูนขาวสำหรับการกินหมาก) มายืน โยง (บอกกล่าว) หรือ ไม่ก็ต้องเอาผ้าไตรจีวรที่ใช้สำหรับการบวชพระมายืน โยงเพื่อแบ่งส่วนบุญส่วนกุศลให้ เพราะถ้าไม่ทำจะเกิดเหตุเภทภัยแก่ลูกหลานได้ เนื่องจากผีพ่อขาแม่ขาไม่พอใจ แต่ถ้าทำแล้วก็จะเจอแต่ความสุขสวัสดิ์ งานที่ทำสำเร็จจุล่ง

๑.๕ ผีที่ใหญ่ คือ ผีต้นตระกูล จะสิงอยู่ตามคຸ້มบ้าน กองบ้าน (ซอย) สวนห่าง (สวนป่ากลางบ้าน) หรือในวัดกลางบ้านก็มี ตามแต่ย้าฟ้าว (ร่างทรง) จะบอกว่าต้นผีอยู่ ณ ที่ใด โดยผีที่ใหญ่จะให้คุณเกี่ยวกับการดูแลเด็กที่จะเกิดมาใหม่ในสายตระกูลให้มีสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง ซึ่งพ่อแม่ของเด็กทารกที่เกิดใหม่นั้นจะต้องจัดหาของเลี้ยงผีตามที่ร่างทรงบอก หากลูกที่เกิดใหม่เป็นชายจะต้องจัดขันหมากผีเลี้ยงส่งให้กับผีที่ใหญ่ตามจำนวนที่ผีต้องการ แต่หากลูกเป็นหญิงก็ต้องเสียหัวหมูต้มหรือ หมูเป็นทั้งตัวซึ่งจะต้องทำการเชือดกับที่ตามแต่ความแรงของผีต้นตระกูลนั้นๆ

๒) ผีให้โทษ คือ ผีหรือวิญญาณที่เร่ร่อนไม่มีผู้ให้การดูแลหรือเลี้ยงส่ง ซึ่ง จะคอยทำร้ายหรือหลอกหลอนชาวบ้านในชุมชน ให้ได้รับความเจ็บไข้ ไม่สบาย หรือทำมาค้าขาย กิจการงานต่างๆ ไม่เจริญ แบ่งได้ ดังนี้

๒.๑ ผีกละ คือ ดวงวิญญาณที่หิวโหย อาจเกิดจากคนเลี้ยงไม่ดี หรือญาติพี่น้องไม่ใส่ใจดูแล จนต้องหิวโหย ออกมาเข้าสิงร่างคนเพื่อกินครวใน (อวัยวะภายใน) เมื่อกินอิ่มก็จะออกจากร่างเพื่อออกไปเสาะหาร่างอื่นอยู่หรือกินต่อไป ชาวบ้านเล่าว่า หากผีกละเข้าสิงร่างของหญิงสาว จะทำให้หญิงผู้นั้นคงงามแถมแฉะระเรื่อ ยิ่งฉีกยิ่งงามกว่าผู้ใดในหมู่บ้าน หากเราใช้หางใบตองกล้วยหก (กล้วยป้า) ตายพรายนั่งทับแล้วก็มกลับดูหญิงคนนั้นก็จะเห็นอิวอก (ข้าง) มาเกาะบนบ่าของหญิงสาวผู้นั้น และคอยแลปลิ้นเลียแถมให้แฉะระเรื่ออยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะติดต่อเชื้อผีโดยการรับส่งสมบัติจากเก้าผี (ต้นผี) เช่น ผ้าจีน เงินทอง เป็นต้น

๒.๒ ผีโพง คือ ผีหรือดวงวิญญาณที่หิวโหยแต่จะชอบกินของสดของเน่าของสกปรก ของเหม็นคาวต่างๆ เช่น ผีโพงจะชอบกบเขียดเป็นๆ โดยจะทำการดูดเมือกคาวของกบเขียดจนหมดแล้วทิ้งซากไว้เกลื่อนตามคันนา เล่ากันว่าจมูกของผีโพงจะสว่างดังลูกไฟเพื่อใช้ในการส่องหากิน หากเราไปเจอผีโพงที่เป็นหญิง มันจะมอมแก้้วหวานเงินทองให้เพื่อเป็นค่าจ้างรางวัล เพราะจะได้ไม่ต้องไปบอกใครให้รู้ แต่พอรุ่งเช้าแก้้วหวานเงินทองเหล่านั้นก็จะกลายเป็นดอกหญ้า ก้อนขี้ไก่ หรือของเน่าเสียอื่นๆ แต่หากเราเจอผีโพงที่เป็นชายมันจะเอามีดดาบเข้าไล่ฟันผู้ที่พบเห็น

๒.๓ ผียักษ์ คือ ดวงวิญญาณของผีที่ดุร้าย มีร่างกายใหญ่โต ชอบกินของสดของคาว มักอาศัยอยู่ตามลำเหมือง ร่องน้ำลึก ป่าท้ายหมู่บ้าน ชอบลักซ่อนเด็ก ๆ

๒.๔ ผีเงือก คือ ผีประจำแม่น้ำ หนอง บึง มีรูปร่างเหมือนนางเงือกในวรรณคดีแต่ตัวจะเล็กกว่ามาก และมีเขี้ยวโง้งยาว ชอบจับเด็กที่เล่นน้ำลึกๆ ไปกิน มีเรื่องเล่าที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันในเรื่องของผีเงือกที่เกี่ยวข้องกับซันลับแลง ว่า มีอยู่วันหนึ่ง มีหญิงสาวลึกลับรูปร่างอัปลักษณ์ คนหนึ่งได้เข้ามาในหมู่บ้านเพื่อมาขอยืมฟืม (อุปกรณ์ในการทอผ้า) ชาวบ้านเพื่อไปทอผ้า แต่ไม่มีใครยอมให้นางยืม จนเหลือแต่เพียงย่าเฒ่าแม่ฮ้าง (แม่ม่ายที่เกิดจากสามีหนีละ) ที่เกิดความเอ็นดู และความสงสาร จึงให้หญิงคนนั้นยืมฟืมไป พอครบกำหนดวันที่ตกลงคืนฟืมกัน หญิงลึกลับคนนั้นก็ได้อาฟืมมาคืนให้พร้อมกับก้อนคำ (ทองคำ) ย่าเฒ่าแม่ฮ้างเห็นทองคำก็ไม่นึกอยากได้จึงรับนำทองคำไปคืน โดยรีบเดินตามนางไปก็พบว่านางเดินลงหายไปใต้ม่าน้ำเรียกเท่าไรก็ไม่ขึ้นมา เมื่อกลับไปดูฟืม ก็พบเศษผ้าที่เหลือติดฟืมมาก็รู้สึกชอบจึงลองนำมาเป็นแบบเพื่อทอใช้สืบต่อกันมา จึงเป็นที่มาของคำว่า ซันลับแลงแซง (แบบ) ผีเงือก (ซันชนิดหนึ่งในจำนวนซันทั้ง ๘ ชนิดของไทย-ชนลับแลง)

๒.๕ ผีโป่ง ผีจำ คือ ผีหรือดวงวิญญาณที่สิงอยู่ตามป่าหรือที่มีลักษณะเป็นดินโป่ง ดินพรุ มีน้ำขุ่นน้ำซึมตลอดทั้งปี ชาวบ้านเชื่อว่า หากไม่ไล่ผีโป่งผีจำไปแล้วจะไม่สามารถทำไร่ทำสวนได้ผลดี เพราะผี จะมารังควาน ทำให้อยู่ไม่เป็นสุข โดยการขับไล่ผีโป่งผีจำนี้ ชาวบ้านจะใช้ ข้าวพันก้อน ดอกไม้พันดวง ซึ่งได้จากการนำข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อนเล็กๆ และฉีกกลีบ

ดอกไม้ให้เป็นฝอยๆ เช่น ดอกบานไม่รู้โรย หรือดอกดาวเรือง สมมุติให้มีจำนวน หนึ่งพันก้อน หนึ่งพันดอก แล้วนำไปกล่าวคำถวายให้กับพระประธานในวิหารในช่วงการตั้งกัณฑ์เทศน์มหาชาติ แล้วรอนจนจบ ก็ไปลาข้าวจากพระประธาน จึงนำไปฝังในที่ดินที่มีผีโป่ง ผีจำ ก็จะสามารถไล่ผีเหล่านี้ไปได้

๒.๖ ผีตายท่า ตายโหง คือ ผีหรือวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วแต่ไม่สามารถไปเกิดได้ ยังคงเร่ร่อนขอส่วนบุญตามถนนหนทางในชุมชน ซึ่งผีเหล่านี้ล้วนเกิดจากการตายแบบฉับพลัน คือหมายถึง ตายแบบไม่รู้ตัว จึงทำให้ดวงวิญญาณไม่ไปสู่สุคติ เฝ้าวณเวียนรื้อขอส่วนบุญ หรือข้าวปลาอาหาร ซึ่งมักจะไปเข้าสิงหรือเข้าฝัน หรือผูกขวัญคนที่ถึงคราวมีเคราะห์ ให้เจ็บไข้ได้ป่วย จนต้องเชิญยาท้าว (ร่างทรง) มาทำพิธีปัดรังควานเลี้ยงส่งผีโดยใช้กระทงส่งผี สันฐานรูปสามเหลี่ยมด้านเท่าทำมาจากกาก้วยภายในปั้นหุ่นคนจากดินเหนียว นุ่งด้วยเศษผ้า พร้อมมีอาหารคือแกงส้ม แกงหวาน ซึ่งมาจากใบชะพลูหั่นฝอย ซอยพริก และหอมแดงคลุกเคล้าให้เข้ากัน สำหรับแกงส้มจะแตกต่างกับแกงหวานที่ แกงส้มจะต้องบีบน้ำมะกรูดใส่ลงไปด้วย ส่วนแกหวานนั้นจะต้องใส่น้ำอ้อยลงไป นอกจากนี้ ยังต้องใส่ จิ้นแห้ง (เนื้อแห้ง) ปลาตาย (ปลาแห้ง) ก้วย อ้อย พร้อมปั้นหุ่นดินเหนียวรูปหมูหมา กาไก่ ลงไปในกระทงด้วย แล้วจากนั้น ร่างทรงก็จะทำพิธีโดยการกล่าวคาถาพร้อมกับใช้ใบหนาดใบหนามกวาดวิญญาณของผีให้ออกจากร่างผู้ป่วย โดยเริ่มการกวาดจากศรีษะไปจนสุดปลายเท้าแล้วปิดลงในกระทง จากนั้นจะสั่งให้ญาติของผู้ป่วย นำไม้กวาดหัวนำกระทงนั้นไปทิ้งไว้ตามถนนที่เป็นแพร่ง

๒.๗ ผีนางไม้ คือ ผีหรือวิญญาณผู้หญิงที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ในป่า ซึ่งผีนางไม้จะชอบผู้ชายหนุ่มเพราะนึกอยากจะได้ไปเป็นสามี ก็มักจะนำเอาวิญญาณของชายหนุ่มที่เข้าไปในป่ากลับไปอยู่กับตน โดยชาวบ้านจะทำการปิดส่ง และใช้หุ่นปั้นจากข้าวเหนียวแลกกับชีวิตคนแทน จากนั้นก็จะใช้วิธีการเดียวกันกับการปิดส่งกระทงเลี้ยงผีดั่งที่กล่าวมาข้างต้น

๒.๘ แก้วเสด็จ คือ ดวงไฟขนาดเล็กเท่าลูกหมาก บ้างว่ามีขนาดเท่าผลส้มโอ หรือผลมะพร้าวก็มี บางดวงมีสีแดง บางดวงมีสีเขียว เชื่อกันว่าในทุกคืนวันดับ (วันแรม ๑๔ ค่ำ) แก้วเสด็จจะออกมาหากินหน่อเงินหน่อคำ(มนุษย์) ผู้ใดพบเห็นหรือมันล่อยไปเวียนรอบบ้านใคร จะต้องมีคนตาย

๒.๕.๒.๑.๒ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา

คนไทย-ชนวนล้วนมีความเชื่อที่แน่นแฟ้นและฝังลึกกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก กล่าวคือ คนในชุมชนนี้ จะใช้พุทธศาสนาในการสร้างความเชื่อ ศรัทธาให้กับกิจการงานต่างๆ ของตนเองหรือแม้กระทั่งการทำงาน การประกอบอาชีพก็จะใช้ พุทธศาสนาเข้ามาช่วย

สร้างขวัญ และกำลังใจ เนื่องจากเชื่อว่า พุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ สามารถคุ้มครอง ปกป้องดูแล ตนเอง และครอบครัวได้ สามารถจำแนกได้ ดังนี้

๑) ชาวไท-ยวนลับล้างเชื่อว่า การถวายกัณฑ์เทศน์มหาชาติ หรือการได้ฟังเทศน์มหาชาติครบทุกกัณฑ์จะได้านิสงส์มาก จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นฟ้า และเกิดในแผ่นดินของพระศรีอาริยมตใดด้วย

๒) การถวายพระพุทธรูป หนังสือธรรม การทอดผ้ากฐิน ผ้าป่า หรือการถวายทานข้าวของเครื่องใช้ เงินทองของมีค่าเพื่อบำรุงอุปถัมภ์คำชูปะพุทธศาสนาแล้วนั้น ซึ่งก็จะได้อานิสงส์ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นฟ้า และร่ำรวยมั่งมีเงินทอง

๓) การถวายข้าวพันก้อน ดอกไม้พันดวง ให้กับพระพุทธรูปประธานในวิหาร ช่วงการเทศน์มหาชาติ แล้วขอลาข้าวพระ เมื่อนำไปหว่านใส่ที่นา หรือที่สวนของตนเองจะสามารถขับไล่ผีได้ และจะช่วยให้ข้าวกล้าในนามีความสมบูรณ์อีกด้วย

๔) การนำข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน ที่ได้จาก ขันแก้วทั้งสาม ในวันบุญตานก้องข้าว (สารท เดือน ๑๐) ไปปักดำรับขวัญท้องข้าวกล้าในนา เชื่อว่าจะทำให้ข้าวกล้าในนามีความสมบูรณ์ ไม่เสียหายจากโรค และแมลงรบกวน หรือถ้าหากเก็บไว้ในบ้านในเรือนก็จะทำให้บ้านเรือนมีแต่ความสุข ฟ้าไม่ไหม้ โจรผู้ร้ายไม่เข้ามาปล้นฆ่า

๕) การเก็บข้าวสาร ข้าวตอกดอกไม้ และเงินเหรียญ ที่ได้จากการหว่านในการสมมุติแทนฝนห่าแก้ว ที่พระสงฆ์ให้หว่านประกอบการเทศน์มหาชาติ กัณฑ์สักบรรพ, กัณฑ์สักกิติ และ กัณฑ์นครกัณฑ์ ไปบูชาจะทำให้บ้านเรือนมีแต่ความสุข ร่ำรวย มั่งคั่งทรัพย์สินเงินทอง

๒.๕.๒.๒ งานประเพณี/พิธีกรรม ของชุมชนบ้านท้องลับล้าง

ชาวไท-ยวนลับล้าง ยังคงรักษาและสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมสำคัญของชุมชนไว้ได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะประเพณีหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ของชุมชน และพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นอัตลักษณ์เฉพาะอย่างหนึ่งของชุมชนในแถบนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑) ประเพณีใส่บาตรกินหนาว มีขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่ (บางคนก็เรียกกันว่า ฟิงหนาว/คิลหนาว) เป็นประเพณี การทำบุญใส่บาตร (ใช้คำว่า ใส่บาตร เนื่องจากคนไท-ยวนลับล้างจะบริโภคข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้า จึงต้องใช้คำว่า ใส่บาตร เวลานั้นนำข้าวไปตักบาตร) เพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับญาติผู้ล่วงลับ เนื่องจากถือว่าเป็นบุญตาน (ถวาย) ข้าวใหม่ เพราะเพิ่งได้ข้าวของปีในการผลิตข้าวขึ้นย้งฉางมาใหม่ จึงต้องมีการนำข้าวใหม่นั้นมาทำบุญถวายให้กับพระสงฆ์ ทั้งนี้ชาวไท-ยวนลับล้างจะนำข้าวใหม่นั้นมาทำเป็นข้าวหลาม แล้วนำไปใส่บาตรให้กับพระสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นเอกลักษณ์อีกอย่างหนึ่งที่มีการนำข้าวหลามไปถวายในทุกครัวเรือน

๒) ประเพณีสงกรานต์ งานสงกรานต์หรืองานปีใหม่ของชาวไทย-ยวนลับล้านนั้นจะมีพิธีกรรมที่น่าสนใจแตกต่างกันตามวันต่างๆ ดังนี้

๒.๑ วันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันสังขารล่อง ในช่วงเช้าตั้งแต่เช้ามืด ชาวบ้านจะตื่นมาทำความสะอาดบ้านเรือน บ้างก็ยิงปืนรับวันใหม่ พอช่วงบ่ายก็เตรียมดอกไม้ ข้าวสารข้าวเหนียวมาใส่บาตร และตั้งทรายเหลืองจากน้ำคั่ว (ร่อนน้ำลึก) น้ำเหมือง (คลองน้ำเล็กๆ) มาเพื่อทำการก่อพระเจดีย์ทรายที่วัด

๒.๒ วันที่ ๑๔ เมษายน เป็นวันเนา เป็นวันที่ชาวบ้านจะทำความสะอาดร่างกาย จะต้มน้ำอบน้ำหอม (มะกรูดเผาไฟผ่าเป็นชิ้น ต้มกับฝักส้มป่อย ใบเล็บครุฑ ต้นแห่นาง) นำมาสระเกล้าดำหัว และในช่วงบ่ายก็จะทำบุญเหมือนกับวันสังขารล่อง

๒.๓ วันที่ ๑๕ เมษายน เป็นวันเนา ในช่วงสาย ชาวบ้านจะทำกระทงส่งเคราะห์บ้าน โดยนำกระทงบ้านของตนไปรวมกับกระทงของบ้านอื่นๆ แล้วจะมีพ่อหมอผู้ทำพิธีกล่าว ปิดเคราะห์บ้านเคราะห์เมือง จากนั้นก็จะให้ทุกคนนำกระทงส่งเคราะห์บ้านนั้น วางลงบนแพไม้ไผ่ แล้วทำการปิดไล่ สิ่งชั่วร้ายด้วย น้ำมันต์ และใบหนาดใบหนาม จากนั้นจะยิงปืนไล่สิ่งชั่วร้าย (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นจุดประทัด) พร้อมกับให้คนหามแพไม้ไผ่นั้นไปวางทิ้งไว้ที่ปากทาง ๓ แพร่ง หรือ ลำเหมือง แล้วในช่วงบ่ายก็จะทำบุญที่วัดเหมือนกับวันสังขารล่อง และวันเนา

๒.๔ วันที่ ๑๖ เมษายน เป็นวันพญาวัน ในช่วงเช้าจะมีพิธีการทำบุญใส่บาตร พอสาย ชาวบ้านจะนำน้ำอบน้ำหอม มาขอสุมาคารวะข้าวของเครื่องใช้ในบ้านทุกอย่าง รวมทั้งประตูหน้าต่าง บันไดบ้าน โดยใช้ด้ายขาวแดง และกรวยดอกไม้ธูปเทียน เพื่อขอสมานที่ได้ล่วงเกินไปในปีที่ผ่านมา จากนั้นจัดสารับข้าวของ อันได้แก่ ผ้าไหมชิ้นใหม่ ขนมน้ำผึ้ง หรือของกินของใช้ต่างๆ รวมทั้งเงิน ข้าวตอกดอกไม้ บุหรี่ หมากเมี่ยงพลู น้ำอบน้ำหอม จากนั้นจะพาลูกหลานเดินไปตามบ้านต่างๆ ในชุมชน เพื่อกราบขอสมา และฝ่ายมัดมือรวมถึงขอพรจากพ่อตาแม่ตา (ปู่ย่าตายาย) ที่เคารพนับถือ จากนั้นในช่วงบ่ายก็จะนำน้ำอบน้ำหอม ไปสพมาพระพุทธรูปในวัด ทั้งพระวิหาร พระอุโบสถ ศาลา สิ่งห่อโบสถ ธรรมมาศเทศน์ หนังสือธรรม และจะทอดผ้าป่า รวมทั้งก่อพระเจดีย์ทราย จากนั้นจะเตรียมทำพิธีสงฆ์พระสงฆ์ในวัดทุกรูป โดยจะนำน้ำมาจากบ้านเรือนของตนเอง ในระหว่างที่ พระสงฆ์กำลังเจริญพระพุทธมนต์นั้นก็จะมีการทำน้ำพุทธรมนต์ ซึ่งหลังจากที่ทำการสงฆ์พระสงฆ์เสร็จแล้วชาวบ้านก็จะพากันมาแย่งน้ำพุทธรมนต์นั้นกลับไปคนละเล็กคนละน้อย เพื่อนำไปเป็นเชื่อน้ำมันต์เพราะเมื่อออกจากเขตวัดแล้ว ชาวบ้านจะพากันไปตักน้ำจากน้ำบ่อ (บ่อน้ำ) จำนวน ๕ บ่อ เมื่อครบก็จะนำมาผสมกับเชื่อน้ำพุทธรมนต์เพื่อใช้ในการดื่มกิน หรืออาบ ประพรมบ้านเพื่อสร้างความเป็นสิริมงคลและป้องกันสิ่งชั่วร้ายด้วย

อนึ่ง การทำกระทงส่งเคราะห์บ้านนั้น จะแตกต่างกับกระทงส่งผี โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑) กระทงส่งเคราะห์บ้านนั้น จะทำด้วยกาบกล้วยพับให้เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดโดยประมาณ มีความยาวด้านละ ๑ ฟุต ด้านในจะแบ่งออกเป็น ๕ ห้อง หรือช่อง โดยใช้กาบกล้วย มากั้นแบ่งภายในแต่ละห้องนั้น จะประกอบด้วย แกงส้ม แกงหวาน ข้าวเหนียว จิ้นแห้งปลา ตาย กล้วยอ้อย และหุ่นปั้นด้วยดินเหนียว เป็นรูปคนให้ครบตามจำนวนคนในครอบครัว รวมทั้ง สัตว์เลี้ยง เช่น หมา แมว วัว ควาย เป็ด ไก่ เป็นต้น และจะปักธงรูปสามเหลี่ยม สีขาว และสีแดง สลับกัน ที่บริเวณขอบของกระทง จากนั้นจะทำสายโยงจากเชือกกาบกล้วย สำหรับใช้หิ้วเพื่อนำไปส่งเคราะห์บ้าน

๒) กระทงส่งผีนั่น จะแตกต่างกับกระทงส่งเคราะห์บ้านในส่วนของรูปร่างของกระทง คือ กระทงส่งผีนั่นจะใช้เป็นรูปสามเหลี่ยมด้านเท่าส่วนด้านในจะใส่ข้าวของอาหารต่างๆ และประดับธงเหมือนกับกระทงส่งเคราะห์บ้าน แต่จะใช้ในกรณีของการถูกผีเข้า ผีอำ หรือผีทำให้เจ็บป่วย โดยการบอกผ่านยาด้าว (ยาด้าว หมายถึง คนทรง) ว่าผีนั่นๆ ต้องการสิ่งใด เช่น

๑. หูหิ้น	หมายถึง	คน
๒. จ้างน้อย	หมายถึง	เงิน
๓. ไอ้เบ้อ	หมายถึง	หมูเป็น
๔. ไก่	หมายถึง	ไก่เป็น
๕. อีฮวก	หมายถึง	ลอดช่อง
๖. หมูเหลา	หมายถึง	มะละกอ
๗. ไก่หนุ่ม	หมายถึง	ไข่ไก่
๘. ไอ้ว่อง	หมายถึง	ควาย/วัว
๙. น้ำจ้อย	หมายถึง	เหล้า
๑๐. มะกั้ง	หมายถึง	รถ/เกวียน
๑๑. เข้ามูน	หมายถึง	เข้าพรรษา

โดยเมื่อญาติของผู้ป่วยทราบจากร่างทรงแล้วว่าผีนั่นๆ ต้องการสิ่งใดก็จะรีบจัดหาให้ บางรายอาจมีการให้คนที่พูดเก่งๆ ต่อรองกับผีเพื่อขอเปลี่ยนสิ่งของที่ต้องการหรือลดจำนวนลงก็มี

๓) ประเพณีแห่น้ำขึ้นโฮง (โรง หรือ ศาลเจ้าอารักษ์กลางบ้าน) เป็นประเพณีที่ชาวไท-ยวนล้นแลงยึดถือสืบทอดปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่นมาโดยตลอด มีขึ้นในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ซึ่งเป็นประเพณีที่คนในชุมชนจะหาน้ำจากบ้านของตนไปทำพิธีบวงสรวงสงฆ์เจ้าฟ้าอำมฤต และเจ้า

พญาแก้วกุ่ม ซึ่งถือว่าเป็นอารักษ์บ้านอารักษ์เมือง เล่ากันว่าหากปีไหนกระทำการบวงสรวงไม่ดี ปีนั้นฝนฟ้าจะแล้ง ไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดโรคระบาด ผู้คนล้มตาย โดยในอดีตการบวงสรวงจะใช้ควายปู้หนุ่มเขากิ (ควายรุ่นตัวผู้เขาสันไม่เกินใบหู) ในการเชือดเพื่อเซ่นสรวงเจ้า แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นหมูแทนเนื่องจากทางราชการบอกว่ามันเป็นภาพที่น่ากลัว ซึ่งในงานบวงสรวงนี้ก็จะมีการแสดงขอ การชกมวย เพื่อแสดงให้กับเจ้าฟ้าฮ่าม และเจ้าพญาแก้วกุ่มได้ดูด้วย นอกจากนี้ยังมีการลงยาตัว (ลงร่างทรง) เพื่ออัญเชิญดวงวิญญาณของเจ้าทั้งสององค์มาเข้าร่วมเพื่อไต่ถามปัญหาบ้านเมือง เช่น เรื่องข้าวกล้าในนา น้ำห้วยในหนอง เรื่องโรคระบาด เรื่องผีปศาจรบกวน เป็นต้น

๔) ประเพณีตานสลากสะลอม (ตานก้วยสลาก) จะมีในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นงานบุญที่ทำถวายเพื่อญาติพี่น้องผู้ล่วงลับและเพื่อสะสมบุญไว้ในภพหน้า ในงานนี้ชาวบ้านจะจับสลากจากไม้ไผ่เป็นเส้นบางๆ เพื่อสานเป็น สะลอม (ชะลอม) สำหรับใช้ใส่ข้าวของครัวตาน (ของถวาย) ได้แก่ ข้าวสารอาหารแห้ง พริก หอมกระเทียม ถั่ว งา มะเขือ กะปิ น้ำปลา ข้าวแต่น ขนมหิย ขนมหานับ (ขนมหที่ทำมาจากแป้งข้าวเหนียวใส่ใส่มะพร้าวคั่วกับน้ำอ้อย และงาคั่ว) ข้าวต้มมัด ขนมหตาล เป็นต้น) โดยนำสะลอมมาเท่ากับจำนวนวัดในตำบล พร้อมกันนี้ยังมีการถวายต้นก้างบูยา (ต้นบูชา) ซึ่งจะทำเป็นลักษณะต้นครัวตาน (ต้นสลากทางภาคเหนือ) แต่จะทำเป็นคล้ายๆ รูปจักรเรียงลดหลั่นลงมา ประมาณ ๕-๗ ชั้น แต่ละชั้นจะตกแต่งประดับด้วยข้าวเปลือกถักรัดเงินเหรียญ บุหรี่ เทียนขี้ผึ้ง ข้าวตอกดอกไม้ ธนบัตร โดยด้านบนสุดของก้างบูยาจะนิยมนำใบลานมาสานให้เป็นรูปหงส์ เพื่อให้คาบธนบัตรที่มีค่ามากที่สุดในด้านก้าง ซึ่งหลังจากทำพิธีกรรมทางศาสนาเสร็จแล้วจะมีการแยกสะลอม และต้นก้างบูยาออกตามจำนวนวัดในตำบล แล้วจับสลากของกองสะลอม และก้างบูยา จากนั้นศรัทธาในวัดนั้นๆ ก็จะมาขนต้นก้างบูยาและสะลอมกลับวัด นอกจากนี้ในช่วงวันก่อนการทำพิธีกรรมที่วัด จะเป็นช่วงของการเตรียมของและทำขนมสำหรับใส่ในสะลอม ซึ่งขนมที่ใช้ในงานตานสลากสะลอมนี้ ชาวไท-ยวนล้านแกลงเรียกว่า “ขนมปลื้มญาติ” ซึ่งหมายถึง ขนมที่มีไว้เพื่อสืบสายตระกูลของคนในชุมชน กล่าวคือ หลังจากแต่ละบ้านทำขนมเสร็จก็จะมีการนำขนมเหล่านั้นห่อด้วยใบตองเป็นห่อขนาดใหญ่ จากนั้นจะนำไปแจกตามบ้านญาติในสายตระกูลของตนเวียนกันแบบนี้ไปเรื่อยๆ จนครบทุกบ้าน

๕) ประเพณีตานก้องข้าว (ก้องข้าว) จะจัดขึ้นในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ โดยเชื่อว่าญาติพี่น้องหรือผู้ที่ล่วงลับรวมถึงเจ้ากรรมนายเวรจะขึ้นมารับส่วนบุญส่วนกุศล ดังนั้นจึงต้องมีการทำบุญถวายข้าวของเครื่องใช้ อาหารการกินต่างๆ นานาชนิด เช่น ข้าวสาร เกลือ ปลา ร้า กะปิ น้ำปลา น้ำดื่ม หมากพลู มะค่า เปลือกไม้สีเสียด ฟักเขียว ฟักทอง มะพร้าว ลางสาด จิงข้าตะไคร้ ใบมะกรูด พริกแห้ง พริกสด มะกรูดมะนาว ส้มโอ ส้มเกลี้ยง เมี่ยง บุหรี่ มะเขือ เป็นต้น ซึ่งเมื่อถึงเวลาการถวายก็จะมีการเทศนาธรรมอันสังการตานก้องข้าว ๑ กัณฑ์ และมีการถวายขันแก้วทั้งสาม

คือในตอนต้น หลังจากที่ชาวบ้านมาถึงศาลาภายในวัดก็จะนำเอาข้าวของถวายนั้นกองกับพื้นศาลาแล้วไปกราบพระประธาน จากนั้นก็จะนำดอกไม้ธูปเทียน ข้าวตอกไปใส่ในขันแก้วทั้งสาม เมื่อมีการถวายขันแก้วทั้งสามเสร็จ ก็จะพากันเข้ามาแย่งชิงแก้วทั้งสาม เพราะเชื่อว่าหากนำไปเก็บรักษาไว้ในบ้านเรือนก็จะทำให้บ้านเรือนร่มเย็นเป็นสุข ขโมยโจรผู้ร้ายไม่กล้าเข้ามาในบ้าน หากนำไปปักดำรับขวัญข้าวกล้าในนาจะทำให้ข้าวกล้าในนานั้นอุดมสมบูรณ์ ไม่มีโรค และแมลงรบกวน

๖) ประเพณีการถวายกัณฑ์เทศน์มหาชาติ ของชาวไทย-ยวนลับล้านนั้นจะมีช่วงลำดับขั้นตอน และเวลาที่ต่างกัน ดังนี้ คือ

๖.๑ วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ จะเป็นช่วงของการถวายกัณฑ์ดอ (เร็ว) หมายถึง กัณฑ์ที่จะทำการเทศนาแบบเร็วรวมกันทุกกัณฑ์ในเนื้อหาของมหาเวสสันดรชาดก และจะเป็นลักษณะของเจ้าภาพรวม

๖.๒ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ จะเป็นวันของการตั้งธรรมกัณฑ์ที่ ๑ ซึ่งในวันนี้จะมีการเทศนามาลัย ๓ ผูกขึ้น (ธรรมเทศนา ดำนานพระมาลัยโปรดสัตว์นรก) คือ มาลัยผูกต้น มาลัยผูกก้าง (กลาง) และมาลัยผูกปลาย(ปลาย) โดยจะมีเจ้าภาพ กัณฑ์หรือมาลัยผูกละ ๑ เจ้าภาพ

๖.๓ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ จะขึ้นการเทศนาด้วยคาถาป็น มี ๒ ผูก คือ คาถาผูกต้น และคาถาผูกปลาย และต่อด้วยกัณฑ์ปี (กัณฑ์เทศน์หลัก ที่เป็นเนื้อหาโดยละเอียดในแต่ละตอนของเวสสันดรชาดก) ทั้ง ๑๗ กัณฑ์ คือ ปารมี ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์ วันนประเวศ ชุชก จุลพล มหาพล อานิสงค์ กุมาร มัทรี สักบรรพ สักติ มหาราช ละกรกัณฑ์(นครกัณฑ์) ชาลิกเสก พิมพาพิลาป โดยมีเจ้าภาพหลัก กัณฑ์ละ ๑ เจ้าภาพ

๖.๔ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นช่วงของการเทศนาธรรมกัณฑ์ที่ ๒ ซึ่งในวันนี้จะมีการเทศนามาลัย ๓ ผูกแรม (ธรรมเทศนา ดำนานพระมาลัยโปรดสัตว์นรก) โดยจะมีเจ้าภาพ กัณฑ์หรือมาลัยผูกละ ๑ เจ้าภาพ

๖.๕ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๑ ก็จะตั้งธรรมแบบเดียวกับช่วงของการตั้งธรรมกัณฑ์ที่ ๑ คือ จะขึ้นการเทศนาด้วยคาถาป็น มี ๒ ผูก คือ คาถาผูกต้น และ คาถาผูกปลาย และต่อด้วยกัณฑ์ปี (กัณฑ์เทศน์หลัก ที่เป็นเนื้อหาโดยละเอียดในแต่ละตอนของเวสสันดรชาดก) ทั้ง ๑๗ กัณฑ์ คือ ปารมี ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์ วันนประเวศ ชุชก จุลพล มหาพล อานิสงค์ กุมาร มัทรี สักบรรพ สักติ มหาราช ละกรกัณฑ์(นครกัณฑ์) ชาลิกเสก พิมพาพิลาป โดยมีเจ้าภาพหลัก กัณฑ์ละ ๑ เจ้าภาพ

อนึ่ง ในการแต่งดาเครื่องกัณฑ์เทศน์ของชาวไทย-ยวนลับล้านนั้น โดยส่วนใหญ่จะมีการถวายข้าวของเครื่องใช้ชิ้นใหญ่ๆ ในกัณฑ์เทศด้วยนอกเหนือจากเงินธนบัตร หรือเงินเหรียญในข้าวเปลือกถัก เช่น พูกที่นอน ผ้าห่ม กะละมัง กระโถน เป็นต้น นอกจากนี้ ในกัณฑ์พิเศษ เช่น กุมาร หรือมัทรี ซึ่งถือว่าเป็นกัณฑ์ใหญ่ ก็จะมิกกล้วยทั้งเครือ หลากๆชนิด ทั้งกล้วยไข่ กล้วยหอม

กล้วยลือ่ง (น้ำว้า) อ้อยเป็นลำ ฟักเขียว แตงร้าน ฟักทอง เป็นต้น และในคืนของการตั้งธรรมก็จะมีการจุดโคมไว้บริเวณลานวัดเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาด้วย

ซึ่งสามารถสรุปเป็นปฏิทินวัฒนธรรมได้ ดังนี้

ตาราง ๒.๔ แสดงปฏิทินวัฒนธรรมของชุมชนบ้านท้องลับแล

ประเพณี	เดือน	ช่วงเวลา/ขึ้น/แรม	หมายเหตุ
ประเพณีใส่บาตรกินหนาว (บางคนก็เรียก ฟิงหนาว/ศีลหนาว)	มกราคม	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่	
ประเพณีปีใหม่(สงกรานต์)	เมษายน	๑๓ เมษายน ๑๔ เมษายน ๑๕ เมษายน ๑๖ เมษายน	วันสังขารล่อง วันเนา วันเนา วันพญาวัน
ประเพณีแห่น้ำขึ้นโฮง(โรง)	พฤษภาคม	ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖	
ประเพณีตานสลากสละอม (ตานก๋วยสลาก)	กรกฎาคม	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐	
ประเพณีตานก๋วยข้าว	กันยายน	แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐	
ประเพณีการถวาย กัณฑ์เทศน์มหาชาติ	ตุลาคม	ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๑	กัณฑ์ดอ ตั้งมาลัย ๓ ผูก กัณฑ์ปี ข้างขึ้น ตั้งมาลัย ๓ ผูก กัณฑ์ปี ข้างแรม

๒.๕.๒.๑ อาหารของชุมชนบ้านท้องลับแล

อาหารของคนไท-ยวนลับแลนั้น ส่วนใหญ่เป็นอาหารที่มีความคล้ายคลึงกับอาหารพื้นเมืองของภาคเหนือ แต่จะมีส่วนแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดของเครื่องปรุงหรือกรรมวิธีในการปรุง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ามีอาหารอย่างหนึ่งที่ชาวไท-ยวนลับแลไม่มีเหมือนกับทางภาคเหนือ คือ ไม่มีแกงฮังเล ซึ่งจากการสอบถามชาวบ้านก็อธิบายว่า “หมูน่านมาบ่ถึง” หมายถึงพวกกองทัพของพม่ามาไม่ถึงบ้านเมืองแถบนี้ ดังนั้นจึงไม่มีแกงฮังเลเหมือนกับชาวเมืองเหนือ

โดยสามารถจำแนกประเภทของอาหารพื้นบ้านของคนไท-ยวนลับแลตามกรรมวิธีในการปรุงได้ ดังนี้

๑) ลาบ มีทั้งลาบหมู ลาบควาย ลาบไก่ ลาบวัว ลาบฟาน(เก้ง) ลาบปลา ซึ่งถือว่าเป็นอาหารที่มีความสำคัญ จะนิยมลาบสัตว์ใหญ่ในงานมงคลต่างๆ เพื่อเลี้ยงต้อนรับแขกหรือที่มาในงาน

๒) ส้า อาหารประเภทนี้ส่วนใหญ่คนไท-ยวนลับล้าง จะนิยมทำส้าผักมากกว่าส้าเนื้อ เช่น ส้าผักกาดหน้อย(น้อย) ส้าโสมมะม่วง ส้าโสมมะขมพู(ขมพู) ส้ามะเจีย(มะเจือ) โดยจะต้องรสชาติออกเปรี้ยว เค็ม น้ำ

๓) อ่อม ส่วนใหญ่คนไท-ยวน จะนิยมใช้แกงอ่อมประกอบอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ใหญ่ หรือเนื้อสัตว์ที่มีความเหนียว เคี้ยวยาก เพราะต้องการให้เนื้อสัตว์นุ่ม เคี้ยวง่าย เช่น อ่อมไก่ อ่อมจิ้นควาย

๔) แกง อาหารประเภทแกงส่วนใหญ่คนนอกเหนือจากแกงชนิดพิเศษอื่นๆ ที่กล่าวมาข้างต้น คนไท-ยวนลับล้าง ก็นิยมทำรับประทานเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ผักพื้นบ้านมาเป็นวัตถุดิบหลักในการปรุง และจะไม่ค่อยนิยมใช้กะทิในการประกอบอาหารด้วย เช่น แกงหยวก แกงหัวปลี แกงสะแล แกงมะค้อนก้อม(มะรุม) แกงผักกาด แกงมะฟัก(ฟักเขียว) แกงแค แกงก้านตูน

๕) ฮ่อม อาหารประเภทนี้มีลักษณะคล้ายกับจ้อของทางภาคเหนือ แต่คนไท-ยวนลับล้างจะไม่นิยมตั้งหม้อแกงบนเตานานจนผักเปื่อยเหมือนกับจ้อของทางภาคเหนือ และจะไม่ใส่น้ำตาลหรือน้ำอ้อย ไม่ใส่พริกทอด หรือกระเทียมเจียว แต่จะใช้เฉพาะมะขามสดเท่านั้น รสชาติจะเปรี้ยวนำ มีเค็ม และเผ็ดตาม โดยจะใช้ผักพื้นบ้านตามริมรั้วมาแกงฮ่อม เช่น ฮ่อมผักปิ้ง(ผักปลัง) ฮ่อมผักกาดหน้อย ฮ่อมยอดแซ่ว ฮ่อมยอดมะเท่า(ชำมะเรียง)

๖) ยำ อาหารประเภทยำของชาวไท-ยวนลับล้าง นิยมใช้ประกอบได้ทั้งอาหารประเภทเนื้อ และผัก คือ จะมีน้ำซุขลวกผักโดยใช้เครื่องยำแบบเครื่องแกง เช่น ยำหนัง ยำปลาชุกย่าง ยำไก่ ยำเตา(สาหร่ายน้ำจืด) ยำมะหนูน(ขนุน) ยำหน่อไม้ใบจึงแมงดา

๗) สะเล็ม เป็นอาหารที่ปรุงคล้ายกับ พร้า หรือยำ ของทางภาคกลาง แต่จะนิยมใส่ตระไคร้ซอยด้วย รสชาติออกเปรี้ยว เค็ม เผ็ด เช่น สะเล็มจิ้นย่าง สะเล็มแคหมู

๘) แหนบ มีลักษณะคล้ายกับแอ็บของภาคเหนือ โดยจะใช้เนื้อสัตว์เล็กๆ น้อยๆ เช่น กุ้ง ปลาชีว มาทำ แหนบปลาชีว แหนบกุ้ง โดยจะผสมกับเครื่องแกงปรุงรสแล้วตักใส่ห่อใบตองนำไปปิ้งด้วยไฟอ่อนๆ

๙) ต้ม เป็นการประกอบอาหารด้วยวิธีนี้ ส่วนใหญ่ชาวไท-ยวนลับล้างจะนิยมใช้สำหรับการประกอบอาหารประเภทที่ต้องใช้ระยะเวลาในการต้มนาน และมักจะเป็นการต้มเพื่อให้อาหารสุกรับประทานง่าย แต่น้ำที่ใช้ในการต้มก็จะใช้เป็นน้ำเปล่า เช่น ต้มหน่อไม้ ต้มผัก ต้มหัวหมู แต่ชาวบ้านมักออกเสียงสลับตำแหน่งของคำเป็น หน่อไม้ต้ม ผักต้ม และหัวหมูต้ม

๑๐) ลวก จะใช้ในการทำให้อาหารสุกด้วยความร้อนจากน้ำเดือดด้วยเวลาที่สั้น เช่น ผักลวก

๑๑) คั่ว เป็นวิธีการทำให้อาหารสุกใช้น้ำมันน้อย คล้ายการผัด แต่จะใส่น้ำมัน น้อยมาก เช่น คั่วมะเตล(มะละกอ) คั่วจิ้น(เนื้อ/หมู)

๑๒) ปิ้ง ชาวไท-ยวนลับล้าง นิยมใช้วิธีการปรุงอาหารแบบนี้กับอาหารประเภท เนื้อ เช่น ปลาปิ้ง หมูปิ้ง ไก่ปิ้ง จิ้น (เนื้อควาย/วัว) ปิ้ง โดยนิยมนำมาตากกับเกลือจากนั้นก็จะใส่ในไม้ หนึบ หรือตะแกรงเหล็ก แล้วปิ้งบนเตาถ่าน

๑๓) เคี้ยว จะเป็นวิธีการประกอบอาหารอย่างหนึ่งของชาวไท-ยวนลับล้าง โดยจะ นำอาหารที่มีลักษณะเป็นน้ำมาทำการตั้งไฟอ่อนๆ แล้วค่อยๆ คนไปเรื่อยๆ จนน้ำแห้งเหลือแต่ อาหารชนิดนั้นๆ ที่มีลักษณะเหนียว ขึ้น เช่น เคี้ยวข้าวโพ่ เคี้ยวข้าวผัก

๑๔) นึ่ง เป็นวิธีการประกอบอาหารอย่างหนึ่งที่มีความนิยมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการนึ่งผัก เนื่องจากผักที่นึ่งจะอ่อนนุ่มรับประทานง่าย นอกจากนั้นชาวไท-ยวนลับล้าง ยังนิยมใช้การประกอบอาหารวิธีนี้สำหรับการนึ่งใบเมี่ยง (ใบชา) ก่อนจะนำไปหมักในไหหมักเมี่ยง นอกจากนี้ยังได้นำการนึ่งไปประกอบอาหารประเภทขนมอีกด้วย เช่น ขนมเหน็บ ขนมเทียน ขนม ตาล ข้าวต้มมัด ขนมมะแตง(แตงไทย) ขนมกล้วย เป็นต้น

๑๕) ข้าวแคบ เป็นอาหารชนิดหนึ่งที่ถือเป็นอาหารโบราณ ทำจากแป้งข้าวเจ้าหว่า (หมัก) จนเกือบเน่า คือ มีกลิ่นเหม็นเปรี้ยว และเนื้อของเมล็ดข้าวนั้นเปื่อยยุ่ย สามารถใช้มือทั้งสอง ข้างถูบดเนื้อแป้งจนละลายไปกับน้ำหมักข้าวได้ โดยจะทำการหว่าข้าวในเชิงที่รองด้วยใบมะละกอ ประมาณ ๓ – ๔ วัน แล้วนำมาละลายในน้ำสะอาด จากนั้นนำน้ำแป้งที่ได้ ไป “ขึ้นถุง” (ใส่ลงในถุง ผ้าทอมือ) เพื่อขับน้ำให้เหลือแต่ก้อนแป้ง โดยทิ้งให้ค้างคืนไว้ ๑ คืน จากนั้นนำก้อนแป้งที่ได้มาล้าง ด้วยน้ำสะอาดอีกหลายน้ำจนกว่าจะสะอาด แล้วนำกลับขึ้นถุงอีกทำซ้ำหลายๆ รอบจนได้ก้อนแป้งที่ สะอาดแล้วนำมาละลายน้ำสะอาด เดิมเกลือ งาคั่ว ละเลงน้ำแป้งลงบน “หม้อป่อง” (ปากหม้อดิน เผาเคลือบด้วยผ้าเนื้อหนา ตั้งบนกระทะน้ำเดือด) จนแป้งสุกก็ใช้ไม้พายแซะออกจากปากหม้อ จากนั้น นำไปตากบน “โพคา” (หล้าคาแห้งที่นำมามัดขึ้นรูปให้เป็นดั่งหล้าคา) แล้วจึงนำไปตากแดดให้ แห้ง หากไม่นำไปตากแดดก็ใช้ไม้พาย “ป็น” (ม้วนหรือพัน) แผ่นแป้ง เพื่อรับประทานได้เลย เรียกว่า “ข้าวป็น” ในสมัยก่อนข้าวแคบนั้นจะนิยมนำมาจี่ไฟให้พอง แล้วกินกับข้าวหรือนำมา “ป็น ข้าวหนึ่ง” (ห่อข้าวเหนียวหนึ่ง) ในตอนเช้าหลังจากที่ยกข้าวหนึ่งร้อนๆลงจากไผ่ข้าว (หวดไม้หนึ่งซี่) นำ ลงมาเทในถ้วยข้าว (ภาชนะสำหรับรองรับข้าวเพื่อระบายความร้อนของข้าวเหนียวหนึ่งก่อนจะนำลง ใส่กล่องข้าว) ชาวไท-ยวนลับล้างจะนำแผ่นข้าวแคบมาอังกับไอน้ำร้อนๆ จากข้าวหนึ่งใหม่ ก็จะทำ ให้แผ่นข้าวแคบนั้นนุ่มลง ในภายหลังเริ่มได้รับความนิยมนำมารับประทานกับน้ำจิ้ม ที่ทำมาจาก

พริกป่น น้ำปลา และแคบหมูป่น รวมทั้งมีการผสมพริกป่นลงในเนื้อเป็ง ซึ่งเรียกว่า “ข้าวแคบพริก” และได้มีการพัฒนาประยุกต์เพิ่มเป็น “ข้าวป่นผัก” (ข้าวป่นผัก คือ เป็งข้าวแคบสุกห่อผักพื้นบ้านหลายๆ ชนิด เช่น ตำลึง ผักหวานบ้าน อบให้สุก) โดยอาจเติมไข่ หรือหมูสับ เพิ่มลงในข้าวป่นผักได้ด้วย รับประทานกับซอสปรุงรส และน้ำจิ้มพริกป่นน้ำปลา ราดด้วยน้ำมันกระเทียมเจียว

๑๖) เส้นหมี่ป่น คือ การนำเอาเส้นหมี่ลวกน้ำเดือดให้นุ่มปรุงรสด้วยน้ำปลา น้ำตาล น้ำมะนาว พริกป่น พร้อมผสมกับผักสด และผักลวก เช่น ถั่วงอกลวก แตงกวาหั่นบาง ใบกุยช่าย แล้วห่อด้วยแผ่นข้าวแคบม้วนเป็นแท่ง

๑๗) ลอดช่อง ชาวไท-ยวนลับล้าง นิยมรับประทานลอดช่องเป็นขนมหวาน แต่มีส่วนที่เป็นเอกลักษณ์ คือ ลอดช่องเค็ม ก็จะนำลอดช่องมาคลุก และยำด้วยพริกป่น ปลาป่น น้ำปลา น้ำมะนาว น้ำตาล ผสมด้วยถั่วงอกคอง และใบหอมซอยกุลา (ผักชีฝรั่ง) หั่นฝอย

๑๘) ขนมเสียบ (เรือ) คือ ขนมที่ทำจากแป้งที่เหลือจากการทำลอดช่อง โดยนำแป้งที่เหลือนั้นมาตั้งไฟ และกวนจนสุกจากนั้นจะนำมาหยอดลงบนกาบกล้วยสะอาด พอเย็นก็จะจับตัวกันมีรสชาติจี๊ด จึงนิยมนำมารับประทานกับน้ำอ้อย

๒.๕.๒.๔ การแสดงของชุมชนบ้านท้องลับล้าง

จากการสอบถาม และการสัมภาษณ์ตามแผนการดำเนินงานร่วมกับชุมชนเรื่องการแสดงของคนไท-ยวนลับล้างจากผู้รู้ในชุมชนทำให้ทราบว่า การแสดงพื้นบ้านของชุมชนไท-ยวนลับล้างนั้นได้หายสาบสูญไปหมดแล้ว โดยเหลือไว้แต่เพียงความทรงจำ และบุคคลที่อยู่ร่วมเหตุการณ์ไม่กี่คนที่ยังคงพอจดจำเรื่องราวได้บ้างซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นผู้สูงอายุ ปราชญ์ชุมชน นั่นคือการแสดงขอ (ปัจจุบันได้หายสาบสูญไปแล้ว) จาก www.bloggang.com/mainblog.php?id=sasis&month=๑๖-๐๕-๒๐๐๕&group=๑&gblog=๒๗ (ระบบออนไลน์: ๑๐ ส.ค. ๒๕๕๒) เกี่ยวกับการทำนองและระบำขอของลับล้าง ไว้ว่า “ระบำลับล้าง” (ทำนองการขับขอทำนองลับล้าง) ชื่อนี้คาดว่า จะเป็นทำนองที่น่าจะมาจากทางเมืองลับล้าง หรือ อำเภอลับล้าง จังหวัดอุดรธานีในปัจจุบันโดยทำนองนี้จะคล้ายกับระบำดาคน่าน คือ ฉันทลักษณ์ขอจะเหมือนกัน แต่เสียงจะสูง และหวานกว่ากัน ซึ่งจะต้องใช้พลังเสียงมากกว่า ทำให้ระบำนี้มักจะใช้ขอต่อจากดาคน่าน เมื่อใกล้จะถึงคราวหยุดหรือจบเรื่องที่จะขอ

นอกจากนี้ นางป้าน เหล็กมูล ผู้อาวุโสในชุมชนยังอธิบายเพิ่มว่า นอกจากการขับขอแล้ว ยังมีการ “จ้อย” หรือ การจ้อย “การว่าเหล่าน” และยังมีทำนองหรือระบำ “เก็บเห็ด” ซึ่งจะเป็นระบำหรือทำนองที่ใช้ในการขับขอในเนื้อหาที่ตลกขบขัน โดยทำนองจะสั้น กระชับ และรวดเร็ว

รูป ๒.๒ แสดงการขับชอซึ่งเป็นการแสดงของคนไท-ยวน ที่อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

<http://sor.cm๗๗.com/soro๖.htm> (ระบบออนไลน์: ๑๐ ส.ค. ๒๕๕๒) ได้เสนอรูปถ่ายของช่างชอเมืองลับแล และได้กล่าวว่า ภาพช่างชอเมืองลับแลนี้ ต้นฉบับเก็บรักษาอยู่ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติทำวาสูกีซึ่งเป็นสมบัติเดิมของ พณฯ แฮมิลตัน คิง เอกอัครราชทูตของสหรัฐอเมริกาประจำสยาม อยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๕๕ หรือระหว่างรัชกาลที่ ๕ ต่อถึงรัชกาลที่ ๖ สันนิษฐานว่าภาพถ่ายนี้เป็นฝีพระหัตถ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในการเสด็จตรวจราชการเมืองลับแลครั้งใดครั้งหนึ่งระหว่างทรงเป็นเสนาบดีมหาดไทยในรัชกาลที่ ๕ เป็นที่น่าศึกษาว่าชาวเมืองเชียงแสนที่อพยพมาอยู่ลับแลนั้น ได้นำเอาการขับชอ และภูมิปัญญาดั้งเดิมมาด้วย และยังคงมีการขับชอกันอยู่ในยุคนั้น ปัจจุบันชอเมืองลับแลได้หายสาบสูญไปแล้ว ยังคงเหลือเพียงแต่วัฒนธรรมการพูด และการทอผ้าเท่านั้น

รูป ๒.๓ แสดงการสัมภาษณ์นางคำ สุกหา ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการขับชอและการฟ้อนดอกเงี้ยว

จากคำสัมภาษณ์ของนางคำ สุกคำ อายุ ๘๔ ปี ผู้ที่อยู่ร่วมเหตุการณ์ที่เหลือเพียงคนสุดท้าย ซึ่งในขณะนั้นมีอายุเพียง ๑๑ ปี มีหน้าที่หีบครีวตามคณะช่างซอคณะสุดท้ายของชุมชน โดยมีหัวหน้าช่างซอคือ นางป่า จันเกล้า (ย่าของผู้วิจัย ปัจจุบันเสียชีวิตไปแล้ว) จะรับจ้างซอแสดงตามงานมงคลสำคัญต่างๆ ทั้งในหมู่บ้าน ตำบล และทั่วทั้งอำเภอลับแล ในสมัยนั้น ได้กล่าวว่า นอกจากการร้องซอได้ตอบระหว่างชาย หญิงแล้วนั้น ในช่วงการพักของการซอ จะมีการบรรเลงเพลงปี่จุม (เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการซอ) ช่างซอจะพ่อนประกอบทำนองช่วงพักซอ ซึ่งเรียกว่า “พ่อนดอกเจิงซอ” โดยจะนำดอกไม้ที่ได้จากการตั้งขันไหว้ครู หรือจากคนดูมอบให้อาจจะใช้ดอกกะหล่ำ (บานไม่รู้โรย) ดอกคำใต้ (ดอกดาวเรือง) ดอกหางนกยูง ใบเงินใบคำ (ใบโกศล) หรือใบเล็บครุฑ ก็ได้ มาเหน็บไว้ในมือระหว่างนิ้วชี้ และนิ้วนางของมือทั้งสองข้าง จากนั้นจะทำการพ่อนตามทำนองเพลงปี่จุม มีท่าทั้งหมด ๑๒ ท่าด้วยกัน คือ ผากั้งแก้ว แก้วดำหัน ผืนเส้นฝ้าย สายดอกสร้อย ส้อยดอกจี ศรีบัวบาน จ้านเก็บถ้อย ถอยตางเดิน เห็นตางไป ไหว้หางยุง สูงออกฟ้า ผาทะนาจูงจ้อย

รูป ๒.๔ แสดงการสาธิตการพ่อนดอกเจิงซอของนางคำ สุกคำ ผู้ให้ข้อมูล

ซึ่งนางคำ ผู้ให้ข้อมูล กล่าวเพิ่มเติมว่า

...พ่อนดอกเจิงซอ เป็นการพ่อนประกอบการซอ ปัจจุบันหาใครพ่อนแบบนี้ไม่มีแล้ว ย่าเองก็จำแทบจะไม่ได้ที่พอจะจำได้ก็มีเท่านี้ นอกนั้นคนรุ่นก่อนเขาไม่ค่อยบอกไม่ค่อยสอน ไม่อธิบายแบบเดี๋ยวนี้ เราอยากรู้อยากได้ต้องจำเองเอง ดังนั้นย่าก็จำมาได้ไม่หมด แล้วจะให้ย่าลูกมาพ่อนให้ดูแข่งขามันก็ไม่ไหวแล้ว เพราะเขาต้องนั่งชันเข่าหมุนเวียนไปมา หมู่มึงก็มาหัดมาต่อจากย่าเอาละอะถ้าอยากอนุรักษ์ไว้ ย่าเองก็ไม่อยากให้มันหายไป เพราะเสียดย และก็หวังอยากจะให้ลูกหลานได้สืบต่อ...

๒.๕.๒.๕ การแต่งกายของชุมชนบ้านท้องลับแล

ชาวไทย-ยวนลับแลมีการแต่งกายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความงดงาม และความร่ำรวยทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า ตลอดจนภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นในงานหัตถกรรมด้านสิ่งทอที่มีความสวยงาม และความหลากหลายในด้านของการใช้งานด้วย จากภาพที่เป็นหลักฐานในการแสดงการแต่งกายของช่างชอมเมืองลับแล และกลุ่มชาวบ้านที่อยู่ในสมัยเมื่อร้อยกว่าปีนั้นได้เป็นอย่างดีว่า คนไทย-ยวนลับแลนั้นได้มีการแต่งกายตามวัฒนธรรมของไทย-ยวนตั้งแต่เมื่อครั้งอยู่ในอาณาจักรล้านนาสืบมา โดยสรุปการแต่งกายของคนไทย-ยวนลับแลได้ ดังนี้

เสื้อผ้าของคนไทย-ยวนลับแลในสมัยโบราณนั้นชาวบ้านในชุมชนได้อธิบายว่าจะมีลักษณะเด่น และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน คือ

ผู้หญิงชาวไทย-ยวนลับแลจะไม่นิยมสวมเสื้อนุ่ง แต่จะใช้ผ้ามัดนมหรืออกแทน ยกเว้นว่าต้องไปงานพิเศษหรืองานสำคัญ ก็จะใส่เสื้อ “สั่ว” ลักษณะคล้ายเสื้อแขนกระบอกในปัจจุบันแต่มีสามตะเจ็บ ชาวบ้านเรียกว่า “เสื้อสามตุ๊ก” คือ ตะเจ็บด้านซ้าย ขวา ยาวจากศูดปลายแขนเสื้อเรื่อยมาจนถึงศูดชายเสื้อด้านล่าง และด้านหลัง ตั้งแต่คอเสื้อเรื่อยมาจนถึงชายเสื้อด้านล่าง ทอด้วยด้ายสีสั่ว (สีเขียวเหลืองดำ) ติดกระดุมเงิน โดยรอบแนวสาบเสื้อจนถึงชายเสื้อด้านหน้าซึ่งถ้าใครมีฐานะดีก็จะติดกระดุมมาก นอกจากจะใช้เสื้อสีสั่วแล้วบางคนอาจใช้เสื้อสีดำหรือสีครามก็ได้ดังที่ www.nn.nstda.or.th/king/image/tour/P314.jpg (ระบบออนไลน์ : ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒) เสนอรูปผู้หญิงชาวลับแล ดังรูป ๒.๕ แสดงรูปผู้หญิงชาวไทย-ยวนลับแลรวมกันไปรับเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เมื่อคราวพระองค์เสด็จประพาสเมืองลับแล เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕

รูป ๒.๕ แสดงการแต่งกายการใส่เสื้อสั่วของชาวไทย-ยวนลับแล

รูป ๒.๖ แสดงการแต่งกายโดยมีการห่มผ้าส่ว้น(สไบ)ของชาวไท-ยวนลัับแลง

นอกจากผ้าที่ใช้ในการมัดดอกหรือนมแล้ว หญิงชาวไท-ยวนลัับแลงยังมีผ้าส่ว้น (ผ้าสไบ) ห่มทับอีกชั้นหนึ่งซึ่งสามารถห่มทับได้ทั้งบนเสื้อตัว และผ้ามัดดอกทั่วไป โดยจะมีการใช้สีที่แตกต่างกันเพื่อบ่งบอกสถานภาพทางสังคมอีกด้วย กล่าวคือ หญิงที่แต่งงานแล้วจะใช้ผ้าส่ว้นสี ดำเท่านั้นในการห่ม ส่วนหญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานนั้นให้ใช้ผ้าส่ว้นสีขาวห่ม และหากอากาศเย็นก็จะ ใช้ผ้าห่มหัวเก็บ (เป็นผ้าห่มทอมือผืนไม่ใหญ่มาก ด้านใดด้านหนึ่งจะมีการเก็บลายผ้าเป็นลวดลาย ต่างๆ พร้อมปักเลื่อมเพื่อความสวยงามด้วย) ห่มทับอีกชั้นหนึ่ง

ในส่วนผ้านุ่งหรือชั้นของผู้หญิงนั้นมีความพิเศษ และเป็นลักษณะเด่นอีกประการ หนึ่งของชาวไท-ยวนลัับแลง ที่มีชั้นไว้ใช้ถึง ๘ ชนิดด้วยกัน ดังที่ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (๒๕๕๒) ได้เสนอรูปแบบของผ้าชั้นชาวไท-ยวนอุตรดิตถ์ ไว้ว่า รูปแบบของผ้าชั้นชาวไทยวนใน อุตรดิตถ์ แบ่งออกได้เป็น ๘ ชนิด ได้แก่ ชั้นส่ว้น ชั้นโก ชั้นแหล่ ชั้นดำปึก ชั้นมูก ชั้นลัับแลง ชั้น จ้าน และชั้นดินจก โดยชั้นที่ใช้นุ่งในชีวิตประจำวันมี ๓ ชนิด ยกเว้นชั้นดินจกจะใช้ในโอกาส พิเศษ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. **ชั้นส่ว้น** คำว่า ส่ว้น แปลว่า เชี่ยว ชั้นส่ว้น คือ ตัวชั้นมีวรรณะสีเขียวเป็นลักษณะเด่น ทอดด้วยฝ้ายล้วน มีเส้นริ้วขนาดเล็กสีดำ คราม หรือเหลืองสลับเป็นลายขวางลำตัว เย็บตะเข็บเดียว

๒. **ชั้นโก** คำว่า โก หรือ ไค หมายถึง ตะไคร่น้ำ เป็นพืชประเภทสาหร่ายสีเขียว พบทั่วไปในแม่น้ำน่านรับประทานได้ ชั้นชนิดนี้คล้ายกับชั้นส่ว้น คือ เด่นด้วยวรรณะสีเขียว แต่ ต่างกันตรงที่ใช้เส้นฝ้ายสองสี คือ เขียว และดำปั่น ควมกันเป็นเส้นเดียวเวลาจัดโยงเป็นเส้นขึ้นจะ เห็นเป็นสีเหลืองแบบตะไคร่ จึงเรียกกันว่า ชั้นโก โดยใช้เทคนิคการควมเส้นด้ายสองสีเข้าด้วยกัน

นี้ ภาษาไทยเรียกว่า ปั่นไก ส่วนภาษาไทลาว เรียกว่า เซ็น (จีนชนิดนี้ที่พบในกลุ่มไทพวนบ้านหาดเลี้ยว จึงเรียกชื่อว่า จีนเซ็น) ส่วนภาษาไทยลาวทั่วไปเรียกว่าเทคนิค ทางกระรอก

๓. **จีนแหล่** คำว่า “แหล่” หมายถึง สีคล้ำหรือสีเข้ม ลักษณะเด่นของจีนชนิดนี้คือ ตัวจีนเป็นลายขวางสลับระหว่างสีดำกับสีคราม โดยจัดโยงเป็นเส้นยืนสลับสีดังกล่าว ส่วนเส้นพุ่งเป็นสีดำ และเส้นยืน

๔. **จีนดำปีก** คล้ายคลึงกับจีนแหล่ต่างกันตรงที่ตัวจีนใช้ด้ายสีดำล้วนทอทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน ไม่ได้สลับลายสีครามกับสีดำแบบจีนแหล่

๕. **จีนมุก** คำว่า “มุก” หมายถึง ลวดลายที่นูนขึ้นมา เป็นชื่อเรียกการทอด้วยเทคนิคเพิ่มเส้นยืนพิเศษเข้าไป ลายมุกนิยมใช้เส้นไหมสีเขียวหรือสีเหลืองทอง เรียกกันว่า จีนมุกเขียว และจีนมุกทอง

๖. **จีนลับแล** เป็นจีนที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทวนลับแล ชื่อเรียกจีนชนิดนี้แสดงถึงชื่อเก่าของอำเภอลับแล ที่เพี้ยนมาจาก เมืองลับแล หมายถึง ตะวันลับยามแลง (ยามเย็น) ตัวจีนมีวรรณะสีแดงเข้ม มีลายริ้วขนาดเล็กสีดำ สีเหลือง และสีขาว คั่นเป็นระยะเท่าๆ กันตลอดตัวจีน โดยเส้นริ้วสีขาวนั้นนิยมปักควบกับสีแดงเป็นเส้นเดี่ยวมองเห็นเป็นจุดสีขาวประบนตัวจีน โดยจีนชนิดนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับจีนพื้นบ้านของจังหวัดน่าน ที่เรียกว่า “จีนเชียงแสน” เป็นจีนผ้าฝ้ายสีแดงเข้มเหมือนกัน ต่างกันที่จีนลับแลเย็บตะเข็บเดียว ลายขวาง จึงเกิดจากเส้นยืน ส่วนจีนเชียงแสนเป็นจีนเย็บสองตะเข็บลายขวางจึงเกิดจากเส้นพุ่ง สันนิษฐานว่าเป็นรูปแบบดั้งเดิมของผ้าจีนพื้นบ้านแบบเชียงแสนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตที่หลงเหลือหลักฐานปรากฏในทั้งสองถิ่น

๗. **จีนจ่าน** เป็นจีนที่คล้ายคลึงกับจีนดำปีก ต่างกันที่ตัวจีนดำปีกเป็นเส้นสีดำล้วน ส่วนตัวจีนจ่านใช้เส้นยืนสีเขียวและใช้เส้นพุ่งสีดำล้วนทอ ตัวจีนไม่มีลายริ้วคั่น จีนชนิดนี้ปัจจุบันค่อนข้างหายากไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันแล้ว

๘. **จีนตีนจก** เป็นจีนทั้งดงามเป็นพิเศษใช้นุ่งในโอกาสสำคัญๆ ลักษณะเด่นอยู่ที่ตีนจีน ซึ่งทอด้วยเทคนิคจก คือ ใช้เส้นพุ่งพิเศษทอทำให้เกิดลวดลายต่างๆ อย่างหลากหลาย ส่วนตัวจีนนั้นก็มีความหลากหลายแบบ เช่นกัน อาจใช้ตัวจีนลิ้ว จีนไก จีนมุก มาเย็บต่อตีนจก หรือใช้จีนที่มีลายริ้วหรือลายจกตกแต่งมาเย็บต่อกัน

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า จากการลงพื้นที่สอบถามผู้สูงอายุในชุมชน พบว่า ข้อมูลของจีนล้วนนั้นชาวบ้านในพื้นที่การวิจัยเรียกว่า “จีนตาเล่ม” (ออกเสียง “จีนตำแหล่”) คำว่า “ตาเล่ม” หมายถึงลายริ้วสีดำหรือสีครามบนตัวจีนที่มีการจัดระยะเท่ากันสลับกับสีพื้นสีเขียว การเรียกชื่อ “จีนลิ้ว” เป็นการเรียกตามลักษณะสีเขียว (สีลิ้ว) ส่วนชื่อ “จีนตาเล่ม” เป็นการเรียกชื่อตามลักษณะการจัดลายริ้ว

นอกจากนี้ ในข้อมูลของชนชนคดีที่ ๗ คือ “จีนจ้าน” นั้น ชาวบ้านทั้งหมดที่เป็นผู้รู้เกี่ยวกับผ้าจีนของชาวไท-ยวนลับแลง หรือแม้แต่ผู้รู้จากหมู่บ้านอื่นภายในตำบลฝายหลวงที่เป็นหมู่บ้านแรกเริ่มของการสร้างเมืองลับแลตามตำนานนั้น กลับไม่มีใครรู้จักชนคดีนี้เลย เช่น แม่ขา (ย่า) ปาน แก้มตุ้ม อายุ ๑๐๒ ปี อาศัยอยู่หมู่บ้านเชียงแสน ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้เคียงกับพื้นที่ในงานวิจัย สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นจีนจากพวกลาว เพราะพวกหมู่เรา ไม่น่าจะมีใช้

สำหรับการแต่งกายของผู้ชายชาวไท-ยวนลับแลงนั้น จากคำสัมภาษณ์ และคำบอกเล่า รวมถึงจากภาพที่สืบค้นได้นั้น สรุปได้ว่า การแต่งกายของผู้ชายชาวไท-ยวนลับแลงนั้นในอดีตจะนุ่งผ้าต้อย (ลักษณะคล้ายการนุ่งโจงกระเบนแต่จะถักผ้าขึ้นสูงเหนือเข่าจนถึงบริเวณขาอ่อน) ไม่นิยมสวมเสื้อ นอกจากมีงานสำคัญเท่านั้นถึงจะมีเสื้อ ซึ่งจะมีลักษณะคล้ายกับเสื้อตัวของผู้หญิง แต่ตัวจะใหญ่กว่าไม่เข้ารูปเหมือนของผู้หญิง และจะมีการประดับด้วยกระดุมเงินตามฐานะของแต่ละคนด้วย นอกนั้นก็จะมีผ้าพาดบ่าหรือผ้ากราบ เพื่อใช้ในการกราบพระอีกด้วย

ทรงผมวิดว่อง

ทรงผมหลักว้าวหลักควาย

รูป ๒.๗ แสดงทรงผม วิดว่อง และทรงหลักว้าวหลักควาย ของผู้หญิงชาวไท-ยวนลับแลง

ทรงผม ของชาวไท-ยวนลับแลง แต่โบราณ พบว่าผู้หญิงจะนิยมการเกล้าผมสูง มี ๒ วิธี คือ การเกล้าแบบวิดว่องและแบบหลักว้าวหลักควาย ดังในรูปที่ ๒.๗ แสดงรูปการเกล้าผม ทรงวิดว่องของแม่หม่อน (ยายทวด) ของนางเลียง บัวคำ ปัจจุบันนางเลียง บัวคำ เสียชีวิตไปแล้ว

และทรงผมหลักว้าวหลักควายของกลุ่มช่างซอยผู้หญิง ซึ่งการเกล้าแบบวิดว่องนั้นจะใช้มือสอครัดมัดเส้นผมเป็นช่อ แล้วมีการจิกหรือวิด (ดึง) ช่อของเส้นผมออกมา ๑ ช่อ ให้เป็นรูปคล้ายๆ กับบัวง แล้วเสียบดอกไม้บูชาขวัญหัว หรือปิ่นมีค่าก็ได้ ซึ่งจะใช้ทรงนี้ในการอยู่บ้านธรรมดาหรืองานพิธีการสำคัญก็ได้ แต่จะไม่ใช้น้ำมันใส่ผม ส่วนทรงหลักว้าวหลักควายนั้นชาวบ้านอธิบายว่าจะทำก็ต่อเมื่อได้ออกงานสำคัญๆ บางคนผมมีน้อยก็อาจนำผมปลอมหรือเศษผมจากคนอื่นมาชโลมน้ำมันที่ทำมาจากน้ำมันหมี (เกิดจากการนำไขมันของหมีไปเคี่ยวจนได้น้ำมันออกมา โดยทำแบบเดียวกับการเคี่ยวน้ำมันหมูแล้วจึงนำสมุนไพรและเครื่องยาหอมใส่ลงไป ได้แก่ ดอกและใบต้นเนียม รากต้นแห้ว หัวและรากว่านเพาะ ใบหญ้าโสม โดยจะนำสมุนไพรเหล่านี้ไปตากให้แห้งแล้วบดให้ละเอียดจากนั้นนำมาผสมกับน้ำมันที่เคี่ยวได้ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “การแอ็กน้ำมัน”) จะถือว่าเป็นน้ำมันใส่ผมที่ดีที่สุด เพราะมีกลิ่นหอม และผมอยู่ทรงดี งามไม่หงอกขาวง่าย แล้วใช้ดอกไม้สด เช่น ดอกเก็ดตวา ดอกเอื้อง ดอกสะบันงา ทัด หรืออาจใช้ปิ่นคำ(ทอง) ปิ่นเงิน ปิ่นทอง(ทองเหลือง) หรือขนเม่น เสียบแซมผมก็ได้

ส่วนทรงผมของผู้ชายชาวไท-ยวนนั้น แต่โบราณเท่าที่พอจะทราบ คือ ทรงมหาดไทย คือการตัดเส้นผมบริเวณรอบศรีษะจนเหลือนหรือชิดหนังศรีษะ เหลือไว้ที่ด้านบนศรีษะเพื่อจัดทรงแบ่งผมออกเป็น ๒ ส่วน คือส่วนซ้ายกับส่วนขวา โดยจะใช้น้ำมันหมีชโลมเพื่อความงาม และอยู่คงตัวของทรงผม

๒.๕.๒.๖ ภาษาของชุมชนบ้านท้องลับแล

ภาษาที่ใช้กันในชุมชน พบว่าเป็นภาษาคำเมือง แต่การรับรู้ของชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงเรียกภาษาของตนเองว่า ภาษาลับแล

ภาษาลับแล จะใช้คำศัพท์ไม่เหมือนกับภาษาไทยกลางหรือแม้แต่ภาษาคำเมืองล้านนาในภาคเหนือด้วยกัน ทั้งในส่วน of คำศัพท์ และ เสียงวรรณยุกต์ แต่เดิมมีการจาร หรือ เขียน “อักษรธรรมล้านนา” โดยชาวบ้านในชุมชนเรียกว่า “ตัวหนังสือในธรรม” บ้างก็ว่า “ตัวหนังสือเหนือ” และจะเรียกตัวหนังสือในภาษาไทยกลางว่า “ตัวหนังสือใต้”

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยการฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑) ลงพื้นที่ พบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนในพื้นที่ เพื่อรับทราบปัญหา และหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน

๒) รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย แนวคิดทฤษฎี และบทความที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำการศึกษา

๓) กำหนดขอบเขตในการศึกษาวิจัย ออกแบบเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย คือ แผนการดำเนินกิจกรรม (Action Plan) และแบบประเมินความพึงพอใจ ร่วมกับชุมชน

๔) เก็บรวบรวมข้อมูล และปฏิบัติตามแผนการดำเนินกิจกรรม

๕) วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ระเบียบวิธีมีส่วนร่วมของชุมชน

๖) เรียบเรียงผลการวิจัย

๗) สรุปผลการวิจัย

๓.๑ ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง การฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ นั้น มีกรอบความคิดในการดำเนินการคือ

๓.๑.๑ เรื่องภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจก

จากการศึกษาข้อมูลของผ้าขึ้นดินจกเมืองลับแลเบื้องต้น พบว่าการรักษา สืบสาน และสืบทอด และความเข้าใจวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะผ้าขึ้นดินจกของคนในชุมชนนั้นเหลือน้อยมาก และการศึกษาเรียนรู้ประวัติดั้งเดิมความเป็นมาของชาติพันธุ์ เรื่องเล่า ตำนานท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นชาติพันธุ์ และผ้าขึ้นดินจกรวมทั้งความภาคภูมิใจในตนเองนั้นไม่ปรากฏมากนัก ทำให้คนรุ่นใหม่รวมทั้งชาวบ้านไม่สนใจที่จะเรียนรู้ “ราก” และ “ตัวตน” ของตนเอง เกิดความสูญเสียความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน การสืบค้น และสืบสานจึงเป็นหน้าที่ของคนในชุมชนจึงต้องมีผู้ที่คิดริเริ่ม และเห็นความสำคัญของชุมชนของตนเองจากแนวคิดดังกล่าวจึงเกิดงานวิจัยชิ้นนี้ขึ้น

เพื่อสืบค้น สืบสาน อนุรักษ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น พร้อมทั้งส่งต่อสิ่งเหล่านี้ให้เยาวชนรุ่นหลังได้ รักษา และสืบทอดความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนต่อไป

๓.๑.๒ เรื่องการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชน

การฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชน และสร้างความภาคภูมิใจในวิถีของชุมชน สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชนผ่านการสืบค้น เสาะหา ด้วยกิจกรรม วิธีการต่างๆ ดังนั้นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะผ้าขึ้นดินจกที่เป็นหลักฐานสำคัญในการแสดงให้เห็นถึงความเป็นชาวไท-ยวนซึ่งถือว่าเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ทั้งยังมีความหมายในแง่ของการเรียนรู้ภูมิปัญญา ความคิด คติความเชื่อ รูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏ รวมทั้งเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับขึ้นดินจกยังเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความเป็นชาติพันธุ์ ประวัติความเป็นมาของชุมชน พร้อมกับการตั้งถิ่นฐานมาช้านานของชาวเมืองลับแล โดยนำมาใช้เป็นสื่อกลางของการเชื่อมโยงไปยังภูมิปัญญา และอัตลักษณ์ของชุมชนในด้านต่างๆ ซึ่งจะสามารถสร้างความภาคภูมิใจให้กับคนในชุมชน จากปัจจัยดังกล่าวข้างต้นน่าจะเป็นการฟื้นฟูตัวตนของชุมชน ภูมิปัญญา ความคิด คติความเชื่อ รูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏ ตำนาน นิทาน เรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับขึ้นดินจก ความเป็นชาติพันธุ์ ประวัติความเป็นมาของชุมชนให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาค้นคว้า และเรียนรู้ถึงความ เป็นอัตลักษณ์ที่แท้จริงของตนเองและช่วยกันสานต่อให้คงอยู่ให้ชนรุ่นหลังได้เรียนรู้ โดยการพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ต่อไป

๓.๒ สถานที่ทำวิจัย

งานวิจัยครอบคลุมพื้นที่หมู่บ้านในตำบลฝายหลวง คือ บ้านท้องลับแล หมู่ที่ ๗ และ ๑๐ ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๓.๓.๑ แผนการดำเนินงาน (Action Plan) มีทั้งสิ้น ๑๗ กิจกรรม ดังนี้

๑) ลงพื้นที่ สัมภาษณ์ พบปะ พูดคุย กับผู้สูงอายุ ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน เพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ของงานวิจัย

๒) ประชุมชี้แจงรายละเอียดวัตถุประสงค์ของการดำเนินการวิจัย เพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่ของทีมนักวิจัย และวางแผนการจัดกิจกรรมการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชนจากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจกบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

๓) กิจกรรมการรู้จักตัวตน สืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยให้คนในชุมชนแสดงความคิดเห็น และสืบค้นประวัติศาสตร์ของชุมชนร่วมกัน

๔) กิจกรรมสืบค้นผ้าขึ้นดินจกโบราณในชุมชน

๕) ประชุมทีมวิจัยเพื่อหาแนวทางในการเก็บ และรวบรวมข้อมูล เพื่อจัดทำแผนที่ตำแหน่งของผ้าขึ้นโบราณที่ตนเองหรือที่ได้รับมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษของชุมชน

๖) กิจกรรมประกวดผ้าขึ้นดินจก และจัดการประกวดการแต่งกายเชิงวัฒนธรรมของผู้สูงอายุและเยาวชนในชุมชน

๗) ทีมวิจัยออกสำรวจ และเก็บข้อมูลภาคสนามเชิงลึกจากผู้สูงอายุ และผู้อาวุโส ที่ไม่สามารถมาร่วมเวทีชุมชนได้ในชุมชนหมู่ที่ ๗ และหมู่ที่ ๑๐ บ้านท้องลับแล รวมถึงชุมชนใกล้เคียงที่มีผู้สูงอายุ และผู้อาวุโสที่มีความรู้ในภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจก

๘) กิจกรรมเวทีแสดงความคิดเห็น คัดสรร และตรวจสอบข้อมูลของลายผ้าขึ้นดินจกของคนในชุมชน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องคติความเชื่อ ค่านิยม รวมทั้งเรื่องเล่า ตำนาน หรือวรรณกรรมมุขปาฐะที่เกี่ยวกับผ้าขึ้นดินจกต่างๆ

๙) ทีมวิจัยวิเคราะห์ข้อมูลความรู้ คติความเชื่อ ค่านิยม จากรูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏในผ้าขึ้นดินจก รวบรวมตำนาน และเรื่องเล่า ที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะเกี่ยวกับผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

๑๐) จัดนิทรรศการให้ความรู้ โดยการแสดงข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน และข้อมูลเรื่องคติความเชื่อ และค่านิยม รวมทั้งเรื่องเล่า ตำนาน ที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ เกี่ยวกับผ้าขึ้นดินจกที่ได้จากการศึกษารวบรวม

๑๑) จัดทำรายงานความก้าวหน้าระยะที่ ๑

๑๒) ทีมวิจัย และตัวแทนชุมชน ศึกษาดูงานนอกสถานที่ เรื่องผ้าขึ้นดินจกแม่แจ่ม รวมทั้งวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชาวไท-ยวน ในอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านท้องลับแล

๑๓) ทีมวิจัย และตัวแทนชุมชน เสนอผลการศึกษาดูงานให้กับชาวบ้านในชุมชนบ้านท้องลับแล พร้อมเปิดเวทีแสดงความคิดเห็นของชาวบ้าน เพื่อเป็นมติของชุมชนสำหรับจัดทำแผนการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชน และจัดทำปฏิทินกิจกรรมวัฒนธรรมชุมชนประจำปี ในเรื่องงานประเพณีอาหารการกิน การแต่งกาย และภาษาท้องถิ่น พร้อมดำเนินการตามแผน

๑๔) ประเมินกิจกรรมการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนตามแผนการดำเนินงาน เพื่อวัด และประเมินผลการดำเนินกิจกรรมในแง่ของมิติทางวัฒนธรรม และมิติทางสังคม

๑๕) นำผลการประเมินกิจกรรมการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนมาประมวลผล และสรุปผล เพื่อหาแนวทาง และจัดทำแผนแม่บทหมู่บ้านวัฒนธรรม ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสำหรับ

การพัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาสู่การเป็นชุมชน
แห่งการเรียนรู้อย่างยั่งยืน

๑๖) เขียนรายงานสรุปผลการศึกษาวิจัย

๑๗) เวทีสรุปปิด โดยการคืนข้อมูลสู่ชุมชนและตรวจสอบข้อมูลร่วมกับชุมชน

ซึ่งในแต่ละกิจกรรมจะประกอบไปด้วย

๑) กิจกรรม และขั้นตอน

๒) วัตถุประสงค์

๓) ระยะเวลา

๔) ผลที่คาดว่าจะได้รับ

๕) กลุ่มเป้าหมาย

๖) ตัวชี้วัด

๗) งบประมาณ

๓.๓.๒ แบบประเมินความพึงพอใจของชุมชน

โดยใช้แบบประเมินความพึงพอใจ แผนการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนไท-ยวนลับแลเพื่อ
ประเมินแผนการดำเนินงานโครงการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง
อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

๓.๔ การสร้างเครื่องมือ

๓.๔.๑ แผนการดำเนินกิจกรรม (Action Plan)

ผู้วิจัยมีวิธีการสร้างเครื่องมือ ดังต่อไปนี้

๑) ศึกษาพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่
๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ กระทรวงศึกษาธิการ

๒) ศึกษาเอกสาร ตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กับ อัตลักษณ์ชุมชน ภูมิปัญญาผ้าชนพื้นเมือง และ
การวิจัยแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการสร้างแผนการดำเนินกิจกรรม (Action Plan)

๓) สร้างแผนการดำเนินกิจกรรม (Action Plan) จำนวน ๑๗ กิจกรรม ร่วมกับชุมชน โดยมี
วัตถุประสงค์ ระยะเวลา ผลที่คาดว่าจะได้รับ กลุ่มเป้าหมาย ตัวชี้วัด และงบประมาณ

๔) นำแผนการดำเนินกิจกรรม (Action Plan) ที่สร้างขึ้นเสนออาจารย์ที่ปรึกษาทำการตรวจ
พิจารณาให้ข้อเสนอแนะ และนำมาปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์

๕) นำ แผนการดำเนินกิจกรรม (Action Plan) ที่ผ่านการพิจารณาจากอาจารย์ที่ปรึกษาไป
เสนอต่อผู้เชี่ยวชาญ และนำผลที่ได้ปรับปรุงก่อนนำไปใช้จริง

๖) นำ แผนการดำเนินงาน (Action Plan) ที่ผ่านปรับปรุง และการตรวจสอบการนำไปใช้จริง

๓.๔.๒ การสร้างแบบประเมินตามสภาพจริง

ผู้วิจัยสร้างแบบประเมินกิจกรรมการฟื้นฟูผู้ด้อยโอกาสชุมชน จากการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยออกแบบร่วมกับชุมชน และได้นำเกณฑ์การประเมินของนักวิชาการมาปรับใช้ ดังนี้

๑) ศึกษาวิธีการสร้างแบบประเมินจากเอกสาร และงานวิจัยต่างๆ

๒) กำหนดจุดประสงค์การสร้างแบบประเมินกิจกรรมการฟื้นฟูผู้ด้อยโอกาสชุมชน

๓) กำหนดแบบประเมินกิจกรรมการฟื้นฟูผู้ด้อยโอกาสชุมชนโดยมีลักษณะมาตราประมาณค่า (Rating Scale) ๕ ระดับ คือ มากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย น้อยที่สุด และเกณฑ์การกำหนดน้ำหนักค่าคิดเห็นเป็นคะแนน ดังนี้

ตาราง ๓.๑ แสดงระดับการประเมินตามสภาพจริง

ระดับความคิดเห็น	ข้อคิดเห็นทางบวก	ข้อคิดเห็นทางลบ
มากที่สุด	๕	๑
มาก	๔	๒
ปานกลาง	๓	๓
น้อย	๒	๔
น้อยที่สุด	๑	๕

พร้อมทั้งได้นำการจัดลำดับน้ำหนักค่าเฉลี่ยของลำดับความคิดเห็น ซึ่งได้จัดลำดับไว้ตามแนวคิดของ Likert ล้วน สายยศ และคณะ (๒๕๔๓ : ๕๑) มาใช้เป็นเกณฑ์ในการให้น้ำหนักค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็น ดังนี้

ตาราง ๓.๒ แสดงระดับค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็น

ระดับค่าเฉลี่ย	แปลความหมาย
๔.๕๐ – ๕.๐๐	เห็นด้วยมากที่สุด
๓.๕๐ – ๔.๔๕	เห็นด้วยมาก
๒.๕๐ – ๓.๔๕	เห็นด้วยปานกลาง
๑.๕๐ – ๒.๔๕	เห็นด้วยน้อย
๐.๕๐ – ๑.๔๕	เห็นด้วยน้อยที่สุด

- ๑) กำหนดข้อความการประเมินจากข้อมูลในกิจกรรมให้ครอบคลุมเนื้อหาการประเมิน
- ๒) นำ แบบประเมินกิจกรรมการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชน เสนออาจารย์ที่ปรึกษาตรวจพิจารณาให้ข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงแก้ไข
- ๓) นำแบบประเมินกิจกรรมการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชน ที่ผ่านการพิจารณา ให้ข้อเสนอแนะจากอาจารย์ที่ปรึกษาไปเสนอต่อผู้เชี่ยวชาญเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง
- ๔) นำ แบบประเมินกิจกรรมการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชน ที่ผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญแล้ว เพื่อนำไปใช้จริง

๓.๕ วิธีการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

จากการจัดกิจกรรมตามรายละเอียดของกิจกรรมใน Action Plane นั้นได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการศึกษา สืบค้น โดยมีการรวบรวม จำแนกประเภทของข้อมูลชนิดต่าง ๆ พร้อมทั้งทำการวิเคราะห์และ สรุปผลการเก็บรวบรวมข้อมูลร่วมกันกับชุมชน ที่ได้ข้อมูลมาจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ ตอบแบบประเมิน แบบสอบถาม จดเวทีการเสวนา การประกวดผ้า การสังเกต การพูดคุย

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูลและประมวลผล

จากข้อมูลต่างๆที่ได้รับมานั้น ทีมวิจัยได้นำเอาข้อมูลที่ได้ในส่วนของภูมิปัญญาจากผ้าชิ้นดินจกนั้นทำการวิเคราะห์ตามหลักการและทฤษฎีของแนวคิดชนวิทยา และแนวคิดเรื่องของวรรณกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยได้ปรึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญทั้งในเรื่องของคติชนวิทยา วรรณกรรมท้องถิ่นและผ้าทอ ในส่วนของการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชนนั้นได้นำเอาระเบียบวิธีตามแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนมาทำการวิเคราะห์ เพื่อทำการสรุป และ รายงานผลต่อไป

บทที่ ๔

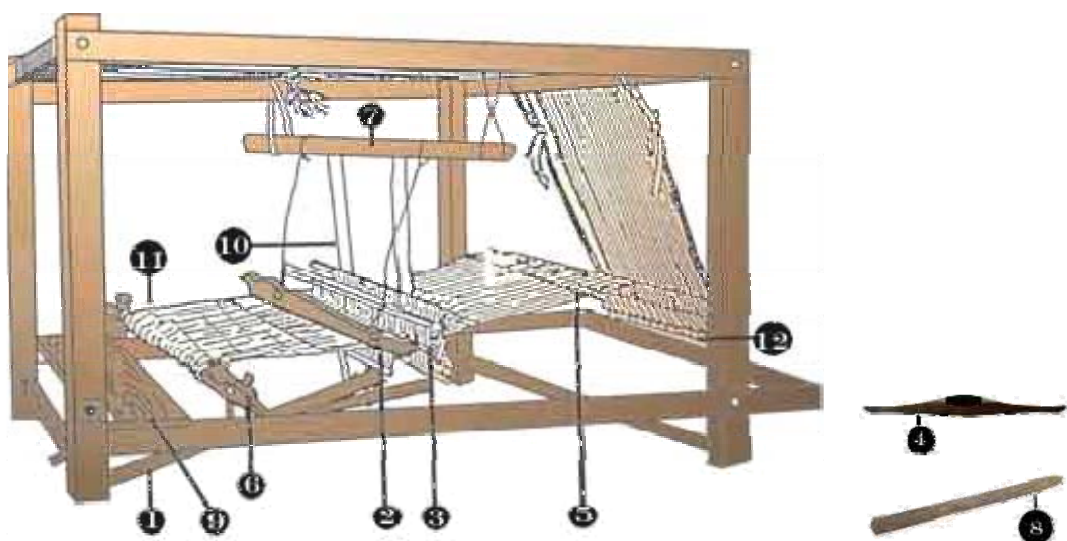
ผ้าชิ้นดินจก : ภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทย-ยวนลับแล

ผ้าชิ้นดินจกเมืองลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทย-ยวนลับแล ซึ่งมีอยู่หลายประเด็นที่น่าสนใจ ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิจัย ศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในผ้าชิ้นดินจก ทั้งความเชื่อ ที่มาของลวดลายที่เป็นรูปสัญลักษณ์ในผ้าชิ้นดินจก ตลอดจน เรื่องเล่า และตำนานท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชาติพันธุ์ไทย-ยวนลับแล และความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับผ้าชิ้นดินจก ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่บ่งบอกความเป็นมา ชาติพันธุ์ และวิถีชีวิตของชุมชนในการสืบสานและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นพร้อมทั้งสร้างความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อส่งต่อสิ่งเหล่านี้ให้เยาวชนรุ่นหลังได้รักษา และสืบทอดความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนต่อไป

๔.๑. ผ้าชิ้นดินจก อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

๔.๑.๑ อุปกรณ์และกรรมวิธีการทอผ้าชิ้นดินจก

จาก <http://b.๑asphost.com/๔๕๕๒๐๑๐๑๕/HTML/method๒.html> (ระบบออนไลน์ : ๕ มกราคม ๒๕๕๒) เสนออุปกรณ์ในการทอผ้าชิ้นดินจกไว้ว่า งานทอผ้าจะเป็นงานที่ถูกกำหนดให้ผู้หญิงทำ แต่ในการทำหรือสร้าง ซ้อมแซมอุปกรณ์ของงานทอผ้าก็เป็นงานของผู้ชายจะต้องทำ

รูป ๔.๑ แสดงเครื่องมืออุปกรณ์ในการทอผ้าชิ้นดินจก

๑) กี่หรือหูก เป็นอุปกรณ์ในการทอผ้าให้เป็นผืนตามลวดลายที่ต้องการ

๒) ฟันหวีหรือฟืม มีลักษณะเป็นกรอบโลหะ ภายในเป็นซี่ถี่ ๆ คล้ายหวี แต่ละเส้นจะให้เส้นด้ายยื่นสอดเข้าไปช่องละเส้น เรียงลำดับตามความกว้างของหน้าผ้า จัดเส้นยืนให้อยู่ห่างกันตามความละเอียดของผ้า

๓) ตะกอกหรือเขา ลักษณะเป็นกรอบไม้ หรือโครงเหล็ก ภายในทำด้วยลวดหรือโลหะเล็ก ๆ มีรูตรงกลางสำหรับร้อยด้ายขึ้น ปกติมี ๒ ชุด ถ้าเพิ่มตะกอกมาก จะสามารถสลับสายได้มากขึ้น

๔) กระจสวเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ใส่ด้ายเส้นพุ่ง และนำด้ายพุ่งผ่านช่องว่างของฟันหวี แยกหมู่เส้นยืนออกแล้วสอดเส้นด้ายพุ่งกลับ เมื่อเส้นด้ายยืนขัดสับกันโดยทำสลับกับการกระทบฟืม เพื่อให้เส้นด้ายเรียงเข้าด้วยกันแน่นเป็นระเบียบ

๕) ไม้ไขว้ เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการจัดเส้นด้ายให้เป็นระเบียบ

๖) ไม้ค้ำ ไม้ที่ใช้สอดด้ายเส้นยืนไว้ หลังจากนั้นด้ายเส้นยืน เพื่อทำให้เกิดลวดลายในการทอด้วยเทคนิคพิเศษ

๗) ไม้หาบหูก ใช้ประโยชน์ในการดึงด้ายให้ตึง

๘) ไม้คาบหรือหลาบ มีขนาด ๒-๓ นิ้ว ลักษณะแบนยาว ใช้สอดผ่านด้ายยืน และพลิกขึ้นทำให้เกิดช่องว่างให้กระจสวพุ่งผ่าน

๙) ไม้แป้นกึ่ง ที่นั่งของผู้ที่นั่งทอ บางแห่งใช้ไม้แผ่น บางแห่งใช้ไม้ไผ่สอดด้วยแผ่นไม้ที่ใช้รองนั่ง

๑๐) เชือกเขา ใช้ดึงเข้ากับไม้หาบหูกให้ตึง

๑๑) แกนม้วนผ้า เป็นแกนที่อยู่ตรงกันข้ามกับแกนม้วนด้ายเส้นยืนใช้ม้วนผ้าที่ทอเสร็จ

๑๒) แกนม้วนด้ายยืน เป็นแกนสำหรับม้วนด้ายยืนเส้นด้ายยืนจะเรียงกันเป็นระเบียบจำนวนเส้นมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความกว้างของหน้าผ้า และความละเอียดของผ้าความยาวของเส้นด้ายยืนเท่ากับความยาวของผ้าผืนนั้น แกนม้วนเส้นด้ายเส้นยืนจะมีที่สำหรับปรับความตึงความหย่อนของด้ายเส้นยืนซึ่งอยู่ด้านหลังเครื่องทอ

โดย ทรงพล ศิวานนท์ (๒๕๔๓) ยังได้กล่าวถึงขั้นตอนในการทอผ้าขึ้นดินจก ก่อนอื่นต้องย้อมสีไหมก่อน โดยใช้วิธีการย้อมไหมตามที่กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมได้มาฝึกอบรมวิธีย้อมสีไหมและด้ายไว้ ส่วนการย้อมสีด้ายนั้นยุ่งยาก ชาวบ้านนิยมซื้อด้ายสีมาเลย ส่วนไหมมีชาวบ้านในท้องถิ่นอำเภอน้ำปาด และปากท่า นำมาขายให้ แต่เป็นไหมที่ซื้อมายังเป็นไหมดิบ จึงต้องมาผ่านกรรมวิธีย้อมสีอีก จึงจะใช้ทอผ้าและทำเชิงผ้าขึ้นดินจกได้

เริ่มแรก กวักด้าย และนำไปกรอ และจึงโวนด้าย นำด้ายไปจึงก็ แล้วสืบทอดกันให้มีความยาวประมาณ ๒๒๕ เซนติเมตร เป็นด้ายยืน เพราะต้องใช้ความพยายามมากๆ ในการทอขึ้นดินจก การ

สืบต้องใช้เวลานาน และจะต้องทำให้เสร็จในเวลาเดียวกัน จะละทิ้งหรือชักย่นไว้มิได้ต่อไป เป็นขั้นตอนการทอโดยเริ่มเก็บดอก หรือลวดลายนั่นเอง

การเก็บโดยใช้นิ้วเก็บด้ายให้เป็นลวดลายตามต้องการ ด้ายที่ใช้เก็บมีหลายสีด้วยกัน และมีสองสีขึ้นไป โดยใช้นิ้วเม้นนับเส้นด้ายตามจำนวนลวดลาย แล้วควักเส้นไหมจากส่วนล่าง สอดสลับกันไป โดยเริ่มต้นด้วยลายทอข้อยและลายอื่นต่อไป จนถึงลายเครือวัลย์ แล้วจึงจับฟืม ทอ เหยียบไม้ที่โยงจากฟืมอันละครึ่งแล้วสอดกระสวยไปมา เมื่อถึงตอนนี้เรียกว่า “เก็บหนึ่งครั้ง” ทำเช่นนี้ไปเรื่อยๆ จนหมดด้ายที่สืบไว้

๔.๑.๒ วิธีประกอบชิ้นตีนจก

www.chaijumphon.org/book/tumna.pdf (ระบบออนไลน์: ๕ มกราคม ๒๕๕๒) ได้เสนอ ลักษณะ และโครงสร้าง และลวดลายของผ้าชิ้นตีนจก ไว้ว่า

ลักษณะของผ้าชิ้นตีนจก แบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ ตอนล่าง (เชิงของผ้า) ทอเป็นลวดลายต่างๆ ทั้งผืน ตอนกลาง ทอเป็นดอก และเฉพาะขอบทอเป็นลาย (ขอบที่จะต่อกันตอนบนและล่าง) เมื่อต่อแล้วจะดูกลมกลืน และ ตอนบน ทอเป็นลายขั้ดธรรมดา เมื่อทอเสร็จก็นำทั้ง ๓ ตอน มาเย็บติดต่อกันรวมเป็นผืนเดียว ก็จะได้ผ้าชิ้นตีนจกทั้งผืนงามมาก

โดยโครงสร้างของผ้าชิ้น มีโครงสร้างด้วยผ้า ๓ ส่วน แต่ละส่วนเป็นผ้าคนละชิ้น ดังนี้

รูป ๔.๒ แสดงลักษณะโครงสร้างของผ้าชิ้นตีนจก

๑) หัวชิ้น ผ้าชิ้นทุกประเภทต้องมีหัวชิ้น ซึ่งประกอบด้วย ผ้าด้ายดิบสีขาว เย็บต่อกับผ้าสีแดง ส่วนที่เป็นแถบผ้าสีขาวอยู่ส่วนบนของหัวชิ้น และแถบสีแดงอยู่ติดกับตัวชิ้น ผ้าแถบสีขาวและแถบสีแดง ต้องเป็นผ้าคนละผืนนำมาเย็บติดกัน

รูป ๔.๓ แสดงลักษณะหัวชินตีนจก

ในสมัยโบราณมีความเชื่อกันว่า ผ้าสีขาวจะช่วยให้ผู้สวมใส่อายุยืน และผ้าสีแดงจะช่วยให้ผู้สวมใส่เป็นมงคลจะได้รับแต่สิ่งที่ดีงาม และริมผ้าขาวจะปล่อยทิ้งไว้ให้ด้ายฟู เพราะมีความเชื่อว่าเวลาทำมาหากินหรือค้าขายอะไรจะได้เฟื่องฟูเหมือนชายผ้าขาว

๒) ตัวชิน ผ้าตัวชินจะอยู่ตรงกลางระหว่างหัวชินกับตีนชิน ตัวชินนั้นจะเลือกเอาลาย และแบบใดของผ้าชินมาเป็นตัวชินก็ได้ เช่น ผ้าชินไกหรือชินลั่ว ซึ่งเป็นชินลายขวาง สีหลักที่นิยม คือ สีพื้นเขียวสลับลายริ้วสีดำหรือสีคราม ซึ่งคำว่า ชินลั่ว เป็นชื่อเรียกชินตามสีที่เห็น ส่วนชินไก เป็นการเรียกตามชื่อของเทคนิคในการปั่นเส้นด้ายพิเศษก่อนการทอ และชินมุก เป็นชินที่ใช้เทคนิคเส้นยืนพิเศษในการทอ โดยเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งมาเป็นตัวชิน แล้วประกอบต่อด้วยตีนชิน

รูป ๔.๔ แสดงลักษณะตัวชินตีนจก

๓) ตีนชิน ส่วนของตีนชินจะใช้เทคนิคพิเศษในการทอ คือจะมีการใช้เทคนิคการจกโดยใช้ขนเม่นหรือเหล็กแหลมจกถ่วงด้ายหรือไหมสีต่างๆ เพื่อขึ้นรูปลวดลายต่างๆในส่วนของตีนชิน

รูป ๔.๕ แสดงลักษณะตีนชินตีนจก

๔.๑.๓ รูปแบบของผ้าขึ้นตีนจก

รูปแบบจะต่างกันตามยุคสมัยความนิยม จึงทำให้ผ้าขึ้นตีนจกของอำเภอลับแลมีความหลากหลายทั้งส่วนประกอบ สีล้น เทคนิควิธีการทอ ด้วยสาเหตุนี้จึงได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบของผ้าขึ้นตีนจกในอดีตและปัจจุบัน ผ้าขึ้นตีนจกของอำเภอลับแล ในอดีตมี ๓ ยุค ซึ่งสอดคล้องกับทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล (๒๕๕๒) ได้เสนอว่า จากหลักฐานผ้าขึ้นตีนจกโบราณแบบอำเภอลับแลเท่าที่สืบทอดกันมาสามารถแบ่งออกได้เป็นสามยุคตามรูปแบบ และอายุของผ้า ดังนี้

๑) ยุคแรก เป็นผ้าขึ้นตีนจกที่มีอายุประมาณ ๑๕๐ ปีขึ้นไป ทอด้วยฝ้ายปนไหม ลักษณะลวดลายตีนจกจะเป็นแบบมาตรฐานของขึ้นตีนจกเชิงแสนโบราณ คล้ายคลึงกับลวดลายตีนจกโบราณที่พบในวัฒนธรรมไท-ยวนเชิงแสนที่อพยพไปอยู่ยังแหล่งต่างๆ เช่น ที่อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี ที่อำเภอดอนแร่ และตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นต้น

ตัวขึ้นของยุคแรกนี้เป็นขึ้นลายขวาง เย็บตะเข็บเดียว วรรณะสีเด่น คือ สีแดง สีเหลือง สีเขียว ลวดลายบนตัวขึ้นที่ใช้เทคนิคจกนิยมสีเหลือง มักเรียกกันว่า ขึ้นลายดอกเคียะ หรือ ขึ้นลายดอกเคียะ

รูป ๔.๖ แสดงลักษณะลายขึ้นในยุคแรก (ขึ้นดอกเคียะ)

นอกจากนี้ก็มีตัวขึ้นลายขวางที่ใช้เทคนิคปั่น ไกแทนลายจก มี ๒ แบบ คือ ขึ้นพื้นสีเขียว เรียกว่า ขึ้นตาฝากเขียว หรือ ขึ้นกาฝากเขียว ลายริ้วขวางเป็นสีแดงและเหลือง

รูป ๔.๗ แสดงลักษณะลายขึ้นในยุคแรก (ขึ้นกาฝากเขียว)

และชั้นพื้นสีแดง เรียกว่า ชั้นตาฝากแดง หรือ ชั้นกาฝากแดง ถายริ้วขวางเป็นสีเหลือง และ สีเขียว

รูป ๔.๘ แสดงลักษณะลายชั้นในยุคแรก (ชั้นกาฝากแดง)

ลักษณะตีนจกมีลายหลักเป็นลายโคม แบบเชิงแสน และมีลายประกอบ ๒-๔ แถว ส่วนล่างสุดมีลายลักษณะเป็นเส้นๆ แบบชาครุยเรียกว่า ลายสร้อยสา นิยมจกด้วยไหมสีสดหลากสี สีที่เด่น คือ สีแดง สีเหลือง สีเขียว พื้นผ้าเป็นฝ้ายสีแดง แถบล่างสุดเป็นสีเหลือง เรียกว่า เล็บเหลือง

ลวดลายตีนจกของอำเภอลับแล มักจะเรียกเฉพาะชื่อลายหลัก โดยลายหลักที่สำคัญๆ ที่พบ และยังมีผู้สืบทอดต่อกันมาอยู่ทั้งสิ้น ๑๓ ลาย ได้แก่

- ๑.๑ ลายหงส์ใหญ่
- ๑.๒ ลายหงส์เครือ
- ๑.๓ ลายหงส์ถะลาม (หงส์เครือกลาง)
- ๑.๔ ลายดอกสองขอ
- ๑.๕ ลายดอกสี่ขอ
- ๑.๖ ลายดอกแปดขอ
- ๑.๗ ลายเก็ดถวา
- ๑.๘ ลายงูเหลือม
- ๑.๙ ลายหงส์ขัง
- ๑.๑๐ ลายดาวดิงส์
- ๑.๑๑ ลายดาวเสด็จ
- ๑.๑๒ ลายหงส์น้อย
- ๑.๑๓ ลายนกน้อย

๒) ยุคกลาง เป็นผ้าชั้นตีนจกของอำเภอลับแล มีอายุราว ๑๐๐ ปี ยุคนี้ตัวชั้นจะเปลี่ยนจากชั้นลายดอกเกียะ หรือ ชั้นตาฝาก มาเป็นตัวชั้น ๓ แบบ คือ ตัวชั้นมุก ตัวชั้นโก และตัวชั้นสิ่ว ส่วนลักษณะตีนจกยังคงคล้ายคลึงกับผ้าชั้นในยุคแรก คือ ฝ้ายพื้นเป็นฝ้ายสีแดงสด จกลวดลายด้วยไหม

ใช้สีย้อมธรรมชาติ ๔-๕ สี ได้แก่ สีแดง สีเหลือง สีเขียว สีดำ สีบานเย็น สีม่วง

ตัวซิ่นมุก ตัวซิ่นไถ และตัวซิ่นลัว ที่เย็บต่อดินจกในยุคนี้จะมีลักษณะเด่น คือ เปลี่ยนแปลงจากแถบสีแดงที่เป็นรอยต่อหัวซิ่น ตัวซิ่น และตีนซิ่น มาเป็นแถบสีเหลืองแทน โดยใช้เทคนิคจกทำให้ดูกลมกลืนกับตีนซิ่น ลายจกที่นิยมจะมีสีเหลืองเป็นจุดเด่นเหมือนกัน

รูป ๔.๕ แสดงลักษณะลายซิ่นในยุคกลาง

๓) ยุคที่สาม เป็นผ้าซิ่นตีนจกของอำเภอลับแล ในยุคนี้ผ้าซิ่นมีอายุราว ๖๐-๘๐ ปี ตัวซิ่นจะมี ๓ แบบ เหมือนยุคกลาง คือ ตัวซิ่นมุก ตัวซิ่นไถ และตัวซิ่นลัว แต่ส่วนใหญ่จะนิยมตัวซิ่นมุกมากกว่า ส่วนลักษณะตีนจกจะต่างจากสองยุคแรก คือ ผ้าพื้นเป็นฝ้ายสีดำ จกลดลายด้วยไหมสีเขียวอ่อน และสีเขียวแก่ ลดลายจกเต็มส่วนตีนซิ่น และมีขนาดกว้างกว่าสองยุคแรก

ผ้าซิ่นตีนจกในยุคที่สามนี้เป็นแบบที่พบทอในบ้านน้ำอ่าง อำเภอดรอน ด้วย ส่วนซิ่นสองยุคแรกนั้นไม่พบหลักฐานซิ่นเก่าในบ้านน้ำอ่างเลย ทำให้สันนิษฐานกันว่าชาวไทย-ยวนในเขตบ้านน้ำอ่างน่าจะอพยพเข้ามาภายหลังชาวไทยยวนในอำเภอลับแลและอำเภอท่าปลา

ผ้าซิ่นตีนจกของชาวไทย-ยวนบ้านน้ำอ่าง อำเภอดรอนนั้น นอกจากจะใช้ตัวซิ่นมุกเย็บต่อแล้ว ยังพบว่านิยมทอตัวซิ่นด้วยเทคนิคจิด (แต่ในภาษาถิ่นเรียกว่า เทคนิคมุก) นิยมให้เส้นพุ่งพิเศษเป็นเส้นไหมสีเขียว ทำให้ลดลายบนตัวซิ่นมีความหลากหลายมากแบบกว่าตัวซิ่นตีนจกของลับแล

รูป ๔.๑๐ แสดงลักษณะลายซิ่นในยุคที่สาม

จาก www.chaijumphon.org/book/tumna.pdf (ระบบออนไลน์: ๕ มกราคม ๒๕๕๒) ได้เสนอลวดลายของผ้าซิ่นตีนจกในอดีตแบ่งออกเป็น 16 ลาย

ซึ่งเป็นลวดลายที่เป็นหลักอยู่ตรงกลางของการทอผ้าตีนจก จะมีขนาดใหญ่กว่าเด่นกว่าลายประกอบ ลายหลัก มีทั้งหมด ๑๖ ลาย โดยแบ่งเป็นกลุ่มได้ ดังนี้

กลุ่มลายหงส์

๑) ลายหงส์น้อย

รูป ๔.๑๑ แสดงลักษณะลายซิ่นหงส์น้อย

๒) ลายหงส์ทะเลาม (หงส์ขนาดกลาง)

รูป ๔.๑๒ แสดงลักษณะลายซิ่นหงส์ทะเลาม (หงส์ขนาดกลาง)

๓) ลายหงส์ใหญ่ (หงส์ขนาดใหญ่)

รูป ๔.๑๓ แสดงลักษณะลายซิ่นหงส์ใหญ่ (หงส์ขนาดใหญ่)

๔) ลายหงส์เครือ

รูปที่ ๔.๑๔ แสดงลักษณะลายซิ่นหงส์เครือ

๕) ลายหงส์ข้าง (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)

รูป ๔.๑๕ แสดงลักษณะลายชั้นหงส์ข้าง

กลุ่มลายนก

๑) ลายนกน้อย

รูป ๔.๑๖ แสดงลักษณะลายชั้นนกน้อย

กลุ่มลายขอ

๑) ลายดอกสองขอ (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)

รูป ๔.๑๗ แสดงลักษณะลายชั้นดอกสองขอ

๒) ลายสี่ขอ (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)

รูป ๔.๑๘ แสดงลักษณะลายชั้นสี่ขอ

๓) ลายแปดขอ

รูป ๔.๑๙ แสดงลักษณะลายชั้นแปดขอ

กลุ่มลายงู

- ๑) ลายงูเหลือม (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)

รูป ๔.๒๐ แสดงลักษณะลายงูเหลือม

- ๒) ลายงูเหลือมสามตัว

รูป ๔.๒๑ แสดงลักษณะลายงูเหลือมสามตัว

กลุ่มลายเกิดถวา

- ๑) ลายเกิดถวา (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)

รูป ๔.๒๒ แสดงลักษณะลายงูเกิดถวา

- ๒) ลายเกิดถวาในห้องแปดเหลี่ยม (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)

รูป ๔.๒๓ แสดงลักษณะลายงูเกิดถวาในห้องแปดเหลี่ยม

กลุ่มลายดาวดิงส์

- ๑) ลายดาวดิงส์ (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)

รูป ๔.๒๔ แสดงลักษณะลายงูดาวดิงส์

๒) ลายดาวเสด็จ (มีที่มาจากลายจกหน้าหมอนหก)

รูป ๔.๒๕ แสดงลักษณะลายชั้นดาวเสด็จ

๓) ลายดอกเกียะ (เป็นลายชั้นที่ปรากฏบนตัวชั้น)

รูป ๔.๒๖ แสดงลักษณะลายชั้นดอกเกียะ

ทรงพล ศิวานนท์ (๒๕๔๓) สรุปว่า ผ้าชั้นตีนจกอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ และชั้นตีนจก อำเภอลอง จังหวัดแพร่ ทำให้ได้ทราบถึงสภาพปัจจุบันของอำเภอลับแล และอำเภอลอง และรวมถึงถึงประวัติความเป็นมาเมืองลับแล และประวัติความเป็นมาของกลุ่มชนทอผ้าชั้นตีนจก อำเภอลับแล รวมถึงการทราบถึงเทคนิค ลวดลาย ของผ้าชั้นตีนจก ของทั้งสองอำเภอ และได้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างผ้าชั้นตีนจกอำเภอลับแล อำเภอลองกับผ้าชั้นตีนจกของกลุ่มชนทอผ้าชั้นตีนจกในท้องถิ่นอื่นๆ ดังนี้

พบว่า กลุ่มชนทอผ้าชั้นตีนจกทั้งสองอำเภอเป็นกลุ่มชนที่สืบเชื้อสายของชาวไทยวนและลาวพวน จากหลักฐานทางเอกสารทำให้ทราบว่า ไทย-ยวน ลาวพวน ถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี (๑๗๖๗-๑๗๘๒ A.D.) จนถึงสมัยราชกาลที่ ๓ (๑๘๒๔-๑๘๕๑ A.D.) ไทย-ยวนนั้นคือกลุ่มชนที่อาศัยอยู่บริเวณภาคเหนือตอนบน ส่วนลาวพวนนั้นคือลาวที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองพวน (เชียงขวาง) ประเทศลาวนับตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๒๘

สิ่งที่บอกถึงความเป็นไทย-ยวน และลาวพวน แสดงออกมาในผ้าชั้นตีนจกทั้งในส่วนของตัวชั้นเป็นการใช้ทักษะการทอผ้าด้วยเทคนิคมุก (เส้นยืนพิเศษ) เป็นลักษณะรูปแบบเดิมของผ้าไทพวน (ลาวพวน) ที่ปรากฏในตัวผ้าชั้น ตีนชั้นเป็นลวดลายจกตกแต่งเต็มผืนตามแบบตีนชั้นลาว แต่ลวดลายทอแบบไทย-ยวน เช่น ลายนกกินน้ำร่วมต้น และลวดลายที่สอดคล้องตามคติความเชื่อ นิยายปรัมปราเกี่ยวกับการกำเนิดชาติพันธุ์ลาว คือ ลายนาค ลายหงส์ ที่ปรากฏในตีนชั้นลับแล ส่วนการเย็บผ้าชั้นมีลวดลายขวางบนตัวชั้นเป็นสิ่งที่บอกว่าเป็นชั้นไทย-ยวน แต่ผ้าชั้นตีนจก

ลับแลใช้เทคนิคผูกในการทอ ตัวชิ้นแบบลาวจึงเป็นการผสมผสานวัฒนธรรมเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืนในส่วนหัวชิ้นใช้ผ้าที่ทอด้วยเทคนิคยกดอก

และถ้าเปรียบเทียบระหว่างผ้าชิ้นดินจกของทั้งสองอำเภอกับผ้าชิ้นดินจกในพื้นที่ใกล้เคียงทำให้ทราบว่า ผ้าชิ้นดินจกในท้องถิ่นอื่นมีความเหมือนความเกี่ยวข้องความสัมพันธ์กันกับผ้าชิ้นดินจกทั้งสองอำเภอหลายประการ โดย ทรงพล สีวานนท์ มีความคิดเห็นว่ากลุ่มชนที่ทอผ้าชิ้นดินจกในแถบอำเภอลับแล และอำเภอลอง กลุ่มชนที่ทอผ้าชิ้นดินจกหาดเลี้ยว จังหวัดสุโขทัย และกลุ่มชนทอผ้าชิ้นดินจกตำบลคูบัว และบ้านดอนแร่ จังหวัดราชบุรี น่าจะเป็นกลุ่มชนที่สืบเชื้อสายเดียวกัน จากการเปรียบเทียบในเรื่องลวดลาย สีที่ใช้เทคนิคการทอและวัตถุดิบที่ใช้ทำให้ทราบว่า มีลักษณะผ้าชิ้นดินจกที่คล้ายและเหมือนกัน และในบางส่วนที่ไม่เหมือนกัน ซึ่งทรงพล สีวานนท์ มีความคิดเห็นว่าไม่มีสังคมใดสามารถรักษารูปแบบเดิมของขนบธรรมเนียมประเพณีของตนไว้ได้ตลอดกาล การผสมผสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมก็อาจเกิดขึ้นได้เช่นกัน เหมือนผ้าชิ้นดินจกถึงแม้จะเป็นกลุ่มชนเชื้อสายเดียวกัน แต่เมื่ออพยพเข้าสู่ท้องถิ่นอื่นๆ ย่อมมีการรับเอาวัฒนธรรมใหม่เข้ามาเกิดการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้เข้ากับสภาพสังคมใหม่ชุมชนใหม่ที่กลุ่มชนอพยพเข้าไปนั่นเอง

๔.๒ ผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแล

จากการเก็บข้อมูลผ้าชิ้นดินจกของไท-ยวนลับแล และทำกิจกรรมตามแผนการดำเนินงานร่วมกับชุมชนบ้านท้องลับแล โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้อาวุโส ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ตลอดจนอดีตช่างทอผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแล พบว่า ชื่นดินจกไท-ยวนลับแลนั้น มีความสวยงาม มีคุณค่า และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งบ่งบอกที่มา กับทั้งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนไท-ยวน ตลอดจนสามารถใช้เป็นหลักฐานในการเชื่อมโยงและอธิบายความเป็นชาติพันธุ์ของคนไท-ยวนลับแลได้เป็นอย่างดี

จากคำสัมภาษณ์ของผู้รู้และผู้อาวุโสในชุมชน พบว่า ลักษณะของชิ้นดินจกไท-ยวนลับแลจะมีลักษณะโครงสร้างเช่นเดียวกับชิ้นดินจกของไท-ยวนโบราณในชุมชนอื่นๆ ทั่วไป คือมี หัวชิ้น หรือแอกชิ้น ตัวชิ้น และตีนชิ้น

ตั้งแต่โบราณ ชิ้นดินจกของไท-ยวนลับแลนั้น ในส่วนของหัวชิ้นหรือแอกชิ้นยังคงใช้การต่อหัวชิ้นหรือแอกชิ้นด้วยผ้าพื้นสีขาวและเย็บต่อด้วยผ้าทอเทคนิคยกดอกลายสองหรือลายสาม สีแดงเข้ม ในส่วนของตัวชิ้นจะใช้ชิ้นไก่อ ชิ้นเหล็ก หรือชิ้นด้าเล่ม ในการนำมาเย็บต่อกับตีนชิ้น และในส่วนของตีนชิ้น จะใช้ไหมหรือด้ายย้อมสีธรรมชาติ ตามแต่ฐานะของผู้ที่ทอและผู้สวมใส่ โดยจะใช้ด้ายหรือไหม ย้อมสี เพียง ๔ สีเท่านั้น คือ แดง ดำ เขียว เหลือง และใช้เทคนิคการเหาะสี คือจะ

ใช้ด้ายหรือไหมจกสร้างลึกระบายไปตามลวดลายต่างๆในดินชั้นตามจินตนาการของผู้ทอ ดังตัวอย่างคำสัมภาษณ์(นางคำ สุกหา : สัมภาษณ์ , ๑๔ เมษายน ๒๕๕๒) ต่อไปนี้

...แต่ก่อนนั้นมา เขาว่า ยังไม่มีชั้นดินจก มีแต่ชั้น ไก่ ชั้นแหล่อย่างชั้น ไก่ ก็ตั้งชื่อตามไก่(สาหร่าย)ในแม่น้ำโขง ชั้นแหล่ก็คือชั้นสีเหลืองดำ แต่ก็มีลายขวางเป็นเส้นๆ ใช้แต่แบบนี้สืบกันมา จนนางสุมาลีสุมาลา ลูกสาว หนานคำลือ หนานคำแสน ได้คิดค้นขึ้น ใช้ขนเม่นเก็บดอกที่ละเส้นๆ จนเป็นดอกเป็นลาย ทั้งลายหงส์ ลายขอ ก็เลยเอาดินชั้นดินจกมาต่อกับตัว ชั้นที่มีอยู่แล้ว เพราะดินชั้นแต่เดิมที่ยังไม่เป็นชั้นดินจกนั้น เป็นผ้าพื้นสี ดำคาดแดงทั่วไป นางว่ามันไม่งามเลยเอาดินจกมาต่อ ก็ได้รับความนิยม เพราะว่ามันงามดี ก็เลยได้เอาถวายให้กับนางพญาเมียพ่อเจ้าเชียงแสน จนได้ใช้สืบต่อกันมาจนถึงเดี๋ยวนี้...

รูป ๔.๒๖ แสดงลักษณะชั้นดินจกไท-ยวนลับแลในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลง

แต่ในระยะประมาณ ๖๐-๘๐ ปีที่ผ่านมา ได้มีการปรับเปลี่ยนในส่วนของตัวชิ้น และดินชิ้น ตามสมัยนิยม และการได้รับอิทธิพลมาจากชุมชนใกล้เคียง โดยเฉพาะอิทธิพลผ้าทอจากชุมชนหาดเสี้ยว จังหวัดสุโขทัย

โดยมีการใช้เทคนิคการยกมุก คือนำชิ้นมุกมาเย็บต่อกับดินชิ้น นอกจากนี้ ในส่วนของดินชิ้นก็มีการปรับเปลี่ยนในเรื่องของการใช้สี คือจกกลดด้วยไหมหรือด้ายสีเขียวหรือเหลืองเป็นส่วนใหญ่

รูป ๔.๒๘ แสดงลักษณะผ้าซิ่นตีนจกไท-ยวนลับแลในช่วงของการเปลี่ยนแปลง

โดยสามารถสรุปเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงลักษณะของผ้าซิ่นตีนจกไท-ยวนลับแลในช่วงประมาณ ๖๐ – ๘๐ ปีที่ผ่านมา โดยการใช้ เส้นเวลา (Time Line) ได้ดังนี้

(ชิ้นในอดีต)	(ชิ้นในปัจจุบัน)
เมืองลับแลโบราณ (ไม่ปรากฏแน่ชัด – พ.ศ.๒๔๗๐)	ชุมชนบ้านท้องลับแล (พ.ศ.๒๔๗๑ – ปัจจุบัน)

รูป ๔.๒๙ แสดงช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงลักษณะผ้าซิ่นตีนจกไท-ยวนลับแล

ชาวไทย-ยวนลับแลยังคงยึดถือจารีตและองค์ความรู้ที่มีมาแต่โบราณสืบเนื่องกันมาตั้งแต่ครั้งอาณาจักรเชียงแสน โดยในเรื่องของการผลิตตัวผ้าชิ้น ประเด็นของขนาด สี และวัสดุ ชาวไท-ยวนลับแลในอดีต มีการจัดการองค์ความรู้ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นดังนี้

๑) ขนาดของผ้าชิ้น ชาวไท-ยวนลับแล

ชาวไทย-ยวนลับแลในชุมชนบ้านท้องแลมีวิธีการวัดขนาดผ้าชิ้นให้มีความพอดีกับตัวของผู้สวมใส่เพื่อความเหมาะสม สวยงาม และเพื่อความประหยัดในเรื่องของการใช้วัสดุในการทอ จึงต้องมีการคาดคะเน หรือวิธีการวัดขนาดที่ถูกต้องเสียก่อน โดยชาวไทย-ยวนชุมชนบ้านท้องแลจะมีวิธีการวัดคือ วัดขนาดตามความยาวของช่วงแขนจากศอกปลายมือด้านใดด้านหนึ่งวัดจนมาสุดที่กลางร่องอกของผู้สวมใส่ จะได้ขนาดของผ้าชิ้นก็จะงามสมตัวและรูปร่างของผู้สวมใส่ เพราะเมื่อใช้วิธีการวัดขนาดความยาวของผ้าชิ้นตามการวัดด้วยวิธีนี้แล้ว เมื่อนำไปนุ่งก็จะสามารถนุ่งพับหน้าได้พอดี ส่งผลให้ผู้สวมใส่มีความสง่างาม ไม่มากหรือน้อยเกินไป สวมใส่สบายอีกด้วย

๒) สีที่ใช้ในผ้าชิ้นตีนจกของชาวไทย-ยวนลับแล

ในอดีตจะมีการใช้เพียงแค่ ๕ สีเท่านั้น คือ สีดำ สีแดง สีเหลือง สีขาว และสีเขียว ซึ่งในการย้อมสีวัสดุที่จะนำมาทอผ้านั้น ชาวไท-ยวนลับแลได้มีการเลือกวัสดุหรือสารที่ให้สีที่มาจากธรรมชาติ คือ

สีขาว	มาจาก สีของฝ้าย	สีดำ	มาจาก มะเกลือ
สีแดง	มาจาก ครั่ง	สีเหลือง	มาจาก ขมิ้น
สีเขียว	มาจาก เปลือกไม้		

เป็นที่น่าสนใจว่า สีแดงกับสีขาว เป็นสีที่มีอิทธิพลต่อชาวไทย-ยวนลับแลเป็นอย่างมาก คือในวิถีชีวิตนอกเหนือจากการใช้ฝ้ายสีขาวและแดงในการทอผ้าชิ้นแล้วนั้น ชาวไท-ยวนลับแล และชุมชนอื่นๆ ใกล้เคียง ยังใช้ฝ้ายสีขาว และแดงในงานพิธีกรรมทางความเชื่ออื่นๆ อีก เช่น พิธีกรรมการสู่มาคารวะในเทศกาลปีใหม่ไทยหรือวันปีใหม่ (วันสงกรานต์) โดยจะมีการนำฝ้ายขาว ฝ้ายแดงประกอบกับเครื่องสักการะอื่นๆ อันประกอบด้วย น้ำขมิ้นส้มป่อย น้ำอบน้ำหอม ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน เสื้อใหม่ผ้าใหม่ และเงินไปสู่มาคารวะ และขอพรจากผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ นอกจากนี้ ยังมีการขอสู่มาคารวะกับข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ในบ้าน เช่น หัวบันไดบ้าน ไหหนึ่งข้าว กั้วข้าว หม้อน้ำ คันไถ ประตูป้าน เสาเรือน และในปัจจุบันจะมีอุปกรณ์เครื่องใช้สมัยใหม่ เช่น รถไถเดินตาม มอเตอร์ไซด์ รถยนต์ ชาวบ้านก็ยังให้น้ำอบน้ำหอม ฝ้ายขาวฝ้ายแดงมัด เพื่อสักการะและขอสุมาที่ได้ล่วงเกินไป โดยจะเย็บเป็นกระทงใบตองเล็กๆ เพื่อใส่ น้ำอบน้ำหอมซึ่งทำมาจากมะกรูดเผาไฟแล้วผ่าเป็นชิ้นๆ ต้มกับใบเล็บครุฑ ส้มป่อย ดันหนั่ง (พืชตระกูลขิงข่า) แล้วนำไปตองพับและตัดให้เป็นรูปกรวยดอกไม้อยู่รูปเทียน และดอกไม้ แล้วใช้ฝ้ายขาวฝ้ายแดงมัด

กรวยดอกไม้ติดกับเครื่องใช้ต่างๆ พร้อมทั้งกล่าวคำสมาการวะ ทั้งนี้เพราะชาวไท-ยวนลัับแลงเชื่อว่าข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ อย่างล้วนแต่มีเจ้า หรือผู้ดูแล ดังนั้นเมื่อครบกำหนดปีใหม่เมื่อไหร่ก็จะต้องมีการสมาการวะ

ที่มาของการใช้ฝ้ายสีขาวยี่สิบสีนี้นั้นผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเล่าถึงตำนานท้องถิ่นครั้งที่เจ้าฟ้าฮ่ามกุมารราชบุตรของพระเจ้าเมืองริราชเจ้าผู้ปกครองเมืองเชียงแสนโบราณได้มาสู่ขอเพื่อทำการแต่งงานกับนางสุมาลีและนางสุมาลาบุตรสาวของหนานคำลือกับหนานคำแสนผู้นำการอพยพคนจากเชียงแสนมาตั้งรกรากที่ลัับแล ในครั้งนั้นขบวนแห่ขันหมากของเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารได้ทำการปูผ้าขาวฝ้ายแดงมาตั้งแต่ต้นขบวนขันหมาก

ดังนั้นจึงได้มีการพูดคุยที่มาและข้อสันนิษฐานร่วมกันในเวทีเสวนาชาวบ้านถึงฝ้ายสีขาวยี่สิบสีและสีแดงว่ามีความหมายอย่างไรซึ่งได้ข้อสรุปว่าสีขาวหมายถึงความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความงดงาม ส่วนสีแดง หมายถึง ความเคารพ การระลึกถึง ความกตัญญู ซึ่งทั้งสองสีถือว่าเป็นสีที่มีความสำคัญกับชาวไท-ยวนลัับแลเป็นอย่างมาก

๓) การเย็บต่อชิ้น

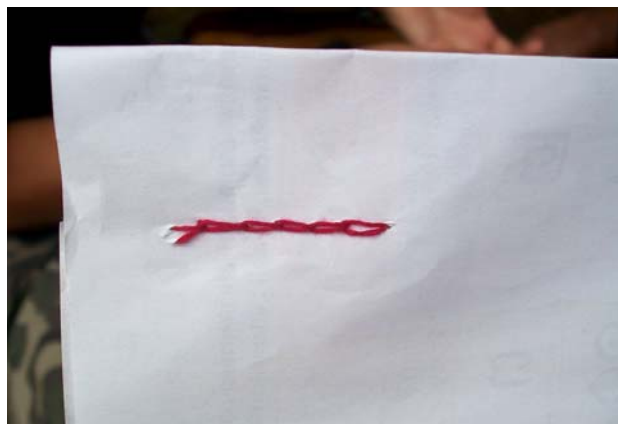
ชาวไท-ยวนลัับแลง มีวิธีการเย็บต่อผ้าชิ้นที่ยังคงรักษาและสืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนานด้วยกัน ๓ วิธี คือ สันทางศิลป์(ธนู) สันทางแลน และ จ่องแอกบ ซึ่งถือว่าเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของผ้าชิ้นไท-ยวนลัับแลง เพราะจากการทำการศึกษาผ้าชิ้นจากแหล่งอื่น พบว่า เป็นเพียงการเย็บเนาหรือเย็บคันธรรมดา แต่ในส่วนวิธีการเย็บต่อชิ้นของไท-ยวนลัับแลงนั้นยังคงรักษาภูมิปัญญาไว้ ซึ่งสะท้อนและเชื่อมโยงให้เห็นถึงความงดงามทางภาษาที่เกิดจากการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตตลอดจนสภาพของสิ่งแวดล้อมการทำมาหากินอีกด้วย ดังรูป

รูป ๔.๓๐ แสดงการเย็บต่อชิ้นระหว่างตัว และเอวชิ้นของชาวไท-ยวนลัับแลง

รูป ๔.๓๑ แสดงการเย็บต่อชิ้นระหว่างตีนและตัวชิ้นของชาวไท-ขานลับแลง

รูป ๔.๓๒ แสดงการเย็บต่อชิ้นแบบจ้องแอกบ

รูป ๔.๓๓ แสดงการเย็บต่อชิ้นแบบสนหางแลน

รูป ๔.๓๔ แสดงการเย็บต่อชิ้นแบบสนหางศิลป์

วัสดุที่ใช้ในการทอผ้าชิ้นดินจก ชาวไท-ยวนล้นแลง ยังคงเลือกใช้ฝ้ายเป็นวัสดุหลักในการทอผ้าชิ้นดินจก เนื่องจากฝ้ายเป็นวัสดุที่มีราคาไม่แพง หาง่าย สามารถผลิตขึ้นได้เอง จึงเลือกใช้ฝ้ายในการทำเอวชิ้น ตัวชิ้น ส่วนดินจกซึ่งเป็นส่วนที่ทำยากที่สุดและมีความสวยงามมากที่สุดนั้น จะมีการใช้ไหมร่วมกับฝ้าย หรือใช้ไหมล้วน ในการทอส่วนของดินจก เพื่อความสวยงาม เพราะไหมเป็นวัสดุที่มีราคาแพง ต้องหามาจากถิ่นอื่น ซึ่งผู้ที่จะใช้ไหมได้จะต้องเป็นผู้ที่มีฐานะดีเท่านั้น แต่ทั้งนี้ในภายหลังก็ขึ้นอยู่กับความสะดวกหาวัสดุและความชอบส่วนตัวด้วย จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาในด้านการสร้างสรรค์ การผลิต ขนาด สี และวัสดุ นั้น ชาวไท-ยวนชุมชนบ้านท้องล้นแลงนั้น ได้มีการคิด วิเคราะห์และพัฒนาองค์ความรู้เหล่านั้นมาก พร้อมทั้งมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

๔) การเก็บรักษา

จากการสัมภาษณ์และสอบถามเจ้าของผ้าชิ้นดินจกโบราณในชุมชนพบว่าชาวไท-ยวนชุมชนบ้านท้องลับแลได้มีการเก็บรักษาผ้าชิ้นโบราณไว้จากกาลเวลา ความชื้น แมลงกินผ้า และนักสะสมผ้า ดังนี้

ชาวไท-ยวนลับแลมีวิธีการเก็บผ้าโดยเริ่มตั้งแต่ การเก็บพับผ้าชิ้นดินจกถือว่าเป็นชิ้นที่ต้องมีการถนอมดูแลรักษาเป็นพิเศษเนื่องจากในส่วนของดินชิ้นนั้นมีความสวยงาม ทำด้วยความยากลำบาก และใช้วัสดุที่มีความบอบบางเช่น ไหม ซึ่งหายากและมีราคาแพง จึงมีวิธีการพับผ้าที่เก็บรักษาลายผ้าไว้ คือ ชาวบ้านจะต้องกลับด้านของผ้าชิ้นเอาด้านในออกมาไว้ด้านนอกจากนั้นแบ่งผ้าชิ้นออกเป็น ๒ ส่วนแล้วจะพับผ้าตามความยาวของผืนผ้าชิ้นลงมา โดยให้ส่วนของเอวขึ้นบรรจบกับส่วนของดินชิ้น จากนั้นจะพับส่วนที่เหลืออยู่คือตัวชิ้นลงมาให้บรรจบกับส่วนของเอวชิ้นและดินชิ้นซึ่งพับไว้ในครั้งแรก ซึ่งต้องให้ส่วนของลายชิ้นดินจกนั้นอยู่ด้านใน แล้วเอาส่วนเอวชิ้นไว้ด้านนอกสุดจากนั้นจะทำการพับจากด้านนอก (ซ้าย-ขวา) เข้ามาด้านใน โดยแบ่งผ้าออกเป็น ๔ ส่วน แล้วพับเข้ามาจนเหลือส่วนเดียว สุดท้ายแล้วส่วนที่เป็นดินจกก็จะอยู่ด้านในสุดของผ้า เป็นการเก็บรักษาผ้าอย่างหนึ่งในขั้นต้น

หลังจากนั้นชาวบ้านจะทำการนำผ้าชิ้นที่ต้องการเก็บนำไปใส่ไว้ในหีบไม้โดยนำผ้าพื้นทอมือทั่วไปมาห่อไว้อีกชั้นจากนั้นนำพวกดอกไม้หอม กลี๋ย พิมเสน และถ่าน รวมทั้งใบยาสูบ มาใส่ลงไปในหีบไม้ด้วยเพื่อรักษาผ้าและบูชาขวัญผ้าด้วย ดังตัวอย่างบทสัมภาษณ์ของนางแตะ กางมูล

...การเก็บผ้านั้น เราจะต้องพับเก็บไว้ให้ดีแล้วเอาผ้าขาวมาห่อเก็บทับ
ซ้อนอีกชั้นหนึ่ง จากนั้นก็เอาไปใส่ไว้ในหีบไม้ เอาดอกไม้หอม ไม่ว่าจะเป็น
เป็น กะดังงา จุมปา มะลิ พุดซ้อน เก็ดถวา แล้วก็กลี๋ย ถ่านย่อยไม้สัก
ไม้แดง พิมเสนก็ได้ และ ใบยาสูบ เอาใส่ไว้บูชาขวัญผ้า อันนี้ แม่ของแม่
เขาบอกมาอีกต่อ ... (นางแตะ กางมูล : สัมภาษณ์, ๓๐ เมษายน
๒๕๕๒)

และถ้าหากมีการนำมาใช้นานๆ ในอดีตชาวบ้านก็จะนุ่งซ้อนกับผ้าชิ้นชั้นในเพื่อป้องกันคราบเหงื่อไคลจากตัวของผู้นุ่ง พร้อมกันนี้ เมื่อนุ่งเสร็จก็จะต้องมีการทำความสะอาด โดยมีข้อห้ามว่าห้ามนำไปซักเนื่องจากเกรงว่าสีจะตกและตัวลายจากนั้นทำมาจากฝ้ายหรือไหมจะขาดจากแรงขยี้แล้วจะผิครุบเสียหายได้ ชาวบ้านจึงต้องนำผ้าชิ้นดินจกที่ใช้งานแล้วไปผึ่งลมในที่ร่ม จากนั้นใช้มือข้างใดข้างหนึ่งสอดเข้าไปในผ้าชิ้นแล้วทำการตบไล่ฝุ่นเบาๆ จนทั่วทั้งผืน เพียงเท่านี้ ก็จะสามารรถเก็บรักษาผ้าชิ้นดินจกไว้ได้ ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

...ถ้าเวลาเขาใส่ เขาไม่ได้ใส่แบบเดี๋ยวนี๊ โบราณเขาจะต้องมีชั้นซับใน
อีกผืนหนึ่งป้องกันขี้เหงื่อขึ้นไคล แล้วเขาใส่เสร็จก็ต้องเอามาผึ่งลม ห้าม
ตากแดดเป็นเด็ดขาดเพราะสีจะซีด เนื่องจากย้อมสีจากไม้ ไม้ใช้สีเคมี
แล้วค่อยใช้มือดบไล่ฝุ่นเบาๆ ให้ทั่วทั้งผืน ... (นางแตง กางมุล :
สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

นอกจากนี้การเก็บรักษาที่ถือว่ายากมากที่สุดคือการเก็บผ้าชิ้นจากนักสะสมผ้าที่ทำกันเป็น
กระบวนการ โดยการส่งผู้ซื้อรายย่อย มาตระเวนหาซื้อผ้าชิ้นดินจกโบราณจากชาวบ้าน โดยพยายาม
ให้ข้อมูลที่ผิดๆแก่ชาวบ้าน เช่น อ้างว่า ผ้าเก่าแล้วเก็บไว้กินุงไม่ได้ ผ้าเก่าแล้วขายเสียดีกว่ายังได้เงิน
ใช้อีกด้วย หรือแม้แต่เอาเรื่องของการอนุรักษ์มาอ้าง เช่น จะเอาไปศึกษา จะเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์
เป็นต้น ซึ่งในขณะนี้ มีชาวบ้านจำนวนมากหลงเชื่อขบวนการนี้ จนยอมขายผ้าชิ้นดินจกโบราณผืน
งาม จนแทบจะไม่เหลือในหมู่บ้าน แต่ยังมีชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งที่ยังคงรักและหวงแหนสมบัติอันมี
ค่าของชุมชนที่กว่าจะได้มาซึ่งความงดงามและความภาคภูมิใจดังกล่าวซึ่งไม่ได้แลกมากับเงินหลัก
ร้อยหรือหลักพันที่พวกพ่อค้ายื่นข้อเสนอให้ ชาวบ้านเหล่านี้กลับพยายามหาวิธีการพูดทักยะในการ
ปฏิเสธกลุ่มพ่อค้าที่พากันเข้ามาในชุมชนเพื่อกว้านซื้อผ้าชิ้นดินจก โดยบอกกับพวกพ่อค้า เช่น ไม่มี
ขายไปแล้ว ลูกไม่ให้ขาย ทำให้เป็น ไม่มีเหมือนคนอื่นหรอก แต่ในความเป็นจริงการทอดผ้าชิ้นดิน
จกแทบจะอยู่ในชีวิตและจิตวิญญาณของชาวไท-ยวนล้นแลงแทบทุกคน

รวมถึงชาวไท-ยวนล้นแลงเอง ยังมีความเชื่อเรื่องของชีวิตหลังความตายว่าบุพการีของตน
นั้นเมื่อตายละสังขารล่วงไปแล้วก็เหมือนกับคนธรรมดาที่ยอมต้องการอาหาร ข้าวของเครื่องใช้
เหมือนคนธรรมดาทั่วไป

...คนล้นแลมีความเชื่อเรื่องของการทำทานเพื่ออุทิศอาหาร ปัจจัยและ
ข้าวของเครื่องใช้ให้กับญาติพี่น้องที่ละสังขารไป ชื่นดินจก หรือชื่น
พื้นเมืองชนิดอื่นๆของล้นแลเองก็เป็นเสมือนตัวแทนชีวิตหลังความตาย
ของผู้ที่ละสังขารเนื่องจาก ชาวล้นแล จะนิยม น้ำผ้าชิ้นของผู้ที่ล่วงลับละ
สังขารไปแล้วนั้นเก็บไว้เพื่อยืน โยง (การสูมาคารวะในเทศกาลปีใหม่
เมือง) ด้วยน้ำอบน้ำหอม ผ้าใหม่ชิ้นใหม่ ข้าวตอกดอกไม้ หมากเมี่ยงและ
บุหรี สำหรับกับข้าวต่างๆ แต่เพราะผ้าชิ้นของล้นแลมีมากชนิด และ
โดยเฉพาะผู้เฒ่าหรือผู้สูงอายุในช่วงชีวิตบั้นปลายนั้น จะไม่นิยมนุ่งชื่น
ดินจก เพราะหันมาว่าชื่นงามกว่าตัวเอง เนื่องจากชื่นดินจกเป็นชิ้นของ
วิสาว ดังนั้นคนแก่คนเฒ่าจึงใส่ชื่นพื้นเมืองอื่นๆ เช่น ชื่นล้นแลง ชื่นมูก
ชื่นใหม่ ชื่นไก ชื่นแหล่ แทนชื่นดินจก ดังนั้น ในระยะหลังมานี้ ชื่นที่มี

ไว้เพื่อยื่นโยง จึงเป็นการยื่นโยงด้วยชั้นชนิดอื่นมากกว่าที่จะใช้ชั้นดินจก เนื่องจากเป็นชั้นที่ผู้ละสังขารนั้นได้ใส่ในช่วงสุดท้ายของชีวิต ลูกหลานญาติพี่น้องจึงเก็บไว้เพื่อเป็นเสมือนตัวแทนของผู้ละจาก ส่วนชั้นดินจกที่เป็นฝีมือของเจ้าผู้ละสังขารนั้นก็จะทำการเผาไปพร้อมกะร้างของผู้ละจากเพื่อการได้นำกลับไปใช้ยังภพหน้าหรือแม้แต่นำไปนุ่งแต่งดาห้อยตัวในการเข้าไหว้สาพระศรีอารียเมตไตรในภพหน้า... (นางป้าน เหล็กมูล: สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

๕) การถ่ายทอด

ผ้าชั้นดินจกของชาวไท-ยวนชุมชนบ้านท้องลับแลสืบเชื้อสายมาจากครั้งอดีตนับตั้งแต่เมืองเชียงแสนโบราณได้มีการส่งสม ความมั่งคั่งของอดีต ส่งต่อความรู้อันเป็นสมบัติล้ำค่าของแผ่นดินจากรุ่นสู่รุ่น ดังนั้นผ้าชั้นดินจกจึงเปรียบเสมือนองค์ความรู้จากอดีตที่ยังหลงเหลืออยู่ ซึ่งจากการเสวนาชุมชน พบว่า

๕.๑) การทอผ้าชั้นถือเป็นการเรียนหนังสือ การขัดเกลากายทางสังคม ของลูกผู้หญิง เพราะเป็นการวัดทักษะว่ามีความฉลาด มีความประณีต ความอดทน ลักษณะนิสัยของคนทอเป็นอย่างไร เช่น ถ้าเป็นผู้หญิงที่ใช้ระยะเวลาในการทอผ้าชั้น ๑-๒ เดือน ลายผ้ามีความชัดเจน แน่นหนา และสวยงาม ถือว่าผู้หญิงคนนั้นมีความฉลาด มีความอดทน ประณีตและอ่อนน้อม

...ในช่วงชีวิตหนึ่งของผู้หญิงไท-ยวนลับแลที่ต้องทำงานบ้านดูแลลูก และสามี พร้อมทั้งทำไร่นาด้วย จะสามารถทอผ้าชั้นดินจกไว้ใช้ ไว้ไหว้ผู้ใหญ่ ไว้ให้ลูกหลานได้นุ่ง กันแก่ ไม่เกิน ๘ ผืนเท่านั้นสำหรับคนที่ทอเก่งๆ นอกนั้นก็ทอไว้ได้ไม่เกิน ๑-๒ ผืน... (นางป้าน เหล็กมูล: สัมภาษณ์, ๓๐ เมษายน ๒๕๕๒)

ในเวทีเสวนายังสรุปการเรียนรู้และการถ่ายทอดการเรียนการสอน การทอผ้าชั้นดินจกต่อไปว่า เป็นการเรียนที่ต้องอาศัยความอดทนอดกลั้น ความมุมานะเพียรพยายามอย่างสูง ต้องฝึกสมาธิ มีจินตนาการ และมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา กล่าวคือในการทอผ้าแต่ละผืนนั้นผู้ทอจะต้องอดทนกับการถูกลงโทษด้วยวิธีการสารพัดรูปแบบจากครูผู้สอน ซึ่งเป็นการถ่ายทอดจาก ย่ายายสู่หลาน แม่สู่ลูก ป้าน้าอา สู่หลาน พี่สู่น้อง โดยมีทั้งการโดนกระสวยทอผ้าตี การโดนเขกหัว การโดนชนเขม้นตีหรือแทงหลัง เหล่านี้ล้วนแต่เป็นแรงเสริมที่ช่วยให้ผู้ทอเกิดการเรียนรู้ในการทออย่างรวดเร็ว ดังคำสัมภาษณ์

... โอ๊ย กว่าจะได้แต่ละดอก ยากจะตาย เคียวก็โดนเขกหัว ตีกลางหลัง
ชนเขม้นแทงเอว บางทีอยากหลับก็ทำไม่ได้ เพราะ ย่า ยาย สอนเข้มงวด

มาก บางครั้งสอนเราไป บ่นไป เล่าไป... (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๓๐ เมษายน ๒๕๕๒) และ

...แม่จำได้นะ ตอนนั้น ลำบากมาก ไหนจะต้องทอขึ้น ไหนจะต้องเลี้ยงน้อง ไหนจะต้องทำไร่นา สारพัด ยิ่งเวลาสอนเวลาเรียน ทั้งทุบทั้งตี ไอ้เราก็ปัญญาไม่ค่อยดีนะ แม่เขาก็ตีเอาๆ จนเจ็บไปหมด บางทีเรายังเป็นเด็กก็อยากเล่น แอบหนีไปวิ่งเล่นในวัดกลับมาโดนไม้ส้าวฟันนัยไม่ถ้วน ดังนั้นกว่าจะเก็บได้แต่ละดอกแต่ละผืนมันคือชีวิตของแม่ทั้งชีวิตเลย... (นางแตะ กางมูล : สัมภาษณ์, ๓๐ เมษายน ๒๕๕๒)

ชาวบ้านยังกล่าวเพิ่มว่า ในอดีตการทอผ้าจะต้องใช้เวลาว่างเท่านั้นเช่น เมื่อว่างจากการทำนา การทำไร่ การเลี้ยงควาย การเลี้ยงเด็ก และจะเป็นการทอที่เอาไว้ใช้เองไม่ได้ทอไว้เพื่อการจำหน่าย ดังนั้นผู้หญิงชาวไทย-ยวนทุกคนก็ต้องทอผ้าเป็น ซึ่งก็จะเป็นที่หมายปองของชายหนุ่มโดยทั่วไป เนื่องจากหากหญิงคนไหนทอหูกทอผ้าไม่เป็นนั้นก็จะเป็นคนมองว่าเป็นผู้หญิงมักง่าย ีเกียจ ทำงานไม่เป็น สติปัญญาไม่ดี ไม่มีความขยันหมั่นเพียร จะดูแลสามีและลูกไม่ได้ ดังนั้นการทอผ้าขึ้นดินจกของชาวไทย-ยวนลับแลนั้นจึงเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของสาวชาวไทย-ยวนลับแล ดังตัวอย่างคำสัมภาษณ์ ที่ว่า

...แต่ก่อนแม่หญิงคนไหนทอผ้าขึ้นดินจกไม่เป็น เขาจะว่าเลย ชาตินี้หาตัวไม่ได้ เพราะไม่มีใครเอา เขาว่าเป็นคนขี้คร้าน มักง่าย ปัญญาไม่ดี เอาไปทำเชื้อทำพันธุ์ไม่ได้ แล้วจะทอผ้าได้ก็ต่อเมื่อหมดหน้าหนาว หน้าสวน ว่างจากเลี้ยงลูกเลี้ยงน้อง ตอนแม่ค้า แม่แลง (ยามเย็น ยามค่ำ) ... (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๓๐ เมษายน ๒๕๕๒)

๕.๒) ความรัก ความผูกพัน และความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ชาวบ้านเชื่อว่าหากใครได้ฟังธรรม ก็จะเกิดสมาธิ เกิดจินตนาการ มีศรัทธาและความเชื่อ ก็จะสามารถกลับมาทอผ้าได้อย่างวิจิตรสวยงาม ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

...มันไม่ใช่ว่าไปฟังธรรมมาแล้วจะคิดลายได้คนเดียวนะ แต่มันมีสมาธิขึ้น นึกภาพออกง่ายขึ้นเพราะเราฟังจากธรรมแล้ว มันเห็นภาพอย่าง ภาพหงส์ ภาพนาค มันก็ทำให้เข้าใจสัจด์เหล่านี้มากขึ้น กลับมาทอง่ายขึ้น สวยขึ้น ู๊รายละเอียดยว่า หงส์ต้องเป็นยังไง มีหาง มีหงอน ตรงไหน แบบไหน... (นางแตะ กางมูล : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...บางทีคนเขาไปฟังธรรมกันก็ใจชื้นใจบาน มีสมาธิ ก็กลับมาบ้าน
จิตใจมันผ่อนคลายผ่อนคลาย นิ่งทอผ้าไป หัวใจก็ชื่นบาน ทำอะไรก็ง่าย ใจ
เย็นขึ้น ... (นางป้าน เหล็กมด : สัมภาษณ์, ๓๐ เมษายน ๒๕๕๒)

...อย่างย่นี่ ก็ไปฟังธรรมเราฟังแล้วได้สติ มีสมาธิ กลับบ้านมาก็
มีความสุข เราเห็นภาพงานของเราชัดขึ้น เข้าใจรูปทรงสัณฐานมากขึ้น
เพราะของพวกนี้มันไม่ได้มีอยู่ตามบ้าน มันมีอยู่ในวัด ถ้าเราไม่ได้ไปวัด
เราก็ไม่รู้หรอก...(นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๓๐ เมษายน ๒๕๕๒)

รวมทั้งในหนังสือธรรมใบลานที่ใช้สำหรับการเทศนาสั่งสอนให้ชาวบ้าน ยังพบว่ามีการ
นำเอาผ้าชิ้นดินจากถาดทอดลงไปในหนังสือธรรมด้วย พระอธิการวินัยศักดิ์ โฆษโก เจ้าอาวาสวัด
ทองลับแล ได้นำหนังสือธรรมใบลาน ที่จารถึงชาดกเรื่องพระเวสสันดร กัณฑ์ชูชก ผูกที่ ๑ ถาน
หน้าที่ ๕ กล่าวถึงตอนที่ นางอมิตดาบุงห่มผ้าชิ้นดินจาก ความว่า “แล้วเมื่อนั้นนางอมิตดาคนงามก็
ได้จัดแต่งแปรงดาบุงห้อยผ้าชิ้นครวใบ อันมีผ้าชิ้นดินจากลายหงส์ใหญ่ หงส์คำ ชื่นแหม่ ชื่นโก หวี
เกล้ามวยผม ทัดดอกเอื้องดอกปอ งามเช่นล้ำเทพธิดา”

...แม้แต่ในหนังสือธรรมก็มีการกล่าวถึงผ้าชิ้นดินจาก แสดงว่า ผ้าชิ้น
ดินจาก กับศาสนาเป็นเรื่องที่ผูกพันกันมาก คนแต่ก่อนเขาใช้ศาสนาเป็น
ศูนย์กลางในการถ่ายทอดความรู้และสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของ
ท้องถิ่นด้วย... (พระอธิการวินัยศักดิ์ โฆษโก : สัมภาษณ์, ๓๐ เมษายน
๒๕๕๒)

จะเห็นได้ว่า หากสตรีชาวไท-ยวนบ้านทองลับแลได้ฟังการเทศนาจากชาดกแล้ว ก็จะมี
เกิดศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า รวมถึงเกิดศรัทธา สมาธิ และจินตภาพ ต่อรูปสัตว์ต่างๆ
ในนิทานชาดกแล้วจึงสามารถนำกลับมาถ่ายทอดลงสู่งานทอผ้าชิ้นดินจากของตนสืบต่อจากรุ่นสู่รุ่น

จากรายละเอียดดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ผ้าชิ้นดินจากไท-ยวนลับแล จึงเป็นเสมือน
หลักฐานในการแสดงความเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของชาวไท-ยวน
ลับแลได้เป็นอย่างดี

๔.๒.๑ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

คณะกรรมการสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ (๒๕๔๑ : ๑๑-๑๓) ให้ความหมาย ไว้ดังนี้

๔.๒.๑.๑ ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิความรู้ของชาวบ้านดังกล่าว มีคำเรียกใช้อยู่หลายคำ เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน
ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย ภูมิธรรมภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคนิควิทยา
พื้นบ้าน ฯลฯ แต่ไม่ว่าจะเลือกใช้ศัพท์คำใด ล้วนมีความหมายตรงกัน คือ เป็นความรู้ความสามารถ

ทางวิชาการ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากอดีต สัมผัส ปรับประยุกต์และพัฒนาตามกาลสมัยและสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป โดยผ่านการสังเกต ทดลองใช้ คัดเลือก แล้วถ่ายทอด เป็นวัฒนธรรมสืบทอดต่อมา และในที่นี้จะขอเลือกใช้คำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ทั้งนี้เพราะเป็นความรู้ ความคิดของบุคคล สืบทอดต่อไปยังบุคคล ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา เพื่อดำรงชีวิตสืบต่อมา และจากการศึกษาถึงความหมายของแต่ละคำที่มีอยู่หลายท่าน ได้นิยามไว้เป็นแนวทางในการเลือกใช้คำ ดังนี้

ภูมิปัญญา (Wisdom) มีความหมายดังต่อไปนี้

๑) ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

๒) ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ ที่สัมผัสไว้ในการปรับตัวและดำรงชีพ ตามสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ

๓) ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือเพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน เป็นหมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง หากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้นก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้านและชุมชน

๔) ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา การนำกระบือมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าวโดยการใช้กระบือ รู้จักสานกระบุง ตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องใช้ไม่สลายในชีวิตประจำวัน รวมทั้งรู้จักเอาดินขี้กระต๊ามมาแช่น้ำ ต้มให้เหือดแห้งเป็นเกลือสินเธาว์ ก็เรียกว่าภูมิปัญญาทั้งสิ้น

๕) ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมมา เป็นเรื่องการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน หรือธรรมชาติแวดล้อม หรือกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีต ประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านั้น

ภูมิปัญญาพื้นบ้าน (Folk Wisdom)

เป็นองค์ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถและศักยภาพ ในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เผ่าพันธุ์หรือเป็นวิถีของชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) ในหลากหลายมุมมองและความคิดของนักวิชาการ สรุปได้ดังต่อไปนี้

๑) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคมหมู่บ้าน

๒) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ที่เป็นรากฐานดั้งเดิมของชาวบ้าน

๓) ภูมิปัญญาชาวบ้าน เกิดจากการสะสม การเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันในทุกสาขาวิชา โดยเฉพาะวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ แนวทางการดำรงชีวิต การสาธารณสุข อนามัยพื้นบ้าน ฯลฯ

๔) ภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ วิธีการปฏิบัติซึ่งชาวบ้านได้จากประสบการณ์ แนวทางแก้ไขปัญหา หรือประสบการณ์ในสภาพแวดล้อม ซึ่งจะมีเงื่อนไข ปัจจัยเฉพาะแตกต่างกัน

๕) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์ สืบต่อกันทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้สืบทอดจากผู้ใหญ่

๖) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาเป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

๗) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสอน และถ่ายทอด จากบรรพบุรุษหรือเป็นความรู้ประสบการณ์ตรง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงาน สิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความค่าเสริมสร้างความสามารถทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

๘) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความสามารถในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน ไม่ว่าจะ เป็นปัญหาชุมชน ปัญหาการดำรงชีวิตและปัญหาการประกอบอาชีพ โดยที่มีกระบวนการวิเคราะห์ และสั่งสมประสบการณ์มาเป็นเวลานาน และเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป

๙) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยรับการถ่ายทอด สั่งสมโดยผ่านการพัฒนาให้สอดคล้องชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom)

๑) ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่สั่งสม สืบทอดกันมา อันเป็นศักยภาพหรือความสามารถที่จะใช้แก้ปัญหา ปรับตัว เรียนรู้ และมีการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ หรือคือแก่นของชุมชนให้อยู่รอดจนถึงปัจจุบัน

๒) ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์ เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วย

ในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไป ในสังคม ชุมชนและในตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัย

๓) ภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอยู่ในท้องถิ่นให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข หรือสามารถแก้ปัญหาคำถามดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย

๔) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการพัฒนาในบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา ความเชื่อ คติจารีตประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอด สืบสอนและปฏิบัติสืบกันมา ปรับปรนเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย

สรุปว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน และ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ ที่ชาวบ้าน สะสม ประยุกต์ ริเริ่ม สานต่อ และสืบทอด รวมทั้งนำมาประยุกต์ใช้และพัฒนาตามสภาพของสังคม ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา การรวบรวมความรู้ ความคิด และประสบการณ์เหล่านี้ จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเพื่อก่อให้เกิดพลังแห่งการสร้างสรรค์ พัฒนา เรียนรู้สืบต่อกันในชุมชนเอง

๔.๒.๑.๒ ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน

มีนักวิชาการเสนอลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ ดังนี้

เสรี พงศ์พิศ (๒๕๒๕: ๑๔๗) ได้เสนอว่า ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน มี ๒ ลักษณะดังนี้

๑) ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน

๒) ลักษณะที่เป็นรูปธรรมเป็นเรื่องเฉพาะด้านต่าง ๆ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปดนตรี และอื่น ๆ

ประเวศ วะสี (๒๕๓๐ :๑๑-๑๓) เสนอลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน ดังนี้

๑) มีความจำเพาะกับท้องถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาชาวบ้านสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาชาวบ้านจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก

๒) มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เช่น ความเชื่อเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ ฯลฯ ทำให้เกิดพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้น เช่น พิธีลอยกระทง พิธีแรกนาขวัญ ฯลฯ พิธีดังกล่าวเป็นตัวอย่างของภูมิปัญญาในการนำเอาธรรมชาติมาสร้างให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้คนเคารพธรรมชาติไม่ทำลายธรรมชาติ

๓) มีความเคารพผู้อาวุโส เนื่องจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ให้ความสำคัญแก่ผู้มีประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโสเพราะถือว่าผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

โดยสรุปภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะเป็นสิ่งที่สะท้อนมุมมองทางวัฒนธรรมของคนในชุมชน ที่เป็นหัวใจสำคัญของการสานต่อ และการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมต่อกันมา โดยการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวิถีทางธรรมชาติ ผ่านมุมมองการอธิบายบอกเล่าต่อ พร้อมทั้งการปฏิบัติของคนในชุมชนนั้นๆ

๔.๒.๑.๓ ระดับของภูมิปัญญาชาวบ้าน

เสรี พงศ์พิศ (๒๕๒๘: ๑๕๗) ได้แบ่งภูมิปัญญา เป็น ๒ ระดับ ดังนี้

๑) ภูมิปัญญาระดับชาติ เป็นการพัฒนาสังคมไทยให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ในอดีต การเสียเอกราช การสร้างเสริมความศรัทธาให้กับชาติตราบนานเท่านาน เช่น การกอบกู้เอกราชของพระนเรศวรมหาราช การป้องกันตนเองไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นสมัยยุคล่าอาณานิคม

๒) ภูมิปัญญาระดับท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ การเกิดขึ้นเฉพาะท้องถิ่น เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้น เป็นพื้นความรู้ของชาวบ้านเพื่อคิดแก้ปัญหาในชีวิตหรือสติปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอดประสบการณ์อันยาวนาน ซึ่งได้ใช้ชีวิตถวากับธรรมชาติรอบตัว เช่น ป่าเขา น้ำ เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของพวกเขา

๔.๒.๑.๔ ประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้าน

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (๒๕๓๖ :๒๒) แยกประเภท ลักษณะ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

๑) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการผลิต หรือการประกอบอาชีพ ที่มีลักษณะแบบพุทธ เกษตรกรรม หรือ ที่มีลักษณะจัดความสัมพันธ์สอดคล้องกับธรรมชาติ

๒) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ประเพณี ที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต

๓) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรักษาป่าชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๔๑ :๑๔) แยกประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

๑) คติ ความคิด ความเชื่อ หลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

๒) ศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา

๓) การประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ยึดหลักการพึ่งตนเอง และได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

๔) แนวความคิดหลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่

อังกูล สมคะเนย์ (๒๕๓๕ :๗๑) เสนอแนวคิดกลุ่มของภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

๑) เป็นเรื่องเกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อและหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดกันมา

๒) เป็นเรื่องของศิลปะ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียม ประเพณี

๓) เป็นเรื่องการประกอบอาชีพของท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับสมัย

๔) เป็นเรื่องของแนวความคิดหลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๔๑: ๓๖-๔๑) ได้จำแนกสาขาย่อยของภูมิปัญญาชาวบ้านที่ทำการคัดเลือกและเชิดชูเกียรติผู้ที่มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม ดังนี้

๑) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านเกษตร เช่น การเกษตรแบบผสมผสาน หรือ การแก้ปัญหาด้านการเกษตร เช่น การใช้เทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้

๒) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ต้นน้ำลำธาร การรักษาการถ่ายทอดความรู้ดั้งเดิมเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การเคารพแม่น้ำ และ โบราณสถาน โบราณวัตถุ

๓) ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการ สวัสดิการและธุรกิจ ได้แก่ กองทุน ชุมชน เช่น สหบาลข้าว (ธนาคารข้าว) สหกรณ์ร้านค้า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ หรือ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน

๔) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการรักษาโรคและการป้องกัน เช่น หมอพื้นบ้าน หมอธรรมชาติ และผู้รอบรู้เรื่องสมุนไพร

๕) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการผลิตและการบริโภค เช่น การแปรรูปผลิตผลทางการเกษตร ให้สามารถบริโภคได้โดยตรง ได้แก่ การใช้เครื่องสีข้าวด้วยมือ และครกตำข้าว การรู้จักประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้แปรรูปผลิตผลเพื่อชะลอการนำเข้า

ปฐม นิคมานนท์ (๒๕๓๕: ๕๘-๖๓) กล่าวถึงประเภทภูมิปัญญาชาวบ้านโดยวิธีสัมภาษณ์บุคคลที่มีความชำนาญด้านอาชีพ, ความถนัด รวม ๕๓ ประเภท แล้วมาจัดกลุ่มอาชีพ คือ

๑) กลุ่มช่างศิลป์ ได้แก่ ช่างโบสถ์ ช่างลายไทย ช่างแกะสลักไม้ ช่างแกะสลักสังกะสี ช่างปราสาทนางสาว

๒) กลุ่มช่างไม้ ช่างทำเครื่องดนตรี

๓) กลุ่มหัตถกรรมหนัก เช่น ช่างเครื่องปั้นดินเผา ช่างตีเหล็ก-มีด ช่างทองเหลือง ช่างเงิน ช่างตีฆ้อง ช่างทำดอกไม้ไฟ

๔) กลุ่มหัตถกรรมเบา เช่น จักสานไม้ไผ่ หวาย ถักยอ จำ สวิง ตาข่ายดักปลา สานหมวก ทำไม้กวาด ทำกระดาษสา ฯลฯ

๕) กลุ่มหัตถกรรมประยุกต์ เช่น ทอผ้าพื้นเมือง ผ้ามัดหมี่ ทอผ้าชาวเขา ย้อมผ้า ม่อฮ่อม ทำผ้านวม

๖) กลุ่มนักดนตรี นักร้อง เช่น ช่างซอ จ้อย ค่าว อ่ำ นักดนตรีพื้นเมือง สะล้อ ซอ ซึง

๗) กลุ่มหมอรักษาโรค เช่น หมอยาพื้นบ้าน หมอน้ำมันดี หมอน้ำมัน หมอกระดูก หมอเส้น หมอดำยา

๘) กลุ่มวรรณคดี พิธีกรรม เช่น หมอคู การลงผีป่วน ผีหม้อหนึ่ง หมอฮ้องขวัญ

๙) กลุ่มอาหาร โภชนาการ เช่น ทำน้ำปู ทำข้าวซอยฮ่อ

๑๐) กลุ่มอื่น ๆ การเกษตร เพาะพันธุ์ปลา ครัวฟ้อนตาม ฟ้อนเจิง ครัวมวย ฯลฯ

๔.๒.๒ ภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกไท-ยวนลับแล

จากการจัดกิจกรรมตามรายละเอียดของกิจกรรมใน Action Plane นั้นได้มีการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อฟื้นฟู และดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกร่วมกัน โดยได้จัดกิจกรรมการประกวดผ้าขึ้นตีนจก การออกเก็บข้อมูลภาคสนามเชิงลึก และการจัดเวทีเสวนาตรวจสอบข้อมูลในผ้าขึ้นตีนจกของชุมชนท้องถิ่นลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ โดยทั้งนี้ชุมชนเองได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นว่าในส่วนของคุณผ้าในชุมชนของบ้านท้องถิ่นลับแลนี้อาจจะมีความเหมือนหรือความแตกต่างกันบ้างกับชุมชนอื่นในเขตอำเภอลับแล รวมทั้ง ในคำราและเอกสารต่างๆ แต่เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องร่วมกัน จึงขอใช้คำว่าผ้าขึ้นตีนจกไท-ยวนลับแล ซึ่งหมายถึงเฉพาะข้อมูลในชุมชนบ้านท้องถิ่นลับแลเท่านั้น และสามารถสรุปข้อมูลความรู้เรื่องผ้าขึ้นตีนจกไท-ยวนลับแลได้ดังนี้

๔.๒.๒.๑ ลวดลายขึ้นตีนจกไท-ยวนลับแล

ความรู้ของท้องถิ่นหรือชุมชนในการสร้างสรรค์ลวดลายผ้าขึ้นตีนจกไท-ยวนลับแล และการผลิตผลงานผ้าขึ้นตีนจก เป็นการสร้างสรรค์ลวดลายโดยมีที่มาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและการสร้างสรรค์จากสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ และวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน

๔.๒.๒.๑.๑ การสร้างสรรค์ลวดลายผ้าขึ้นตีนจกไท-ยวนลับแล

จากกิจกรรมการประกวดผ้าขึ้นตีนจก กิจกรรมออกเก็บข้อมูลภาคสนามเชิงลึก กิจกรรมทำแผนที่ผ้าขึ้นตีนจกโบราณของชุมชน รวมทั้งกิจกรรมการคัดสรร ตรวจสอบ

ข้อมูลลายผ้าชั้นดินจกซึ่งใช้ทั้งวิธีในการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ สังเกต สอบถาม ร่วมกัน ตรวจสอบ จากตัวอย่างคำสัมภาษณ์ของชุมชน พบว่า

...ลายผ้าบ้านเราจริงๆแล้ว มีลายหลักแค่ ๔ ลาย ที่อื่นนั้นเขาทำขึ้นมาใหม่ แต่โบราณจริงๆมีแค่ ดอกหงส์ใหญ่ หงส์เครือ แผลดขอ หกขอ เท่านั้น นอกนั้นก็เป็นลายเครื่อง ลายคร้ว (ลายประกอบ) มีอีกเยอะ เช่น ลายไฮ้อย ลายรด นกคุ้ม ขอน้ำคู่ เขี้ยวหมาหมี เครือวัลย์ มากมาย ยากจะจำไม่ได้แล้ว... (นางป้าน เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

...ชั้นดินจกบ้านเราโบราณจริงๆ มีแค่ ๔ ดอก หนึ่งดอกหงส์ใหญ่ อันนี้ทำยากที่สุดในลายหงส์ ร่องลงมาก็หงส์เครือ แล้วก็ดอกแผลดขอ อันนี้ก็งาม แล้วก็หกขอ นอกนั้นเป็นคร้วมัน ก็มี เครือวัลย์ เขี้ยวหมายาว เขี้ยวหมาหมี ขอไร่ ขอน้ำคู่ ลายรด อันนี้ก็งาม บางคนก็ว่ามันเป็นรูปรด แต่แม่ว่ามันคล้ายรูปเรือสำเภา... (นางแตะ กางมูล : สัมภาษณ์, ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

...ลายจกบ้านลับแลจริงๆแล้ว มีไม่กี่ลาย ที่เขาทำขายเดี๋ยวนี้ของบ้านอื่นเขาประยุกต์แต่โบราณจริงๆนั้น มีแค่ ๔ ดอกเท่านั้น ก็คือ หงส์เครือ หงส์ใหญ่ ดอกแผลดขอ หกขอ นอกนั้นก็เป็นคร้วมัน มีเครือวัลย์เป็นเครือเขาต้นไม้ มีรด เป็นรูปรด มีลายขอไร่ ขอน้ำคู่ นกน้อย ลายนาค ไฮ้อย... (นางจำปี ทองเลิศ : สัมภาษณ์, ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

...ผ้าบ้านเฮาไม่ใช่เหมือนผ้าบ้านอื่น บ้านอื่นเขาทำไปเรื่อยเอาจากหาดเลี้ยวมาก็มี เอาจากลาวฟากท่า บ้านโคก มากี่มี สารพัด สุนปนกันไปหมด ถ้าบ้านเราจริงๆก็มีแค่ หงส์ใหญ่ หงส์เครือ หกขอ แผลดขอ นอกนั้นที่เห็นเต็มผืนลายน้อยๆก็เป็นคร้วมัน มีทั้ง รด ขอน้ำคู่ ขอไร่ เครือวัลย์ บางคนก็เรียก นาค นกคุ้ม ไฮ้อย บ้านอื่นสมัยนี้ที่เขาทำ เพราะเขาทำไว้นาน เขาสะดวกเอาเร็ว บ้านเราแต่ก่อนเราทำไว้ใช้เอง มันเลยยากและงานไม่เหมือนกัน ของเราเครื่องคร้วมันมาก... (นางนอม สุกสา : สัมภาษณ์, ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

...ลายชั้นดินจกบ้านลับแลเรา มีแค่ ๔ ลายหลักๆ เท่านั้น นอกนั้นก็จะเป็นของแถมข้าง ไม่ว่าจะเป็น รดหรือเรือ ไฮ้อย นกน้อย นกคุ้ม ขอไร่ ขอน้ำคู่ เขี้ยวหมา เครือวัลย์ ลายกาบ ส่วนหงส์ใหญ่ หงส์เครือ แผล

ขอ หกขอ นั้นเป็นสุดยอดของลายละ... (นางนัน ศรีเมืองสุข : สัมภาษณ์
 , ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

...แต่เดิมโบราณจริงๆ ก็คงไม่มีคนรู้หรือแค่จากคำคนแก่ แม่หม่อน
เขาสอนไว้ ก็มีแค่ หงส์ใหญ่ หงส์เครือ หกขอ แปดขอ ซึ่งแต่ละลายก็จะ
งามแตกต่างกัน ใช้ต่างกัน ทำต่างกัน มีชั้นมีตอนของมัน ส่วนหมู่ลายรด
ลายเขียวหมา ขอไร่ ขอน้ำคูล์ เครือวัลย์ ไฮ้อย นกสร้อย ก็มีมากนักร้อย
แล้วแต่ว่าใครจะชอบใจลายอันไหน... (นางแดง คำสุก : สัมภาษณ์ , ๑๑
มีนาคม ๒๕๕๒)

จึงได้ทำการสรุปร่วมกันถึงลายของผ้าชิ้นดินจกโบราณในชุมชนบ้านท้อง
ลับแล แบ่งตามชนิดชื่อเรียกของลายได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มลายสัตว์ ได้แก่ ลายหงส์ใหญ่ ลายหงส์เครือ ลายนกน้อย ลายนก
สร้อย ลายนาค ลายนกคุ้ม ลายเขียวหมาหยี ลายเขียวหมายาว

กลุ่มลายพืช ได้แก่ ลายกาบ ลายเครือวัลย์ ลายไฮ้อย

กลุ่มลายอุปกรณ์ ได้แก่ ลายรด ลายแปดขอ หกขอ ลายขอไร่ ลายขอน้ำคูล์
หากแบ่งตามลักษณะเด่นและความสำคัญในผ้าชิ้นดินจกแล้วสามารถแบ่ง
ได้ออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มลายหลัก ได้แก่ ลายหงส์ใหญ่ ลายหงส์เครือ ลายแปดขอ ลายหกขอ

กลุ่มลายประกอบ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เครือ หรือ ครัว ได้แก่ ลายนก
น้อย ลายนกสร้อย ลายนาค ลายนกคุ้ม ลายเขียวหมาหยี ลายเขียวหมายาว ลายกาบ ลายเครือวัลย์
ลายขอไร่ ลายขอน้ำคูล์

หากพิจารณาถึงลายของผ้าชิ้นดินจกโดยเฉพาะอย่างยิ่งในลายหลักของ
ผ้าชิ้นดินจกโบราณของชุมชนบ้านท้องลับแลอันมีด้วยกัน จำนวน ๔ ลาย คือลายหงส์ใหญ่ ลาย
หงส์เครือ ลายแปดขอ และลายหกขอ (ชาวบ้านเรียกคำว่าลายว่า ดอก เช่น ลายหงส์ใหญ่ ก็เรียกว่า
ดอกหงส์ใหญ่)

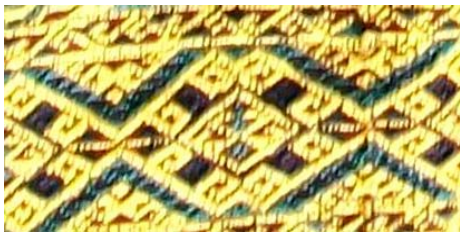
รูป ๔.๓๕ แสดงลายหงส์ใหญ่ของไท-ยวนลับแล

รูป ๔.๓๖ แสดงลายหงส์เครือของไท-ยวนล้นแลง

รูป ๔.๓๗ แสดงลายแปดขอของไท-ยวนล้นแลง

รูป ๔.๓๘ แสดงลายหกขอของไท-ยวนล้นแลง

- ← ลายเครือวัลย์
- ← ลายรด
- ← ลายขอซ้าย/ขอขวา
- ← ลายนกคุ้ม
- ← ลายนกสร้อย
- ← ลายกาบ / นาค
- ← ลายขอไร่
- ← ลายหงส์ใหญ่

- ← ลายกุ่มย่อย
- ← ลายไธ้อย
- ← เล็บ

รูป ๔.๓๙ แสดงลายหลักหงส์ใหญ่ และลายประกอบต่างๆ ของผ้าซิ่นตีนจกไท-ยวนล้นแลง

รูป ๔.๔๐ แสดงลายหลักหงส์เครือ และลายประกอบต่างๆ ของผ้าขึ้นดินจกไท-ยวนลับล้าง

ซึ่งหากพิจารณาจากชื่อและลักษณะลวดลายในผ้าขึ้นดินจกชุมชนบ้านท้องลับล้างแล้วจะเห็นได้ว่าการตั้งชื่อลวดลายในผ้าขึ้นดินจกชุมชนบ้านท้องลับล้างนั้นตั้งตามลักษณะทางธรรมชาติที่อยู่รอบตัวซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้ทอ หรือคนในชุมชนโดยผู้ทอได้เห็นหรือรู้จักแล้วเกิดความชอบความสนใจจึงนำมาทอไว้ในผืนผ้าขึ้นของตนเองซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของผู้สูงอายุในชุมชน ดังตัวอย่างจากคำสัมภาษณ์ ต่อไปนี้

...อันนี้ที่เขาเรียกชื่อลายนั้น เขาก็เรียกตามๆกันมา โดยมีแขง (แบบ)
ยัดถื่อสืบต่อกันมา บางทีก็เรียกตามชื่อของเครือเขาต้นไม้ บางทีก็เรียก

ตามสิ่งที่เห็น ไม่ว่าจะเป็น ขอไม้ส้าว หรือข้าวของครัวใช้ต่างๆ... (นาง
ป้าน เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

...ลายผ้าบ้านเราจะเห็นว่าเรียกชื่อตามสิ่งที่เราเห็น และใช้อยู่ในชีวิต
ทั้งรถ ทั้งดอกไม้ เครื่องเขาเถววัลย์ ขอไม้ เกี่ยวเกี่ยวข้าว ก็น่าจะมีส่วน...
(นางสาวท คำจีน : สัมภาษณ์, ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

...ลายผ้าชิ้นดินจกบ้านเรา เขาเรียกชื่อตามสิ่งที่เราเห็น เรารับรู้ อย่าง
ลายไฮ้อย ลายรถ นกคุ้ม ขอน้ำกุ เขียวหมาหยี เครื่องวัลย์ ก็เรียกสืบต่อๆ
กันมา อาจจะเห็นจากรอบๆตัวก็ได้... (นางอนัน ปิ้ววน : สัมภาษณ์, ๑๑
มีนาคม ๒๕๕๒)

...อย่างลายหมูนี่เขาก็เรียกตามๆกันมาตั้งแต่โบราณแล้ว แต่เวลาทำก็
ทำตามแซงที่เขาให้ไว้แต่สมัยโบราณจริงๆตอนคนทำแรกๆ ตามตำนาน
เขาบอกว่า นางสุมาลี สุมาลา เขาทำ ก็อาจจะ ดูจากสิ่งที่อยู่ใกล้ๆตัวก็ได้
บางทีก็อาจไปแอ่ววัดฟังนิทาน ฟังธรรมมาก็ได้ เพราะคนสมัยโบราณเขา
ไม่ได้มี โรงเรียนสอนเหมือนคนสมัยนี้... (นางมี ทิ่วงาม : สัมภาษณ์,
๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

๔.๒.๒.๑.๒ ความสัมพันธ์ของลายผ้าชิ้น

จากการวิเคราะห์ข้อมูลผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแลร่วมกับชุมชน พบ
ความสัมพันธ์ของลายผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแล ดังนี้

ลายหงส์เครือ(หงส์น้อย)

ลายหงส์ใหญ่

ลายหงส์เครือ เป็นลายที่มีเครื่องน้อยเหมาะสำหรับผู้ที่จะหัดทอใหม่
เพราะทอง่าย การที่มีเครื่องน้อยทำให้ดินชิ้นมีขนาดแคบจึงเหมาะสำหรับที่เด็กหรือวัยรุ่นสวมใส่
และเป็นลายพื้นฐานที่จะทอลายหงส์ใหญ่ต่อไป เมื่อเกิดความชำนาญแล้วก็จะสามารถทอลายหงส์
ใหญ่ได้ เหตุที่ผู้สวมใส่เป็นวัยกลางคนขึ้นไปนั้น เพราะขนาดของดินชิ้นมีขนาดกว้างขึ้น

ลายหกขอ

ลายแปดขอ

ลายหกขอเป็นลายพื้นฐานหากทอลายหกขอจนชำนาญแล้วก็จะสามารถ
ทอลายแปดขอได้ ผู้ที่สวมใส่ก็เช่นเดียวกับลายหงส์ วัยรุ่นก็จะใส่ลายหกขอ วัยกลางคนก็ใส่ลาย

แปดขอ เพราะขนาดของดินชั้นจะมีขนาดไม่เท่ากัน และหากพิจารณาถึงค่าความนิยมของผู้ที่สวมใส่ผ้าจีน เรียงลำดับความนิยมจากมากไปน้อย ได้ดังนี้

๑. ลายหงส์ใหญ่

๒. ลายแปดขอ

๓. ลายหกขอ

๔. ลายหงส์เครือ

๔.๒.๒.๒ ที่มาของลวดลายผ้าจีนตีนจกไท-ยวนลับแลง

ในลายหงส์ใหญ่ชาวบ้านร่วมกันแสดงความคิดเห็นต่างๆ ดังตัวอย่างคำสัมภาษณ์ของชุมชน ว่า

...ดอกหงส์ใหญ่ เป็นดอกที่งามที่สุด ได้รับความนิยมนที่สุด ส่วนจะมาจากไหนแม่ก็ไม่รู้ แต่แม่ก็คิดว่า น่าจะจำต่อกันมาแต่โบราณตั้งแต่เมื่อนานแล้ว ตามตำนานเขาวานางสุมาลี สุมาลา เขาคิดก็น่าจะมาตั้งแต่นั้น แต่แม่ว่า ที่งามก็ เพราะ หงส์เป็นสัตว์มงคล สัตว์สูง เป็นชาติกำเนิดของพระพุทธเจ้า อย่างเรื่องหงส์คำราชกุมาร ก็มีนี่ พระพุทธเจ้าได้มาเกิดเป็นหงส์คำราชกุมาร เขาใส่ชิ้นตีนจกไปงานบุญเพราะว่าเป็นพญาชั้น จะได้เหมือนว่าตัวเองเป็นนางฟ้าเทพธิดา ลงมาจากสวรรค์ร่วมงานบุญเป็นการให้เกียรติกับเจ้าของงาน และสอมนบุญอย่างหนึ่ง... (นางป้าน เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...แม้ว่า เขาจำจากแซง (แบบ) ต่อๆ กันมา แต่อาจเป็นไปได้ว่า คนทำคนแรกอาจชอบหงส์ เพราะอาจจะห็นนก หรือหงส์ หรือนกยูงก็ได้ เพราะเป็นนกที่งาม สง่า เป็นพญานก แล้วก็หนังสือในธรรมก็กล่าวไว้ถึงพญาหงส์ เวลาพระตั้งธรรมก็มีนะ ที่กล่าวถึงหงส์... (นางจำปี ทองเลิศ : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...หงส์เป็นสัตว์ประจำศาสนา เป็นพญาของนก คนที่ทำคนแรกอาจชอบหรือเห็น หรือฟังจากนิทาน หรือธรรมบาลานในวัดก็ได้ แต่ที่ต่อๆ กันมาก็จำมาจากแซงที่สืบต่อกันมาทั้งนั้น แล้วเขาบอกว่า คนที่ใส่ก็จะเป็นที่รักที่เอ็นดู ผู้ใหญ่เมตตา คนรักคนหลง หมูแม่เรือน แม่เลี้ยงเขาชอบใส่กัน แต่เฒ่าแก่แล้วก็ไม่ใส่ละ...(นางแตะ กางมูล : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...แม่หญิงเราเข้าถึงพระศาสนาไม่ได้ก็อาจใช้ผ้าทอเป็นสื่ออย่างหนึ่งก็ได้ ดีไม่ดีรูปสัตว์ต่างๆในลายผ้าชิ้นนี้อาจเอามาจากนิทานในธรรมหรือจากสิ่งที่เห็นก็ได้ แต่อย่างย่ำ ย่ำก็ทอมาจากแสงหรือแบบที่แม่ของแม่เขาทำไว้ใส่แล้วก็มีคนรักคนหลง ใครเห็นใครก็ชอบใครก็รัก คนมีเงินเขาชอบใส่กัน... (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...ลายหงส์ใหญ่เขาก็ทำกันมาตั้งแต่สมัยโบราณละ เกิดมาก็เห็นแม่หม่อนเขาทำไว้แล้ว น่าจะทำแต่กันมาตั้งสมัยโบราณเมื่อครั้งเป็นเมืองลับแล ส่วนลายหงส์ใหญ่เป็นลายที่งามที่สุดก็เพราะว่า เป็นลายที่งาม เพราะหงส์เป็นสัตว์ประเสริฐ สัตว์พระชาติกำเนิดของพระพุทธเจ้า ใส่แล้วคนก็จะเมตตา คนรักคนเอ็นดู... (นางจำปี ทองเลิศ : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

ที่มาของลายหงส์ใหญ่ ไม่แน่ชัดสันนิษฐานว่าน่าจะสืบทอดมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่นตั้งแต่อดีตที่พากันอพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากอาณาจักรเชียงแสน โบราณเพราะตามตำนานและประวัติศาสตร์ของชุมชนที่เชื่อว่าการอพยพผู้คนมาจากเมืองเชียงแสน พร้อมทั้งมีการประดิษฐ์ถักทอหูกทอผ้าชิ้นดินจกโดยสตรีชาวลับแลลูกหลานของกลุ่มคนไท-ยวนที่อพยพมาได้ นำไปถวายให้กับพระเจ้าเมืองริราชกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองเชียงแสนเพื่อเป็นเครื่องบรรณาการ พร้อมกันนี้ชาวบ้านยังมีความเห็นว่า ลายหงส์ใหญ่ เป็นลายของสัตว์มงคล สัตว์ใหญ่ สัตว์ในพระชาติกำเนิดของพระพุทธเจ้า อาจเป็นไปได้ว่า ผู้ที่เริ่มทอลายหงส์ใหญ่นี้อาจมีศรัทธาหรือมีความเชื่อในหนังสือธรรม(ไบลานิทานชาดกในพระพุทธศาสนา) ว่าหงส์เป็นสัตว์มงคล โดยเฉพาะนิทานชาดกทางพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องหงส์คำราชบุตร หรือเรื่องพญานกเลื้อกหัวหน้า ที่กล่าวถึงการเสวยพระชาติของพระพุทธเจ้าเป็นหงส์เพื่อบำเพ็ญบารมี ทั้งนี้ผู้ทออาจได้รับฟังนิทานธรรมชาดกจนเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงอาจนำตัวหงส์ในชาดกมาใส่ไว้ในผ้าชิ้นดินจกเพื่อเป็นการระลึกถึงพระพุทธคุณของพระพุทธเจ้าและเป็นการปวารณาตนเพื่อแสดงถึงความปทุมมาจะเนื่องจากเกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา เพราะผู้ทอส่วนใหญ่เป็นหญิงจึงไม่สามารถเข้าถึงพระศาสนาได้อย่างเต็มที่เหมือนฝ่ายชาย เช่น การบวชเรียน เป็นต้น

ทั้งนี้ เหตุที่เรียกว่า หงส์ใหญ่ เนื่องจาก ลายรูปหงส์นั้นมีขนาดใหญ่ เด่น สะดุดตามีขนาดของดอกหรือห้องรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดใหญ่ ภายในมีรูปหงส์หันหน้าเข้าหากัน ๒ ตัว

ในลายหงส์เครือชาวบ้านร่วมกันแสดงความคิดเห็นต่างๆว่า

...ดอกหงส์เครือ เป็นดอกที่ไว้หัดให้กับสาวน้อยที่กำลังเริ่มหัดทอขึ้นดินจกใหม่ๆ เพราะลายง่ายกว่าหงส์ใหญ่ ที่เรียกว่าหงส์เครือ ก็เพราะว่า

ดอกมันต่อกันเป็นเครือ คล้ายเถาวัลย์ แต่ก่อนเขาเชื่อว่าใส่ไว้กันเจ็บกัน
ไข้ของหมู่ละอ่อนสาวน้อย ... (นางป้าน เหล็กมุล : สัมภาษณ์, ๒๔
เมษายน ๒๕๕๒)

...ยาก็จำจากแซง สมัยแต่ก่อน แม่ของแม่เขาหัดก็ใช้ลายหงส์เครือ
นี้แหละหัด เขาบอกว่า ง่ายกว่าหงส์ใหญ่ แล้วเขาให้เราใส่ เพราะว่าเรา
เป็นสาวน้อย กันเจ็บกันไข้ เพราะหงส์มันมากันเป็นต้นเป็นเครือ ช่วย
ดูแลเราได้... (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...หงส์ เป็นพญาของนก งาม เหมาะกับสาว แม่หญิง คนแก่เขาไว้หัด
สาวน้อยที่เริ่มทอใหม่ๆ สาวน้อยเขาชอบใส่กัน เพราะว่ามันงามดี ไม่เกิน
หน้าเกินตาคนใหญ่เขา... (นางแตะ กางมุล : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน
๒๕๕๒)

...เขาบอกว่า หงส์เครือทอง่าย ไว้หัดสาวน้อย แม่เรือนเขาก็ไม่ใส่กัน
นะ ใส่ได้แต่สาวรุ่น เพราะใส่แล้วก็จะ ปกป้องดูแล หายเจ็บไข้ได้ป่วย
เอาไว้ใส่ออกงานสำคัญๆ เขวากันว่า อย่างใส่ไปงานบุญก็เป็นเหมือน
เทวดานางฟ้าไปร่วมงาน... (นางทวน กางมุล : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน
๒๕๕๒)

...ลายหงส์เครือ ที่มาก็คงเหมือนกันกับหงส์ใหญ่ เพราะ คนบ้านเรา
นับถือศาสนาพุทธกัน แต่ที่เรียกว่าเครือก็เพราะว่า ดอกมันเป็นเส้นเป็น
สายเหมือนสายเถาวัลย์ดอกไม้ เขามีไว้หัดสาวน้อย กันเจ็บกันไข้... (นาง
คำ ก้อนคำ : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

ซึ่งจากบทสัมภาษณ์สามารถสรุปที่มาของลายหงส์เครือ ได้ว่า

๑. สืบทอดจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น โดยน่าจะมาจากที่มาเดียวกับลายหงส์ใหญ่

๒. สันนิษฐานว่า “เครือ” หมายถึง ลักษณะลวดลายที่ทอซ้ำๆต่อเนื่องกันไปเป็น
เถา “หงส์เครือ” จึงหมายถึง ลายหงส์ที่ทอต่อเนื่องเกี่ยวพันติดต่อกันไป จึงนำมาเรียกลายหงส์เล็กที่
เรียงซิดติดกัน โดยมีห้องรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดที่เชื่อมต่อกันเป็นเครือเถาวัลย์มีรูปหงส์อยู่ด้านใน
ห้องหันหน้าเข้าหากัน ห้องละ ๒ ตัว ทั้งนี้จำนวน ลายหรือดอก ในผ้าชิ้นแต่ละผืนจะมีขนาด และ
จำนวนที่ไม่เท่ากัน เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องขนาดของฟืมที่ใช้ทอว่ามีขนาดเท่าใด แต่โดยส่วน
ใหญ่ ผู้ทอจะทอผ้าชิ้นดินจกโดยใช้ฟืมที่มีขนาดตั้งแต่ ๖ หลบ(หน่วยการนับความกว้างของฟืมที่ใช้
ทอผ้า)ขึ้นไป

ในลายหกอ ชาวบ้านร่วมกันแสดงความคิดเห็น ดังตัวอย่างคำสัมภาษณ์ที่ว่า

...ดอกหกอ เป็นดอกที่ไว้หัดละอ่อนสาว ในสายลายขอ ดอกหกอ ถือว่าง่ายกว่า แปดขอ ก็เลยเอาไว้หัดละอ่อนสาว ก็คงมีมานานแล้วแต่จะมาจากไหนก็ไม่แน่ชัด แต่คำว่า “หกอ” ในภาษาบ้านเรา หมายถึงการวิ่ง บ้านเราเขาเลยเชื่อว่า ดอกนี้ ใส่แล้วจะปัญญาดี เหมือนการวิ่งการหกอ ที่เร็ว เรียนรู้ไว ว่านอนสอนง่าย ไม่จู้จี้ร้นมั่งง่าย ไม่จู้เกียจ สาวๆชอบใส่ กัน แต่ไอ้คำว่า “ขอ” ยากี่ไม่รู้หรอกระว่ามาจากไหน ก็คงมาจากขอไม้ หรือตะขอที่เราใช้เก็บเกี่ยวผลไม้ มากพลู หรืออาจจะเป็นขอเกี่ยวเกี่ยว ข้าวก็ได้ ยังมีขอ ถึงหกอ คนใส่ก็จะปัญญาดี เรียนเก่ง เขาเลยขอให้ เด็กสาวหัดทอและใช้ใส่เอง คล้ายๆกับหงส์เครือเหมือนกัน... (นางปิ่น เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...ดอกหกอ ใส่แล้วปัญญาจะดี ว่านอนสอนง่าย ได้เป็นเจ้าคนนาย คน ก็คงมาจากขอผักขอไม้บ้านเรา อย่างตะขอเก็บหมากเก็บพลู หรือผัก ขอผักกูด ถ้าอันบางทีก็อาจเป็นขอมือเครือผักอย่างผักแคบ(ตำลึง) ผักมะ ไข่(ผักมะระจีน) หรือขอมือเครือดอกอย่างดอกขจร ดอกอัญชันก็ได้... (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...หกอ แต่ก่อนแม่หม่อนเขาหัด เขาบอกว่า ให้ไว้กับสาวน้อย เพราะ ง่ายกว่าแปดขอ ใส่แล้วปัญญาจะดี ไหวพริบดี อย่างบางคนก็บอกว่าจะ วอกดี อย่างลายหมู่ลายขอนี้ก็คงมาจากหมู่ตะขอ ถ้าไม่อย่างนั้นก็คงมา จาก ลายขอเครือไม้ เครือดอก แล้วก็เหมือนกัน ใส่ไปงานมงคลแล้วถือว่า เป็นการฮอมอย่างหนึ่ง เพราะเราเป็นเสมือนนางฟ้าเทวดา ลงมาร่วมงาน เจ้าภาพเขาชอบ... (นางแตะ กางมูล : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...หมู่ลายขอ ก็คงมาจากตะขอไม้หรือพวกขอมือผักไม้ แต่บางคนก็ บอกว่ามาจากดอกไม้ก็มี ใส่แล้ว ย่าของอาบอกว่า ปัญญาจะดี สาวๆ ชอบใส่...(นางแดง คำสุก : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...ลายหกอเป็นน้องของแปดขอ คือทอได้ง่ายกว่า คนแต่ก่อนเขาสั่งให้ เริ่มทอลายนี้ก่อนที่จะทอแปดขอ เพื่อฝึกละอ่อนสาว ปากก็ทำมาจากแซง อีกที ไม่รู้หรอกระว่ามาจากไหน แต่ถ้าถามคำว่าขอ ก็คงมาจากตะขอนั้นแหละ แล้วเขาบอกต่อกันมาว่า ใส่แล้ว จะไหวพริบดี...(นางคำ ก้อนคำ : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

จึงสามารถสรุปได้ว่าสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยได้จดจำคัดลอกมาจากแบบ (ชาวบ้านเรียกว่าแซง) ซึ่งน่าจะจดจำกันมาตั้งแต่ครั้งอพยพมาจากเชียงแสนโบราณในอดีต ลักษณะ รูปลายหกขอ จะเป็นรูปขอ หรือ ตะขอ ซึ่งหมายถึงขอเกี่ยว ชาวบ้านบางคนกล่าวว่าอาจเป็นการ จำลองขอเกี่ยวที่ชาวบ้านใช้ในอดีตมาใส่ลงในลายผ้า เช่น ขอเกี่ยวเกี่ยวข้าว ขอไม้เก็บผลไม้ แต่ ชาวบ้านส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากรูปของขอเกี่ยวของเรือเถาวัลย์ที่พบเห็นได้ใน ธรรมชาติ ทั้งพืชผัก และต้นไม้ชนิดต่างๆ รวมทั้งดอกไม้ในนาพรหม และลายหกขอนั้น จะมีขอใน ดอกหรือห้องรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนนั้นมีจำนวน ๘ ขอ ด้วยกัน โดยเริ่มการม้วนขอมาจากเส้น ของขอบห้องด้านในแล้วม้วนขอเป็นรูปขอเข้าหาตัวเส้นของขอบห้อง ภายในห้องมีรูปสี่เหลี่ยมข้าว หลามตัดขนาดย่อมกว่ารูปห้องซ้อนอยู่อีก ๑ รูป ในรูปห้องขนาดย่อมนี้มีรูปนก ๒ ตัว หันหน้าเข้า หากัน

ในลายแปดขอ ชาวบ้านร่วมกันแสดงความคิดเห็นว่า

...ดอกแปดขอนี้ มีที่มาก็คงแบบเดียวกันกับดอกหกขอ คือมาจาก ตะขอไม้ หรือขอมือเถาวัลย์ต้นไม้ต้นดอก แต่อย่างที่บอก ก็คงสืบทอด มาแต่โบราณนานมาแล้วแต่แปดขอนี้ ขอมันมีนักเชื่อว่าใส่แล้วจะค้าขาย เก่ง ขายหวาน(ขายคล่อง ขายได้กำไรมาก) เก็บเงินเก็บคำอยู่ เงินคำไม่ ขาดมือ เพราะขอมันมีนัก มีตั้งแปดขอ ก็เลยช่วยกันเก็บเงินคำได้เยอะ ที่สุด... (นางป้าน เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...ค้าขายหวานนะ แม่หม่อนแม่เฒ่าเขาบอกมาแบบนี้ ฮี(หา)มาค้าขึ้น ได้กำไรมาก ส่วนใหญ่พวกแม่เรือนสาว วัยกลางคนกับพวกแม่เลี้ยงช้างที่ มีช้างไว้ชักลากไม้ กับค้าขาย เขาชอบใส่กัน แต่ก่อนไปออกงาน หมู่มแม่ เลี้ยงที่เขาขายเขาก็จะเตรียมตัวละ ว่าใส่ขึ้นดอกไหน ถ้าค้าขายก็แปดขอ ถ้าไปเจรจาเข้าหาผู้ใหญ่ก็หงส์ใหญ่ เป็นแบบนี้ละ... (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...ถ้าดอกแปดขอ พวกแม่ค้ารายๆเขาชอบนะ เขาบอกค้าขายหวาน ได้เงินได้คำ เก็บเงินอยู่ แต่ก่อนที่แม่ทอได้ เราก็ทอเอาไปขายให้ย่าศรีเมีย เจ็กเลี้ยง เขาชอบมากเพราะเขาใส่แล้ว ร่ำรวย... (นางแตะ กางมูล : สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

...ไอ้ดอกแปดขอนี้ คนรายเขาชอบ โดยเฉพาะหมู่มแม่ค้าแม่เลี้ยง ทำ ไม้ ค้าขายกับหมู่มเจ็ก มันได้เงินได้คำดี คนเขาบอกว่า ใส่แล้วจะเสริมดวง ด้านค้าขาย หมู่มแม่เรือนวัยกลางคนเลยชอบใส่ และมันทำยากด้วยเลยมีใส่

ได้เฉพาะคนรวยจริงๆ ใช้ฝ้ายเยอะ สีก็เยอะ คนจนๆ ไม่มีปัญญาได้ใส่
 หรอก แต่เดี๋ยวนี้ ใครๆก็ทำได้...(นางเจียว คำฟู : สัมภาษณ์, ๒๔
 เมษายน ๒๕๕๒)

...ลายแปดขอ แต่ก่อนเขาเอาไว้ใส่ไปค้าขายงานใหญ่ๆ เพราะค้าขาย
 หนาแน่น ได้โชคได้ลาภ ได้เงินได้ค่า หมู่มแม่เลี้ยงเขาจะใส่กัน บางคนก็เกล้า
 มวยผมสูง ผมไม่มีนิกก็เอาผมปลอมมาใส่ เอาน้ำมันเคียวจากหมี่ มาใส่
 ผม มันวาวทั้งหัว ทัดดอกไม้ คนไหนที่ไม่แก่ก็จะเอาผ้าส่ว้น(ผ้าสไบ)
 ขาวมาส่ว้น คนที่แก่แล้วก็ใช้ผ้าดำส่ว้น... (นางคำ สุกหา : สัมภาษณ์,
 ๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

จากบทสัมภาษณ์ จึงสามารถสรุปได้ว่า ลายแปดขอ เป็นลายที่มีการสืบทอดมาจาก
 บรรพบุรุษโดยได้จดจำคัดลอกมาจากแบบ (ชาวบ้านเรียกว่าแซง) ซึ่งน่าจะจดจำกันมาตั้งแต่ครั้ง
 อพยพมาจากเชียงแสนโบราณในอดีต ลักษณะรูปลายแปดขอ จะเป็นรูปขอ หรือ ตะขอ ที่มีลักษณะ
 คล้ายคลึงกับลาย หกขอ ซึ่งหมายถึงขอเกี่ยว ชาวบ้านบางคนกล่าวว่าอาจเป็นการจำลองขอเกี่ยวที่
 ชาวบ้านใช้ในอดีตมาใส่ลงในลายผ้า เช่น ขอเกี่ยวเกี่ยวข้าว ขอไม้เก็บผลไม้ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่
 สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากรูปของขอเกี่ยวของเครื่องถ้วยชาม หรือขอผักกูด ที่พบเห็นได้ในธรรมชาติ
 ทั้งพืชผัก และต้นไม้ชนิดต่างๆ รวมทั้งดอกไม้ นานาพรรณ ในลายแปดขอนี้ จะมีขอในดอกหรือ
 ห้อยรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนจำนวน ๘ ขอ ด้วยกันเช่นเดียวกับลาย หกขอ แต่จะมีความแตกต่างกัน
 ในส่วนของจุดกำเนิดของการเกิดและการม้วนของขอในห้อง โดยเริ่มการม้วนของขอ จากเส้นด้าน
 นอกขอบห้องขนาดเล็กอยู่ภายในห้องใหญ่แล้วม้วนขอเป็นรูปขอออกจากตัวเส้นของขอบห้อง
 ขนาดย่อมนั้น และภายในห้องขนาดเล็กนี้มีรูปนก ๒ ตัวหันหน้าเข้าหากันเหมือนกับลาย หกขอ

๔.๒.๒.๓ ดำนาน/วรรณกรรมมุขปาฐะที่เกี่ยวข้องกับผ้าขึ้นตีนจก

จากการสัมภาษณ์และสอบถามคนในชุมชนถึงตำนานที่เกี่ยวข้องกับผ้าขึ้นตีนจกที่
 มีการเล่าสืบทอดกันก็ได้ความว่า

...แม่หม่อนเขาเล่าว่า เกิดจากนางสุมาลี สุมาลา ลูกสาวของหนานคำ
 ลือ กับ หนานคำแสน คนนำขบวนอพยพในครั้งนั้น ตั้งแต่สมัยโบราณ
 เขาบอกว่า นางทั้งสองเมื่ออายุได้ ๑๒ – ๑๓ ปี ก็ได้หัดทอหูกทอผ้าเลย
 คิดค้นทำขึ้นลายจกขึ้นมา เขาว่าขึ้นแต่เดิมยังไม่มีขึ้นตีนจกนั้น ก็ได้ใส่แต่
 ขึ้นลายพื้นๆทั่วไป จนนางทั้งสองคิดทำขึ้นมาใหม่ จนเป็นที่นิยมเพราะ
 งามนัก ก็ได้เผยแพร่ให้กับผู้หญิงคนอื่นๆในชุมชนได้ลองหัดทอบ้าง จน
 แพร่หลาย และภายหลังหนานคำลือ คำแสนก็ได้เอาไปถวายให้กับพระ

เจ้าเชียงแสน ท่านชอบใจก็เลย บอกให้ส่งเป็นเครื่องบรรณาการทุกปี พร้อมทั้งให้คนในเมืองเชียงแสนในหมู่เจ้านางกษัตริย์ได้นุ่งกัน... (นาง ป้าน เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

...มีอยู่ว่า นางสาวสุมาลี สุมาลา ลูกสาวหนานคำลือ หนานคำแสน ได้คิด ผ่าขึ้นดินจกขึ้น จนเอาไปถวายส่งเป็นของบรรณาการพร้อมกับดอกไม้ เงินดอกไม้คำ ขึ้นไปถวายพญาเชียงแสน ก็เลยใช้กันสืบต่อมา... (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

...นางทั้งสอง มีอายุได้สิบกว่าปี มีผิวพรรณงดงามเหนือกว่าสาวใดในบ้าน แลมีสติปัญญาเฉียบแหลม นางทั้งสองก็เลยหัดลองจกผ้าเป็นลายต่างๆ ทั้งลายสัตว์ ลายดอก จนเป็นที่ดงาม ใครเห็นใครก็ชอบ ใครเห็นใครก็อยากได้ จนแล้ว พ่อของนางทั้งสองก็เลยนำไปถวายกับพระเจ้าเมืองริราช เจ้าพญาเชียงแสน โดยส่งไปเป็นเครื่องบรรณาการพร้อมดอกไม้เงินคำ และหมากกับพลู จนพระเจ้าเมืองริราชท่านชอบใจก็เลยได้ ขอนางทั้งสองยกให้กับเจ้าฟ้าฮ่ามกุมาร โดยเป็นมเหสีฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา...(นางแตะ กางมูล : สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

...นางสุมาลี สุมาลา เป็นคนประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมา ตอนนั้นก็ถึงเอามาจากไหนก็ไม่รู้ โรงเรียนก็ไม่มี คิดเอาเองหรือจากวัด หรือจากแม่ของนางก็ไม่รู้ เมื่อได้แล้วก็เอาไปอวดพ่อของนาง พ่อของนางก็ชอบใจ ก็เลยเอาไปถวายให้กับเจ้าเมืองเชียงแสน ก็เลยได้นุ่งสืบกันมาจนถึงสมัยนี้...(นาง จำปี ทองเลิศ : สัมภาษณ์ , ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

...นางสุมาลี สุมาลา เป็นคนแป้งคนแรก หัดทำตอนเป็นสาวน้อยสาวจิ ทำได้แล้วนางก็เอาไปอวดพ่อ ก็เลยได้เอาไปถวายที่เชียงแสนเพื่อเป็นเครื่องบรรณาการ แล้วก็ได้เป็นเมียเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารเพราะว่าทอผ้าได้งาม ถูกใจพระเจ้าเมืองริราช กษัตริย์เมืองเชียงแสนจนได้แต่งตั้งเป็นเมียฝ่ายซ้ายกับเมียฝ่ายขวา... (นางนง แสงสุข : สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

...เขาเล่าว่า คนที่ทำผ้าขึ้นดินจกคนแรกก็คือนางสุมาลี สุมาลา ลูกสาวหนานคำลือกับหนานคำแสน หัดทอหูกตอนอายุยังน้อย พ่อเห็นว่างามก็เลยนำไปถวายพระเจ้าเชียงแสน นางก็เลยได้ไปเชียงแสน แล้วก็ไปพบกับ

เจ้าฟ้าอำมมารก็ชอบใจกัน จนได้แต่งงาน ก็เป็นเมียฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวา สืบต่อมา...(นางมา จันเกล้า : สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

...เชื่อว่าลูกสาวหนานคำลือกับหนานคำแสน ชื่อว่า สุมาลี สุมาลา ทั้งสองนางก็มีรูปร่างผิวพรรณงดงามสมเป็นนางของท้าวพญา เมื่ออายุได้สิบกว่าปีพอเป็นสาวรุ่นก็ได้หัดทอหูกทอขึ้น นางก็เลย เริ่มประดิษฐ์ขึ้นดินจก ก็ใช้เก็บฝ้ายที่ละเส้น ที่ละดอกจนเต็มพืม ทั้งดอกหงส์ใหญ่ หงส์เครือ และดอกขอ เห็นว่างามก็เลยเอาอวดพ่อ หนานคำลือหนานคำแสน เห็นว่างามนักก็เลยเอาไปถวายกับพระเจ้าเชียงใหม่ ท่านก็เลยชอบใจ บอกว่าขอให้ส่งเป็นเครื่องบรรณาการมาทุกๆปี เพราะว่าเอาไว้ให้กับคนในวังเขาใส่ แล้วก็เลยขนนางทั้งสองให้กับเจ้าฟ้าอำมมาราขุมาร จากนั้นก็ส่งเจ้าฟ้าอำมมาลงมาปกครองเมืองลับแล พร้อมทั้งแต่งตั้ง นางทั้งสองเป็นมเหสีฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา จนสืบต่อมา... (นางเขียว คำฟู : สัมภาษณ์, ๑๔ เมษายน ๒๕๕๒)

จะเห็นได้ว่าตำนานที่เกี่ยวข้องกับผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแลนั้นก็คงผูกติดกับตำนานของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของคนในชุมชนโดยมีการกล่าวถึงการเชื่อมโยงกันของคนที่ประดิษฐ์ผ้าขึ้นดินจกกับเจ้าผู้ปกครองชุมชน ซึ่งสรุปได้ใจความดังนี้

๑) ตำนานนางสุมาลี สุมาลาผู้เริ่มประดิษฐ์ผ้าขึ้นดินจก (เก็บความจากการเสวนาชุมชนบ้านท้องลับแล , ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

...เจ้าแก้วมีธิดาคนหนึ่งชื่อ นางสุมาลี เจ้าหลักก็มีธิดาคนหนึ่งเช่นกัน คือ นางสุมาลา ทั้งสองสาวมีรูปร่างหน้าตาสวยงาม กิริยามารยาทเรียบร้อยตรงตามลักษณะเบญจกัลยาณีทุกประการ นางทั้งสองมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีอุปนิสัยชอบการเย็บปักถักร้อยสามารถประดิษฐ์คิดค้นงานประดิษฐ์ต่าง ๆ ได้อย่างสวยงาม ได้เริ่มประดิษฐ์หูกทอผ้าแบบพิศดารขึ้น มีการทอผ้าขึ้นดินจก ลายหงส์ใหญ่ หงส์เครือ ดอกแปดขอ หกขอ ขึ้นมุกไหม หน้าหมอนหก หน้าหมอนแปด ถุงกุลา ผ้าห่มหัวเก็บกระดุม ฯลฯ และยังชักชวนอบรมสั่งสอนให้หญิงสาวในเมืองลับแลรู้จักทำหัตถกรรมดังกล่าวให้แพร่หลายทั่วไปในเมืองลับแลด้วยความสามารถในการประดิษฐ์หัตถกรรมของนางสุมาลีและนางสุมาลาที่ยังความปลื้มปิติให้แก่เจ้าแก้วและเจ้าหลักเป็นอันมาก ทั้งสองประสพจะนำสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ เหล่านี้ถวายแด่พระเจ้าเมืองริราช เจ้า

แคว้นและเจ้าหลักจึงรวบรวมสิ่งประดิษฐ์ทั้งคางน่านาชนิด พร้อมด้วยนางสุมาลีและนางสุมาลาออกเดินทางไปอาณาจักรโยนกเชียงแสนอีกครั้งหนึ่ง เมื่อถึงราชธานีของอาณาจักรโยนกเชียงแสน จึงได้นำสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ เข้าเฝ้าถวายต่อพระเจ้าเรืองธิราช พระองค์ได้ทอดพระเนตรสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ที่นำมาจากเมืองลับแลด้วยความสนพระทัยและทรงพอพระทัยเป็นอันมาก ครั้นสมชายและถามถึงช่างประดิษฐ์ เจ้าแคว้นได้กราบทูลว่าเป็นฝีมือของนางสุมาลี และนางสุมาลา ซึ่งเป็นธิดาของตนและธิดาของหนาคำแสน (เจ้าหลัก)

พระเจ้าเรืองธิราชจึงรับสั่งให้นำช่างฝีมือทั้งสองเข้าเฝ้าเพื่อดูตัว เจ้าแคว้นได้นำนางสุมาลีและนางสุมาลาเข้าเฝ้าพระเจ้าเรืองธิราชตามรับสั่ง พระองค์พิเคราะห์และพิจารณาแล้วเห็นว่าหญิงสาวทั้งสองมีลักษณะรูปพรรณผุดผ่องกับสามัญชนทั่วไปคือ มีคุณสมบัติครบถ้วนทุกประการที่จะเป็นชายาของเจ้าฟ้าอำมมาราชาบุตรของพระองค์ได้ จึงเอ่ยปากขอนางทั้งสองต่อเจ้าแคว้นและเจ้าหลักเพื่อให้เป็นชายาราชบุตรของพระองค์ เจ้าแคว้นและเจ้าหลักไม่ขัดข้อง พระเจ้าเรืองธิราชจึงประกาศกำหนดให้มีพิธีอภิเษกสมรสเจ้าฟ้าอำมมาราชาบุตรกับนางสุมาลีและนางสุมาลาภายใน ๖ เดือน ครั้นถึงกำหนด ๖ เดือนแล้ว เจ้าฟ้าอำมมาราชาบุตรพร้อมด้วยพระญาติสมณชีพรามณ์ ทหาร ข้าราชการบริวารได้ตกแต่งขบวนขันหมากแห่แหนจากอาณาจักรโยนกเชียงแสนเดินทางมุ่งมายังเมืองลับแล ครั้นเมื่อถึงเมืองลับแลได้จัดพิธีอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าฟ้าอำมมารากับนางสุมาลีและนางสุมาลาตรงตามราชประเพณีทุกประการ หลังจากการอภิเษกสมรสแล้ว เจ้าฟ้าอำมมาราชาได้แต่งตั้งให้นางสุมาลีและนางสุมาลาเป็นพระชายาฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาของพระองค์...

นอกจากนี้ยังพบว่านิทานอีก ๒ เรื่องที่มีการกล่าวถึงว่าน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับที่มาและความสัมพันธ์กับลายของผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแลง คือ นิทานเรื่อง หงส์คำราชบุตร โดยมีความคล้ายคลึงกับวรรณกรรมเรื่อง หงส์หิน ซึ่งเป็นวรรณกรรมล้านนาหรือนิทานในธรรม และนิทานเรื่องพญานกเลื้อกหัวหน้า

หากพิจารณานิทานทั้งสองเรื่องนี้ จะพบว่า มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่กล่าวถึงการเสวยพระชาติของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาและความเชื่อในพระพุทธศาสนาของคนไท-ยวนลับแลงอย่างแรงกล้า

๒) นิทานหงส์คำราชบุตร (เก็บความจากการสัมภาษณ์ นายเงิน กางมูล , ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

...กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ครั้งที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นสัตว์ต่างๆ เพื่อบำเพ็ญบารมีนั้น องค์พระพุทธเจ้าก็ได้บำเพ็ญบารมีมาเกิดเป็นหงส์คำราชบุตร ความในนั้นว่า มีเมืองหนึ่ง มีพระราชูปถัมภ์หลักเมืองร่มเย็นเป็นสุขสืบเช่นลูกเช่นหลาน พระราชานั้นก็มีมเหสี ๑๐ องค์ พระองค์ทรงรักและชอบใจมเหสีองค์แรกมาก พระนางตั้งท้องได้ ๙ เดือน พระราชาทรงห่วงใยและคอยเอาใจใส่มาจนทำให้ เมื่อยองค์อื่นๆ อิจฉาริษยาคิดกลั่นแกล้งมเหสีใหญ่ต่างๆ นาๆ วิธิตลอดมาจนกระทั่ง มเหสีนางเทวีตนนั้นก็กำเนิดพระโอรส แต่พวกมเหสีทั้งหลายก็นำลูกหมาดมาเปลี่ยนและช่วยกันยุแหย่ว่าร้ายกล่าวหาว่าพระนางราชเทวีตนนั้นและโอรสเป็นกาลกิณี เป็นผีปีศาจร้ายพระราชาจึงจับได้นางราชเทวีตนนั้นออกนอกเมืองและนำพระโอรสไปลอยแพ พระนางราชเทวีตนนั้นต้องเดินทางร่อนเร่ไปขออาศัยอยู่กับคนเฒ่าสร้างตุบ (กระท่อม) น้อยเฝ้าไร่นา

ฝ่ายพระโอรสเป็นผู้มีบารมีบุญญาธิการล้นเหลือประมาณ ร้อนถึงฤๅษีผู้มีวิชาญาณแก่กล้า จึงกำหนดทิศทางตรงไปยังทิศแห่งนั้น จนเดินมาริมน้ำแม่อันใหญ่กว้างมองเห็นละอ้อนน้อยติดโขกั้งไม้ข้างตลิ่ง จึงนำเด็กไปเลี้ยงไว้แล้วตั้งชื่อว่า "หงส์คำ" หงส์คำเป็นคนฉลาด ปัญญาดี เรียนรู้ไว สอนวิชาอะไรก็รับรู้ได้รวดเร็ว วันหนึ่งหงส์คำก็ถามฤๅษีว่า มารดาแห่งข้าพเจ้าอยู่แห่งไหน ฤๅษีจึงบอกเรื่องราวความจริงให้หงส์คำเพื่อเดินทางไปพบแม่และเล่าความจริงตามที่ฤๅษีบอกและรับแม่มาอยู่ ด้วย เพราะคนเฒ่าผู้ใจบุญผู้นั้นตายละจากไปนานแล้ว

ส่วนในพระราชวังมเหสีทั้งหลายต่างให้กำเนิดพระโอรสอายุใกล้เคียงกันพวกโอรสมักจะออกมาเล่นสระบัวที่ทำด้วยคำ หงส์คำ ก็ชอบไปยืนดูแล้วเกิดอยากได้สระบัวคำก็กลับไปเล่าให้มารดาฟัง นางจึงเข้าป่าหาลูกสระบัวแดงตามมาให้หงส์คำเล่นแทน

จนแจ้งเช้าหงส์คำเอาสระบัวแดงเข้าวังไปเล่นกับโอรส โดยบอกว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้รับใช้พระโอรสทุกอย่าง แล้วในทุกครั้งที่เล่น หงส์คำก็เป็นฝ่ายชนะ ทุกครั้งผลตอบแทนคือ ข้าวห่อไปฝากแม่ทุกวัน ต่อมาเมื่อมีภัยออกมา

จับชาวบ้านกิน พระราชาทรงกลุ้มใจ คิดหนักมากทรงปรึกษากับ
พระโอรส พระโอรสทั้งหลายก็พากันนั่งเงียบไม่มีใครกล้าอาสา
พระราชาก็สั่งพวกเจ้าไปช่วยกันปราบยักษ์ตนนั้น

พระโอรสจึงคิดปรึกษากันว่าจ้างหงส์คำไปปราบยักษ์ร้ายแทน หงส์
คำก็สามารถปราบยักษ์ได้โอรสให้รางวัลตอบแทนคือ ข้าวห่อ พระราชา
ก็ชมเชยพระโอรส และสั่งให้ไปตามหาพระเจ้าย่าที่ถูกยักษ์จับตัวไป
พระโอรสก็ไปจ้างหงส์คำอีก หงส์คำจึงปรึกษากับพระฤๅษี แล้วพระฤๅษี
ก็เสกหินผาให้กลายเป็นหงส์ พาเหาะข้ามทะเลผ่านป่าเขา จนถึงถ้ำจึงเข้าไป
ช่วยพระเจ้าย่าปล่อยคนที่ยักษ์จับไปขังและนำกลับบ้านเมือง ระหว่าง
ทางหงส์คำพบปะนางงามอ่างแก้วตนหนึ่ง จึงเกิดพอใจรักใคร่จึงได้นาง
เป็นภรรยา หงส์คำส่งพระเจ้าย่าให้พระโอรส พระโอรสคิดทำร้ายหงส์คำ
จนหงส์คำถึงแก่ความตาย นางงามอ่างแก้วผู้เป็นภรรยา ได้แต่ร่ำไห้
เดินทางไปพบฤๅษี พระฤๅษีให้น้ำมนต์ชุบชีวิต นางนำกลับไปชุบชีวิต
หงส์คำจนฟื้นพระเจ้าย่าก็มีอาการ เศร้าซึม คิดถึงแต่ชายหนุ่มผู้ช่วยชีวิต
พระราชาจึงรับปากตามหาชายหนุ่มผู้นั้น เมื่อมีงานรับขวัญพระเจ้าย่า มี
ประชาชนมาเที่ยวมากมาย เสด็จอย่า มองเห็นหงส์คำจึงให้ทหารไปนำตัว
พามาเฝ้า

ส่วนพระราชาสืบรู้ความจริงทุกอย่าง นับตั้งแต่นางราชเทวีถูกกลั่น
แกล้งต่าง ๆ นานา ความผิดของพระมเหสีและพระโอรสทั้งหก ไม่น่าให้
อภัยจึง ขับไล่เนรเทศออกจากบ้านเมือง จากนั้นจึงจัด งานสมโภช
รับขวัญนางราชเทวีตนนั้นและหงส์คำราชบุตร จนสุดท้าย เจ้าหงส์คำก็
ได้ปกครองบ้านเมืองสืบต่ออย่างมีความสุขสืบต่อมา...

๓) นิทานพญานกเลือกหัวหน้า (เก็บความจากการสัมภาษณ์ นางป่าน เหล็กมูล ,
๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

...ในสมัยแต่เมื่อนานมาแล้ว หมู่คนต่างๆ ในป่าหิมพานต์ก็ได้พากัน
ปรึกษากันว่าจะเอาใครมาเป็นหัวหน้าผู้ปกครองและดูแลฝูงนกด้วยกัน
ในครั้งนั้น นกฮูกก็เสนอตัว ขอเป็นหัวหน้า ฝ่ายนกกา ก็ขอเสนอตัว
เหมือนกัน ฝูงนกทั้งหลายก็เลยมารวมตัวกันเพื่อจะคัดเลือกนกทั้งสองว่า
นกตัวไหนควรจะเป็นหัวหน้า เมื่อนกทุกตัวมาพร้อมกัน นกกา ก็บอกว่า
ไม่ควรเลือกนกฮูกเพราะว่า นกฮูกเป็นนกที่หากินตอนเมื่อคืน ตอนเมื่อ

กลางวันนกฮูกจะไค่หลับ อาจจะไม่นอนใจดูแลหมูนก แล้วยังมีหน้าตาที่น่ากลัว ดูไม่เป็นมิตร ฝ่ายนกฮูกก็เลยบอกกับฝูงนกทั้งหลายถึงนกกว่าด้วยนิสัยของนกกา เป็นนกขี้ลัทธิขี้โมย กินของเน่าเหม็นสกปรก แถม สัตว์ชนิดนี้ก็ไม่สวยงาม ไม่สมควรเอามาเป็นหัวหน้า ฝูงนกทั้งหลายต่างก็ได้ยินข้อเสียของนกทั้งสองก็พากันถอดใจ ฝ่ายนกทั้งสองนั้นเมื่อต่างฝ่ายต่างพากัน ก็เลยโมโห บินเข้ามาจิกตี กัน จนสร้างความวุ่นวายไปทั้งที่ประชุมของหมูนก และในครั้งนั้นก็มียกตัวหนึ่งเห็นพญาหงส์ที่มาเข้าร่วมประชุม เป็นนกที่สง่า สุขุม แถมสวยงาม มีเสียงร้องอันน่าฟัง จนปีกขนหางก็สีงาม ก็เลยเสนอพญาหงส์ให้เป็นหัวหน้าของฝูงนกทั้งหลายในที่ประชุมหมูนก ฝ่ายหมูนกทั้งหลายเห็นพ้องกันก็เลย ตกลงเลือกพญาหงส์ ซึ่งพญาหงส์ก็ปกครองหมู่ฝูงนกเหล่านั้นด้วยความสุขสืบมา...

๔.๒.๒.๔ ความเชื่อในฟ้าจีนดินจกไท-ยวนลัทธิเต๋า

จากการเสวนาแลกเปลี่ยนข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน ชาวบ้านมีความเห็นว่าในฟ้าจีนของชาวไท-ยวนลัทธิเต๋านั้น มีประเด็นของความเชื่อในฟ้าจีนดินจกและฟ้าจีนชนิดต่างๆ ของไท-ยวนลัทธิเต๋าด้วย โดยมีรายละเอียดดังนี้

๔.๒.๒.๔.๑ ความเชื่อในลูกจีน(แนวตะเจีบรอยต่อของจีน)

เชื่อว่าจะสามารถป้องกัน “การตุ้การลง” (คุณไสยและสิ่งชั่วร้าย) จากคนที่ไม่หวังดีได้ ดังข้อคิดเห็นจากตัวอย่างคำสัมภาษณ์ ต่อไปนี้

...เขาบอกต่อๆกันมาเมินละ เขาเชื่อว่าลูกจีนจะป้องกันการตุ้การลง อันสิ่งบ่ดีบ่ดีจะทำอันตรายบ่ได้ แต่จะต้องใส่ให้เป็นใส่ให้ถูก จะต้องเอาลูกจีนไว้ตรงง่ามกันให้พอดี ก็จะป้องกันการตุ้การลงได้...

(นางแตะ กางมูล : สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

...สิ่งที่ป้องกันการตุ้การลงได้ ก็คือ ลูกหรือตะเจีบจีนเท่านั้น ไอ้หมูบ้านได้ที่เขาทำจีนดินจกเขาบอกว่า รอยต่อที่ดินจีนดินจกที่มันต่อกันบ่สนิทนั้น เป็นการกันตุ้กันลง ที่แท้บ่ใช่ มันเกิดจากฟิมที่เขาทอดินจกเขาบ่พอดี(ไม่ได้ขนาดกับความกว้างของตัวจีน) ฟิมจ้อม(แคบ) หรืออาจจะเกิดจากการคาดคะเนความยาวของดินจีนบ่ถูก ก็เลยต่อวิด(ไม่พอดีกัน) แล้วสมัยนี้ เขาก็แต่ง(ทำขึ้นมาใหม่)ทำเป็นลายดอกจีนมาต่างหากแล้วบอกว่า ป้องกันการตุ้การลงได้ มันบ่ถูก... (นางมา จันกล้า : สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

จากการร่วมกัน แลกเปลี่ยนข้อมูลในชุมชน พบว่า การเย็บตะเข็บผ้าชิ้นที่เรียกว่า “คูชิ้น” ทุกชนิดของชาวไท-ยวนลับแลง นั้น ชาวบ้านเชื่อว่า สามารถป้องกันการดูการลองหรือคุณไสยได้ โดยเวลานุ่งชิ้นนั้น จะต้องนำเอาส่วนของคูชิ้นไว้ด้านหลังให้ตรงกับร่องกันของผู้นุ่ง แต่จากการสอบถามชาวบ้านก็ไม่ทราบเหตุผลหรือสาเหตุที่มาของความเชื่อดังกล่าว ซึ่งบอกได้แต่เพียงว่าคนเฒ่าคนแก่บอกต่อกันมา

๔.๒.๒.๔.๒ ความเชื่อในตัวชิ้นทั้งผืน

เชื่อว่าหากนำไปนุ่งห่มให้กับต้นไม้ผลต่างๆในสวน จะสามารถทำให้ติดผลตก ต้นใดที่ไม่เคยติดดอกติดผลก็จะติด ได้ผลผลิตดี ดังความคิดเห็นของปราชญ์ชาวบ้าน และผู้รู้ในชุมชน

...ในคืนวันดับ วันเป้ง หรือวันที่เกิดกบกินเดือนกินตะวันก็ได้ ให้เอาชิ้นไปนุ่งไปห้อยกับต้นไม้ในสวน จะทำให้ติดหน่วยมาก ออกดอกออกผลนั้ เพราะเชื่อว่าต้นไม้ที่ออกดอกออกหน่วยได้นั้น เป็นเหมือนกับแมงอึง ต้องเอาใจต้องใส่ต้องห้อย จะได้งาม ต้นไหนที่เป็นตัวผู้ ใส่แล้วก็เป็นตัวเมีย ติดดอกติดผลตกดี...(นายจำลอง มาปิ้ง : สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

...เขาบอกต่อกันมา แต่ย่าก็ทำนะ เขาบอกว่าให้เอาชิ้นไปนุ่งห่มต้นไม้ที่เป็นตัวผู้ ที่บ่ติดดอกติดผล ก็จะทำให้ติดหน่วยติดผล ส่วนต้นไม้ไหน ติดอยู่แล้ว แต่หน่วยบ่หนักก็เอาไปนุ่งแล้วจะทำให้หน่วยตก เพราะนางต้นไม้ได้นุ่งได้ห้อย แล้งเป้งใจ ชอบ มีความสุขก็เลยออกหน่วยออกผลให้กับคน...(นางป้าน เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๑๓ เมษายน ๒๕๕๒)

จากการเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน สรุปว่า ตัวชิ้นทั้งผืนของไท-ยวนลับแลงนั้น เชื่อว่า หากนำไปนุ่งห่มให้กับต้นไม้ที่ไม่ติดผลก็จะทำให้ติดผล หากนำไปนุ่งห่มให้กับต้นไม้ที่ติดผลไม่ตกก็จะทำให้ติดผลตก ขายได้ราคา ซึ่งจะต้องนำไปนุ่งแต่งให้กับต้นไม้ในช่วงวันที่เกิดจันทรุปราคา และสุริยุปราคา หรือในช่วงคืนวันแรม ๑๔ ค่ำ และ คืนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เท่านั้น

๔.๒.๒.๔.๓ ความเชื่อในลายผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแลง

ในลายหลักแต่ละลายของชิ้นดินจกไท-ยวนลับแลงนั้น มีเรื่องของความเชื่อในลายหลักทั้ง ๔ ลาย ดังต่อไปนี้

๑) ลายหงส์ใหญ่

๑.๑) นอกจากหงส์เป็นสัตว์ที่มีลักษณะสวยงามแล้ว หงส์ยังเป็นสัตว์ที่สูงค่ามีความเชื่อว่าหงส์เป็นสัตว์มงคล โดยเฉพาะนิทานชาดกทางพระพุทธศาสนาในหนังสือธรรม(ใบลาน

นิทานชาดกในพระพุทธศาสนา) เรื่องหงส์คำราชนูตร และพญานกเลื้อกหัวหน้า ที่กล่าวถึงการเสวยพระชาติของพระพุทธเจ้าเป็นหงส์เพื่อบำเพ็ญบารมี

๑.๒) การสวมใส่ผ้าชั้นดินจกลายหงส์ใหญ่ เชื่อว่าเป็นลายชั้นที่สวมใส่แล้วจะทำให้เป็นที่รักใคร่ของคนทั่วไป ให้ผลด้านเมตตามหานิยม คนรักคนหลงคนชอบ เป็นที่เอ็นดูของผู้ใหญ่ เพราะหงส์เป็นสัตว์ที่มีคุณธรรม สวยงาม สง่า เป็นสัตว์ชั้นสูง

๑.๓) การใส่ชั้นดินจกลายหงส์ใหญ่หรือแม้แต่ลายอื่นๆ ไปร่วมงานมงคลพิธี ถือว่าเป็นการให้เกียรติกับเจ้าของงาน เนื่องจากเชื่อว่างานมงคลพิธีต่างๆ เช่น งานบวชนาค งานบุญกฐิน งานแต่งงาน เป็นงานที่มีความเป็นมงคล ดังนั้นจะมีเหล่าเทวดา นางฟ้า ลงมาร่วมในงาน การได้แต่งดาข้าวของครว้ใช้ ผ่านุ่งผ้าห่ม จึงจำเป็นที่จะต้องใส่แต่สิ่งที่สวยงามเปรียบว่าตนเองก็เป็นเสมือนเทพบุตร เทพธิดา ที่มาร่วมงานมงคลนั้นด้วย

๒) ลายหงส์เครือ

๒.๑) เนื่องจากหงส์เป็นสัตว์ที่มีลักษณะสวยงาม หงส์ยังเป็นสัตว์ที่สูงค่า มีความเชื่อว่าหงส์เป็นสัตว์มงคล โดยเฉพาะนิทานชาดกทางพระพุทธศาสนาในหนังสือธรรม(ไบลานนิทานชาดกในพระพุทธศาสนา) เรื่องหงส์คำ ที่กล่าวถึงการเสวยพระชาติของพระพุทธเจ้าเป็นหงส์เพื่อบำเพ็ญบารมี

๒.๒) การสวมใส่ผ้าชั้นดินจกลายหงส์เครือเชื่อว่า จะมีอานุภาพทางด้านการปกป้องรักษา ปกป้องคุ้มครอง หายเจ็บหายไข้ เนื่องจากชั้นดินจกลายหงส์เครือนี้เป็นลายที่มีหงส์ต่อดูแลเนื่องกันไป ทำให้ดูว่ามีหงส์จำนวนมาก ซึ่งหงส์ในลายหงส์เครือที่มีอยู่เป็นจำนวนมากนี้จะช่วยดูแล ปกป้องคุ้มครองให้หายจากเจ็บไข้ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับค่านิยมในการสวมใส่ เพราะลายหงส์เครือนี้ นิยมให้เด็กสาวแรกนุ่งเป็นผู้ใส่ อาจจะมาจากการต้องการดูแล ความเป็นห่วงเป็นใยของพ่อแม่ ผู้ปกครอง จึงให้บุตรสาวสวมใส่ลายหงส์เครือเพื่อการดูแลรักษาปกป้องคุ้มครอง

๒.๓) การใส่ชั้นดินจกลายหงส์เครือหรือแม้แต่ลายอื่นๆ ไปร่วมงานมงคลพิธี ถือว่าเป็นการให้เกียรติกับเจ้าของงาน เนื่องจากเชื่อว่างานมงคลพิธีต่างๆ เช่น งานบวชนาค งานบุญกฐิน งานแต่งงาน เป็นงานที่มีความเป็นมงคล ดังนั้นจะมีเหล่าเทวดา นางฟ้า ลงมาร่วมในงาน การได้แต่งดาข้าวของครว้ใช้ ผ่านุ่งผ้าห่ม จึงจำเป็นที่จะต้องใส่แต่สิ่งที่สวยงามเปรียบว่าตนเองก็เป็นเสมือนเทพบุตร เทพธิดา ที่มาร่วมงานมงคลนั้นด้วย

๓) ลายหอก

๓.๑) เนื่องจากหอก หรือตะขอ หรือ ไม้ขอ เป็นเครื่องมือ หรืออุปกรณ์ที่มีไว้เพื่อใช้ในการงานทางด้านเกษตรกรรม รวมทั้งขั้ววัลย์ที่เกาะเกี่ยวของพืชพันธุ์ไม้ ดอกไม้ต่าง ๆ นั้น เป็นเสมือน

ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ การเพิ่มปริมาณ เพราะเชื่อว่าขอนี้ จะสามารถเก็บเกี่ยวสติปัญญา ความรู้ ใหว่พริบต่างๆ ไปได้

๓.๒) การสวมใส่ผ้าชิ้นดินจกลายหกอเชื่อว่า ผู้นุ่งจะมีสติปัญญาเฉียบแหลม เป็น ผู้รอบรู้ ปัญญาดี หัวไว เรียนรู้ง่าย เพราะ คำว่า หก ในภาษาท้องถิ่นของชุมชนบ้านท้องลับแล หมายถึง การวิ่ง ดังนั้นผู้ที่ใส่ผ้าชิ้นดินจกลายหกอนี้ก็จะเป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้น ปัญญาเฉียบ แหลม เรียนรู้ง่าย เรียนรู้ไวเหมือนกับอาการวิ่งที่รวดเร็ว

๓.๓) การใส่ชิ้นดินจกลายหกอหรือแม้แต่ลายอื่นๆ ไปร่วมงานมงคลพิธี ถือว่า เป็นการให้เกียรติกับเจ้าของงาน เนื่องจากเชื่อว่างานมงคลพิธีต่างๆ เช่น งานบวชนาค งานบุญกฐิน งานแต่งงาน เป็นงานที่มีความเป็นมงคล ดังนั้นจะมีเหล่าเทวดา นางฟ้า ลงมาร่วมในงาน การได้แต่ง คาข้าวของครว้ใช้ ผ้านุ่งผ้าห่ม จึงจำเป็นที่จะต้องใส่แต่สิ่งที่สวยงามเปรียบว่าตนเองก็เป็นเสมือน เทพบุตร เทพธิดา ที่มาร่วมงานมงคลนั้นด้วย

๔) ลายแปดขอ

๔.๑) เนื่องจากขอ หรือตะขอ หรือ ไม้ขอ เป็นเครื่องมือ หรืออุปกรณ์ที่มีไว้เพื่อใช้ ในงานทางด้านเกษตรกรรม รวมทั้งขั้ววัลย์ที่เกาะเกี่ยวของพืชพันธุ์ไม้ ดอกไม้ต่าง ๆ นั้น เป็นเสมือน ตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ ความร่ำรวย การมีกินมีใช้ เพราะเชื่อว่าขอนี้ จะสามารถเก็บเกี่ยว พืชผล ไร่ถั่วพวงนา เงินทองของมีค่า ไปได้

๔.๒) การสวมใส่ผ้าชิ้นดินจกลายแปดขอเชื่อว่า ผู้นุ่งจะทำการค้าขายรุ่งเรือง (ชาวบ้านเรียกว่า หมาน) มีเงินมีทอง มีกินมีใช้ ไม่ยากจน เพราะขอทั้ง แปดนั้นจะช่วยเก็บ เกาะ กวาดเงินทอง เก็บโชคลาภ ทรัพย์สินสิ่งของมีค่าไว้ให้ผู้นุ่ง

๔.๓) การใส่ชิ้นดินจกลายแปดขอหรือแม้แต่ลายอื่นๆ ไปร่วมงานมงคลพิธี ถือว่า เป็นการให้เกียรติกับเจ้าของงาน เนื่องจากเชื่อว่างานมงคลพิธีต่างๆ เช่น งานบวชนาค งานบุญกฐิน งานแต่งงาน เป็นงานที่มีความเป็นมงคล ดังนั้นจะมีเหล่าเทวดา นางฟ้า ลงมาร่วมในงาน การได้แต่ง คาข้าวของครว้ใช้ ผ้านุ่งผ้าห่ม จึงจำเป็นที่จะต้องใส่แต่สิ่งที่สวยงามเปรียบว่าตนเองก็เป็นเสมือน เทพบุตร เทพธิดา

๔.๒.๒.๕ ค่านิยมในผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแล

ผลจากการจัดเวทีแสดงความคิดเห็นของปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ และอดีตผู้ที่ทอและผู้ ที่สวมใส่อยู่ผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแล พบว่ามีค่านิยมในผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแล ดังนี้

๔.๒.๒.๕.๑ ค่านิยมในการทอ การใช้ชิ้นดินจกลายหงส์ใหญ่

๑) นิยมใส่ในงานบุญพิธี เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานทอดผ้าป่า งานทอดกฐิน

๒) ผู้ที่นิยมสวมใส่อยู่ในวัยกลางคน แม่เรือน แม่เลี้ยง(หญิงที่มีฐานะร่ำรวย) เป็นการบ่งบอกสถานภาพทางสังคมในชุมชนอีกด้วย ว่าผู้ทอหรือผู้ใช้นั้นจะต้องเป็นคนที่พอจะมีฐานะเป็นที่รู้จัก นับหน้าถือตาของคนในชุมชน

๓) รับแขกบ้านแขกเมืองหรือ พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์

๔.๒.๒.๕.๒ ค่านิยมในการทอ การใช้ชิ้นดินจกลายหงส์เครือ

๑) นิยมสวมใส่ไปในงานบุญเหมือนกับลายหงส์ใหญ่

๒) จะใส่ลายหงส์เครือเป็นลายพื้นฐานในการทอลายหงส์ใหญ่และลายอื่น ๆ ด้วย

๓) ลายหงส์เครือจะนิยมสวมใส่ในวัยสาวรุ่น (อายุ เด็กเล็ก – ๑๘ ปี โดยประมาณ)

เพราะดินจีนมีขนาดแคบกว่าหงส์ใหญ่จึงเหมาะการสวมใส่ทั้งยังเป็นลายหงส์พื้นฐานที่ใช้ในการฝึกหัดให้กับเด็กรุ่นสาวเพื่อเรียนทอลายหงส์ในขั้นสูงซึ่งก็คือการทอลายหงส์ใหญ่ที่ถือว่ามีความยากลำบากมากขึ้น ต่อไป ดังนั้นลายหงส์เครือ จึงเป็นที่นิยมใช้ของสาวแรกเริ่มเป็นส่วนมาก

๔) ใส่ไปต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง หรือ พระมหากษัตริย์ และ พระราชวงศ์

๔.๒.๒.๕.๓ ค่านิยมในการทอ การใช้ชิ้นดินจกลายหอก

๑) สวมใส่ในงานบุญพิธีมงคลเหมือนกับลายหงส์ใหญ่ และลายอื่นๆ

๒) ใส่ไปต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง หรือ พระราชวงศ์ในพระมหากษัตริย์

๓) ลายหอกเป็นลายขอพื้นฐานที่ใช้ในการฝึกหัดให้กับเด็กรุ่นสาวเพื่อเรียนทอลายขอในขั้นสูงซึ่งก็คือการทอลายแปดขอที่ถือว่ามีความยากลำบากมากขึ้นต่อไป ดังนั้นลายหอกจึงเป็นที่นิยมใช้ของสาวแรกเริ่มเป็นส่วนใหญ่

๔) ผู้ที่นิยมใส่ คือ วัยสาว เนื่องจากดินจีนแคบ และด้วยรูปร่างของคนวัยสาวที่มีรูปร่างอวบอ้วนเอ็น จึงสามารถนุ่งชิ้นลายหอกได้เหมาะและสวยงามกว่าผู้ที่มีอายุขึ้นมา

๔.๒.๒.๕.๔ ค่านิยมในการทอ การใช้ชิ้นดินจกลายแปดขอ

๑) จะนิยมใส่ในงานบุญพิธี เช่น งานบวช งานแต่งงาน งาน ทอดผ้าป่า งาน

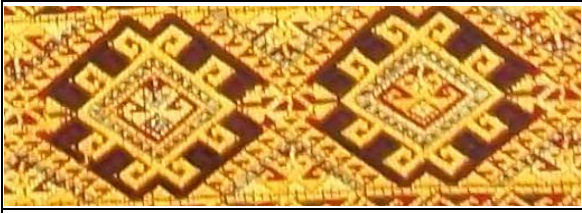
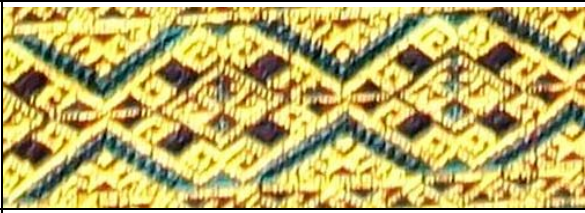
ทอดกฐิน ฯลฯ

๒) ในอดีตผู้ที่นิยมสวมใส่อยู่ในวัยกลางคน แม่เรือน แม่เลี้ยง เป็นการบ่งบอกสถานภาพทางสังคมในชุมชน ว่าผู้ทอหรือผู้ใช้นั้นจะต้องเป็นคนที่พอจะมีฐานะ เป็นที่รู้จัก นับหน้าถือตาของคนในชุมชน

๓) รับแขกบ้านแขกเมืองหรือ พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์

จากการเก็บข้อมูลเรื่องภูมิปัญญาของผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแลง ซึ่งมีเอกลักษณ์ที่เป็นเฉพาะของชุมชน สามารถสรุปเป็นตารางแสดงรายละเอียดข้อมูลภูมิปัญญาผ้าชิ้นดินจกไท-

ยวนลับแล ของชุมชนบ้านท้อลับแล ในด้านคติความเชื่อ ค่านิยม และตำนานมุขปาฐะที่เกี่ยวข้อง ผ้าและลายผ้าชิ้น ได้ดังตาราง ดังนี้

	
ลายหงส์ใหญ่	ลายหงส์เครือ
	
ลายแปดขอ	ลายหกขอ

รูป ๔.๔๑ แสดงภาพลายผ้าชิ้นดินจกโบราณไท-ยวน ลับแล(ลายหลัก)

ตาราง ๔.๑ แสดงข้อมูลภูมิปัญญาผ้าชิ้นดินจกไท-ยวนลับแล ด้านที่มา และคติความเชื่อ

ที่มา	ลาย
- จากนิทานชาดก/นิทานท้องถิ่น/หนังสือธรรม	หงส์ใหญ่ และ หงส์เครือ
- จากตะขอไม้ อุปกรณ์ในการทำการเกษตร/เครื่องมือเครือเถาวัลย์ เครือดอกไม้ ผักกูด ต่างๆ	แปดขอ และ หกขอ
คติความเชื่อ	ลาย
- นุ่งในงานบุญงานมงคล ถือว่าให้เกียรติเจ้าของงานและเป็นเสมือนนางฟ้า เทพธิดา ลงมาร่วมงานมงคลถือเป็นการสอมบุญ(ร่วมทำบุญ)ด้วย	หงส์ใหญ่ หงส์เครือ แปดขอหกขอ
- นุ่งแล้วจะมีเมตตามหานิยม คนรักคนหลง คนเอ็นดู	หงส์ใหญ่
- นุ่งแล้วจะหายจากการเจ็บไข้ได้ป่วย มีร่างกายแข็งแรง สุขภาพดี	หงส์เครือ
- นุ่งแล้วจะมีสติปัญญาเฉียบแหลม ไหวพริบดี ปัญญาไว วานอนสอง่าย	หกขอ
- นุ่งแล้วจะค้าขายหวาน(ค้าขายรุ่งเรือง) มีเงินมีทอง ร่ำรวย มีโชคลาภ ไม่จน	แปดขอ
- เวลานุ่งขึ้นให้อาตุกขึ้น(ตะเข็บของขึ้น)ไว้ด้านหลังเพราะเชื่อว่าจะ ป้องกัน การดูถูกลอง (คุณไสยหรือสิ่งชั่วร้าย)ได้	ขึ้นทุกชนิดที่มีตุกขึ้น

ตาราง ๔.๒ แสดงข้อมูลภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกไท-ยวนลับแลง ด้านค่านิยม

ค่านิยม	ลาย	
- นุ่งในงานบุญงานมงคลพิธีสำคัญ เช่น งานบุญกฐิน งานบวช งานแต่งงาน ฯลฯ	หงส์ใหญ่ แปดขอ	หงส์เครือ หกขอ
- ใช้นุ่งต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง เจ้าฟ้ามหากษัตริย์	หงส์ใหญ่ แปดขอ	หงส์เครือ หกขอ
- ผู้นุ่งอยู่ในวัยกลางคน	หงส์ใหญ่	แปดขอ
- ผู้นุ่งอยู่ในวัยสาวรุ่น	หงส์เครือ	หกขอ
- ลายที่ใช้เป็นแบบฝึกหัดขั้นต้นของการทอผ้าลายที่ยากขึ้นไป	หงส์เครือ	หกขอ
- ลายที่ถือว่าทำยากและมีราคาแพงมาก	หงส์ใหญ่	แปดขอ
- ลายที่แม่เลี้ยง(คนมีฐานะ ร่ำรวย มีหน้ามีตาในสังคม)นิยมนุ่ง	หงส์ใหญ่	แปดขอ

ตาราง ๔.๓ แสดงข้อมูลภูมิปัญญาผ้าขึ้นตีนจกไท-ยวนลับแลง ด้านวรรณกรรมมุขปาฐะ
ที่เกี่ยวข้องกับผ้าขึ้นตีนจก

ตำนาน/เรื่องเล่า/วรรณกรรมมุขปาฐะ	ลาย	
- เจ้าหงส์คำราชบุตร	หงส์ใหญ่ หงส์เครือ	
- พญานกเลื้อยหัวหน้า	หงส์ใหญ่ หงส์เครือ	
- ตำนานการสร้างเมืองลับแล/นางสุมาลี สุมาลาผู้เริ่มประดิษฐ์ ผ้าขึ้นตีนจก	หงส์ใหญ่ แปดขอ	หงส์เครือ หกขอ

บทที่ ๕

การฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจก ของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

จากความร่วมมือกันของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของงานวิจัยการฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น มีผลทางด้านการพัฒนาองค์ความรู้ และการสร้างคนในชุมชนให้เป็นผู้ที่มีความกระหายในการอยากรู้ความจริง ในการคิดแก้ปัญหาอย่างมีส่วนร่วม รวมทั้งสามารถพัฒนาให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ และพัฒนาตามวิธีการมีส่วนร่วม และตามศักยภาพของชุมชนเอง

๕.๑ การฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจก

การฟื้นฟูอัตลักษณ์จากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแลนั้น นอกจากจะทำให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับบริบทของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ได้แก่ บริบททางสังคม และบริบททางวัฒนธรรม องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในเรื่อง คติความเชื่อ ค่านิยม ในรูปสัญลักษณ์ที่เป็นลวดลายในผ้าขึ้นดินจก และตำนาน ที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะเกี่ยวกับผ้าขึ้นดินจกของชุมชนบ้านท้องลับแลแล้ว ยังทำให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวทางการฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนตามวิธีการมีส่วนร่วม โดยใช้กิจกรรม และกระบวนการของชุมชน เกิดกลุ่มฟื้นฟูอัตลักษณ์ชุมชนจากภูมิปัญญาผ้าขึ้นดินจก บ้านท้องลับแล ชุมชนสามารถพัฒนาทักษะด้านการคิด การเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วม และชุมชนบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้กระบวนการในการศึกษาวิจัยที่มุ่งเน้นให้ชุมชนได้ดึงศักยภาพของตนเองออกมาในการร่วมกันพัฒนาชุมชนตามวิธีการของชุมชน

๕.๑.๑ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR)

สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (๒๕๔๕:๒๐-๕๔) เสนอว่า ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติ การแบบมีส่วนร่วม คือกระบวนการที่ผู้คนในองค์กรหรือชุมชน เข้าร่วมศึกษาปัญหาร่วมกันกับนักวิจัยผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนเสร็จ และการเสนอผล และการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของผู้คนที่อยู่กับปัญหา (Problems People) ค้นหาปัญหาร่วมกันกับนักวิชาการ และเป็นผู้กระทำการที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย

๕.๑.๑.๑ หลักการ องค์ประกอบสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

๑) การมีส่วนร่วม (Participation) ของประชาชน ทั้งการพัฒนา และแสวงหาองค์ความรู้ ตั้งแต่การคิด วางแผน ปฏิบัติตามแผน การประเมินผล และการได้ประโยชน์

๒) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จำเป็นต้องมีการกระทำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ และตรงนี้จะแตกต่างกับการวิจัยทั่วไปที่สร้างองค์ความรู้ก่อนการกระทำที่หลัง หรือการกระทำไม่ใช่หน้าที่ของนักวิจัย และทำนองเดียวกันก็แตกต่างจากการพัฒนาที่มีการกระทำโดยใช้ความรู้ที่พร้อมแล้วไปช่วยภารกิจสำคัญของนักพัฒนา คือ ต้องให้ได้ความรู้ที่พร้อมแล้วแต่จะมีปัญหาใช้ได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใดนั้น เป็นหน้าที่ของนักวิจัย ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในกระบวนการปฏิบัติงานซึ่งก็เป็นองค์ความรู้อีกประการหนึ่ง ก็ไม่ใช่หน้าที่ของนักพัฒนาอีกเช่นกัน เป็นหน้าที่ของนักวิจัยที่จะไปรวบรวมสร้างขึ้น และนักพัฒนาก็มุ่งไปแต่ภาคปฏิบัติในการพัฒนา นักวิจัยก็มุ่งแต่จะสร้างองค์ความรู้ทางทฤษฎี PAR ให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” หรือตามที่เรียกกันทั่วไปว่า “ถอดประสบการณ์” ซึ่งในตัวของมันเองก็เป็นองค์ความรู้อีกประเภทหนึ่งที่สำคัญมากเช่นกัน ถ้าบริบทของการใช้วิธีการคือ ต้องการสร้างศักยภาพให้กับคนที่อยู่กับปัญหาในชุมชน

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีองค์ประกอบสำคัญ คือ เป็นกระบวนการเรียนรู้การทบทวนวรรณกรรม ที่สังเคราะห์ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน ในการวิเคราะห์ปัญหา วางแผน ปฏิบัติการ และการติดตามผล แต่ที่ไม่ชัดเจนที่ยังมีอยู่ ๒ จุด คือ จุดที่ ๑ คือ จะเริ่มกระบวนการอย่างไร และจะดำเนินกระบวนการอย่างไร หรือ จะเชื่อมโยงความรู้ที่ก่อตัวออกมในแต่ละจังหวะของกระบวนการไปสู่การปฏิบัติอย่างไร และย้อนกลับอย่างไร และจุดที่ ๒ ซึ่งยังไม่มีมีการแยกแยะทำความเข้าใจให้อ่องแท้ คือ ตัว “องค์ความรู้” กับ “ขีดความสามารถในการเรียนรู้และแก้ปัญหา” ของผู้อยู่กับปัญหา

๕.๑.๑.๒ หลักการของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

สิทธิบัญญัติ ประพุทธนิติสาร (๒๕๔๕:๕๕-๕๗) เสนอหลักและขั้นตอนวิเคราะห์ คือ

๑) การเรียนรู้จากชาวบ้าน ถือว่าชาวบ้านเป็นครูเรียนรู้จากชาวบ้านโดยตรงเกี่ยวกับสภาพทางกายภาพ ความรู้ด้านเทคนิคและสังคม

๒) การเรียนรู้ไม่มีรูปแบบตายตัว แต่ปรับเข้ากับกระบวนการเรียนรู้

๓) ไม่ใช่ตัวเองเป็นเกณฑ์เพื่อลดความผิดพลาดในการเรียนรู้

๔) จัดสมดุลระหว่างค่าใช้จ่ายกับประโยชน์ จากการเรียนรู้ ตรวจสอบความถูกต้อง ประกอบกัน เช่น วิธีการหาข้อมูล ประเภทของข้อมูล ผู้วิจัย สาขาวิชา เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง

๕) แสวงหาความแตกต่างหลากหลายมากกว่าการหาค่าเฉลี่ย

๖) กระตุ้นให้ชาวบ้านเป็นผู้ทำการศึกษา เป็นกระบวนการที่ชาวบ้านได้เรียนรู้เรื่องราวที่ทำการศึกษา และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของความรู้หรือสิ่งที่ชาวบ้านค้นพบ

๗) การแลกเปลี่ยนข้อมูลและแนวคิดกับชาวบ้านด้วยตนเอง และระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย ควรแลกเปลี่ยนระหว่างหน่วยงานในเรื่องการอบรมพื้นที่สนาม และประสบการณ์

๕.๑.๑.๓ ขั้นตอนในการดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

๑) กำหนดประเด็นที่ต้องการศึกษา ผู้วิจัยต้องกำหนดประเด็นปัญหาที่ต้องการศึกษาไว้ก่อนการทำการกิจกรรม เพื่อเป็นแนวทางในการตั้งคำถาม ขณะที่ทำการกิจกรรมกับกลุ่มเป้าหมาย

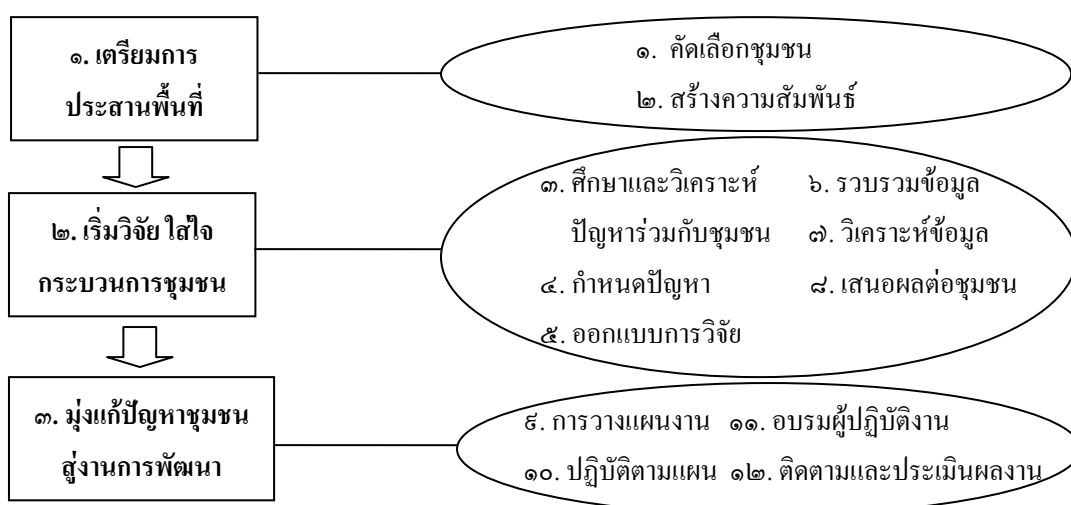
๒) ปฏิบัติกิจกรรม ควรต้องมีการสร้างความคุ้นเคยโดยวิธีการแนะนำตนเองหรือวิธีการอื่นๆ ตามความเหมาะสม และชักชวนให้เข้าร่วมกิจกรรม

๓) การตรวจสอบข้อมูล สามารถทำได้ทันทีขณะที่กิจกรรมดำเนินอยู่ เพราะ ผู้ให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็นต่อข้อมูลเพื่อนในกลุ่มตลอดเวลา และมีการตรวจสอบข้อมูลด้วย

๔) ประเด็นที่ศึกษา ควรเริ่มจากประเด็นที่เป็นรูปธรรม แล้วค่อยเปลี่ยนไป

๕) พยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมได้อภิปราย ถกเถียง หรือแก้ไขข้อมูลอยู่เรื่อยๆ เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลอีกวิธีหนึ่ง

หนังสือชุดวิชาการวิจัยชุมชน(๒๕๔๕ : ๒๕๔๘) อธิบายถึงขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมไว้ โดยหมายถึง การที่ประชาชนหรือสมาชิกของชุมชนกับผู้วิจัย มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประเมินปัญหาความต้องการในชุมชนโดยวิเคราะห์และศึกษาแนวทางการแก้ปัญหา ดำรวจทรัพยากรทั้งในและนอกชุมชน เพื่อวางแผนแก้ปัญหาดำเนินการ และประเมินผลขั้นสุดท้าย โดย สมาชิกของชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจโดยตลอด ดังนั้น ขั้นตอนของการดำเนินงานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม โดยสรุปเป็นแผนภาพ ดังนี้

รูป ๕.๑ แสดงขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (ชุดวิชาการวิจัยชุมชน, ๒๕๔๕: ๒๔๕)

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (๒๕๒๙) : ๖-๘) กล่าวไว้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่อง ดังต่อไปนี้

- ๑) ร่วมศึกษาปัญหาสาเหตุและความต้องการของชุมชน
 - ๒) ร่วมคิดสร้างรูปแบบการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหา สนองความต้องการชุมชน
 - ๓) ร่วมกำหนดทิศทาง แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรม
 - ๔) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
 - ๕) ร่วมบริหารงานพัฒนาทั้งสติปัญญา แรงงาน และทุนตามขีดความสามารถ
- รวมทั้งการควบคุม ติดตาม ประเมินผล และซ่อมบำรุงรักษาผลที่เกิดจากการทำกิจกรรมนั้น

จากแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนดังกล่าว จึงสรุปได้ว่าชุมชนสามารถใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการคิดหาหนทางในการแก้ปัญหา การกำหนดประเด็นของปัญหาที่ต้องการ ปฏิบัติกิจกรรม ตรวจสอบข้อมูล โดยคำนึงถึงความพร้อมและศักยภาพของชุมชน ตลอดจนให้ความสำคัญในการแลกเปลี่ยนความคิด ข้อมูล เนื่องจากมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วมต่อไป

ดังนั้นชุมชนบ้านท้องถ้ำแล ตำบลฝายหลวง อำเภอถ้ำเสือ จังหวัดอุตรดิตถ์ จึงได้ร่วมกันหาหนทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนร่วมกันเพื่อการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชน โดยวิธีการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนอย่างสูงสุด ดังรายละเอียดในแผนการดำเนินงานกิจกรรม (Action Plan) จำนวน ๑๗ กิจกรรม ดังต่อไปนี้

กิจกรรมที่ ๑

ลงพื้นที่ สัมภาษณ์ พบปะ พูดคุย กับผู้สูงอายุ ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน

วัตถุประสงค์งานวิจัย

- ๑) เพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ของงานวิจัย
 - ๒) เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้นำ ปราชญ์ ผู้รู้ และผู้นำกลุ่มต่างๆ ได้ทราบ
- วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

กลุ่มเป้าหมาย

- ๑) กลุ่มผู้นำท้องถิ่น ผู้สูงอายุ ตัวแทนชาวบ้าน ทีมวิจัย และผู้เกี่ยวข้อง

ตัวชี้วัด

- ๑) ทีมวิจัยทราบปัญหาจริงในพื้นที่ สามารถนำมาวางแผนในการเก็บข้อมูล
- ๒) ทราบความต้องการของชุมชน

เครื่องมือ/อุปกรณ์ที่ใช้

- ๑) เอกสารชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัย

- ๒) กระดาษบุรูป
- ๓) ปากกาเคมี
- ๔) กล้องบันทึกภาพ

รูป ๕.๒ แสดงการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบปะ พูดคุย กับผู้สูงอายุ ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน

จากกิจกรรมนี้ทีมวิจัยได้ทำการกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในทีม โดยให้สมาชิกในทีมที่เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลฝ่ายหลวงเป็นผู้ติดต่อประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ และแบ่งหน้าที่ให้ สมาชิกทีมที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน ลงพื้นที่พูดคุยกับกลุ่มแม่บ้าน และผู้สูงอายุในชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการที่สุด

ในรายกิจกรรมนี้ ในขั้นตอนการสร้างความเข้าใจให้กับคนในชุมชนทำได้ค่อนข้างยาก ชุมชนยังให้ความสำคัญน้อย โดยเฉพาะคนรุ่นหนุ่มสาว เนื่องจากเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไกลตัว ไม่เกี่ยวกับเรื่องปากท้อง จึงมีผู้ที่มีความสนใจเฉพาะผู้สูงอายุ ผู้รู้ ผู้นำชุมชน เท่านั้น ดังบทสัมภาษณ์

...คนสมัยนี้เขาไม่เอากันแล้ว เขาบอกว่ามันเป็นเรื่องโบราณไม่ทันสมัย ย่าว่าทำยากนะ กว่าทำให้ชาวบ้านเขากลับมาเรียนรู้ในสิ่งที่เขาละเลยไป ก็อย่างที่ว่า มันคนละสมัยแล้ว คนบ้านเราพูดด้วยยาก เพราะเดี๋ยวนี้ก็มัวไปยุ่งกับเรื่องปากเรื่องท้องนั่นแหละ เรื่องขึ้นเรื่องของเก่าแบบนี้เขาไม่เอาด้วยหรอก... (นางป้าน เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๕ มกราคม ๒๕๕๒)

...ลูกแน่ใจว่าจะชวนชาวบ้านเขาทำเรื่องนี้ พ่อว่ายากมาก เดี่ยวนี้เขาไม่ยุ่งกันแล้ว บางคนมีก็ไม่ยุ่ง ยิ่งของเก่าๆ ทั้งภาษา ของกิน ประเพณี มันไม่มีคนสนใจแล้ว และบ้านเรางานอย่างอื่นมันมีเยอะ ทั้งทำสวน ทำนา ทำหอม เรื่องแบบนี้เขาจะไม่ค่อยสนใจนะ... (นายเงิน กางมูล : สัมภาษณ์, ๗ มกราคม ๒๕๕๒)

...แล้วแต่น้องละกัน ย่าว่า มันยากนะ ที่จะเอาชาวบ้านนี้มาทำงานด้วย เพราะว่ามันไม่เกี่ยวกับเรื่องเงินทอง เขาจะไม่ค่อยให้ความร่วมมือนะ ก็แปลกนะ ทั้งๆ ที่บ้านเราแทบจะไม่เหลืออะไรที่บอกความเป็นเราแล้ว แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ไม่สนใจ ทั้งๆ ที่ทุกคนก็รู้อยู่แก่ใจ... (นางปิ่น สุขสา : สัมภาษณ์, ๗ มกราคม ๒๕๕๒)

กิจกรรมที่ ๒

ประชุมชี้แจงรายละเอียดวัตถุประสงค์ของการดำเนินการวิจัย

วัตถุประสงค์งานวิจัย

- ๑) เพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัย
- ๒) เพื่อวางแผนการจัดกิจกรรมการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชนจากภูมิปัญญาผ้าขึ้น
ดินจกบ้านท้องลับแล ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

กลุ่มเป้าหมาย

- ๑) ทีมวิจัย

ตัวชี้วัด

- ๑) ทีมผู้วิจัยทีมวิจัยได้รับทราบและเข้าใจวัตถุประสงค์ของการดำเนินการวิจัยรู้
บทบาทหน้าที่ และวางแผนการจัดกิจกรรม อย่างเป็นระบบ

เครื่องมือ/อุปกรณ์ที่ใช้

- ๑) เอกสารชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัย
- ๒) กระดาษปรู๊ฟ
- ๓) กระดาษ เอ ๔
- ๔) ปากกาเคมี
- ๕) กล้องบันทึกภาพ

รูป ๕.๓ แสดงการประชุมชี้แจงรายละเอียดวัตถุประสงค์ของการดำเนินการวิจัย

จากกิจกรรมนี้ได้มีการแบ่งภาระงานกันอย่างชัดเจน มีการจดบันทึกวาระการประชุมกันอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งกำหนดกรอบการวิจัยร่วมกัน โดยได้เชิญวิทยากรมาให้ความรู้ และกระบวนการวิจัยกับทีมวิจัย

ในรายการกิจกรรมนี้ ชุมชนเริ่มมีความสนใจในการทำกิจกรรมมากขึ้น มีการเสนอแนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับการวางแผนดำเนินงานวิจัยเป็นอย่างมาก ซึ่งชุมชนได้เสนอความเห็นต่างๆ ไว้ว่า

...ย่ำว่ามันก็คงดีนะ ถ้าชาวบ้านเราช่วยกันจริงๆ ก็ดีเหมือนกันที่จะช่วยกันฟื้นฟูฮัตสอยอันเก่าของบ้านเราไว้ อย่างเริ่มที่ขึ้นดินจกก็ดินะ เพราะว่ามันมีตำนานของบ้านเราที่บอกว่าหมู่บ้านเป็นใคร มาจากไหน อย่างน้อยก็อาจจะช่วยทำให้ชาวบ้านรับรู้และตื่นขึ้นมา... (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๒๒ มกราคม ๒๕๕๒)

...พอว่า ใช้ขึ้นดินจกก็ได้ เริ่มจากกลุ่มพวกแม่บ้านที่เขาใส่เขาเคยทอกันก่อนก็ดินะ เพราะคนกลุ่มนี้ก็จะค่อยๆ ไปพูดไปคุย เพื่อขยายวงของงานนี้ให้กว้างมากขึ้นเรื่อยๆ... (นายเงิน กางมูล : สัมภาษณ์, ๒๒ มกราคม ๒๕๕๒)

...ดีแล้ว ย่ำก็สบายใจ เอาขึ้นดินจกนั้นแหละ มันมีตำนานบ้านเราเกี่ยวกันอยู่ พวกชาวบ้านมันจะได้ รู้ เพราะว่ามันอยู่ใกล้ตัวเขาดี แล้วค่อยเพิ่มเรื่องไปพื้นฟูงานด้านอื่น... (นางปิ่น เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๒๒ มกราคม ๒๕๕๒)

กิจกรรมที่ ๓

กิจกรรมการรู้จักตัวตน สืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

วัตถุประสงค์งานวิจัย

- ๑) เพื่อให้ชุมชนร่วมแสดงความคิดเห็น และสืบค้นประวัติศาสตร์ของชุมชนจากตำนานในชุมชนร่วมกันเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของตนเอง

กลุ่มเป้าหมาย

- ๑) กลุ่มผู้นำท้องถิ่น ผู้สูงอายุ ทีมวิจัย อาจารย์ที่ปรึกษา กลุ่มชาวบ้านจาก ๒ หมู่บ้าน

ตัวชี้วัด

- ๑) ชุมชนรู้จักตัวตนของตนเอง และ สืบรู้ที่มาและที่มาประวัติศาสตร์ของชุมชนจากตำนานในชุมชน

เครื่องมือ/อุปกรณ์ที่ใช้

- ๑) เอกสารชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัย
- ๒) คำถามเปิดวงสนทนา โดยใช้คำถาม “คนบ้านเรานี้แต่เดิมทีเป็นใคร มาจากไหน เป็นลาวอย่างที่เข่า หรือเป็นคนไทย ปู่ย่า คิดว่าเป็นอย่างไรบ้าง”
- ๓) กระดาษปรู๊ฟ
- ๔) กระดาษ เอ ๔
- ๕) ปากกาเคมี
- ๖) กล้องบันทึกภาพ
- ๗) เครื่องบันทึกเสียง

รูป ๕.๔ แสดงกิจกรรมรู้จักตัวตน สืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

จากกิจกรรมนี้ได้มีการจัดกิจกรรมเสวนาที่ศาลาอบธรรม วัดทองลับแล ในการเสวนานี้มีคนมาร่วมเสวนาเป็นจำนวนมาก เนื่องจากชาวบ้านเริ่มมีการรับรู้และเข้าใจในการทำงานของทีมมากขึ้น กับทั้งได้รับการประสานความร่วมมือเป็นอย่างดีจากองค์กรต่างๆ ในชุมชน ในส่วนของการแบ่งหน้าที่กันของทีมวิจัยนั้น ทางทีมได้กำหนดให้ แต่ละคนมีหน้าที่ในการจัดกิจกรรมการเสวนาครั้งนี้ต่างกันไป โดยให้มีผู้ดำเนินรายการเสวนา ๑ คน ฝ่ายจัดสถานที่ ๒ คน ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ๒ คน ฝ่ายดูแลน้ำดื่มและของว่าง ๒ คน ผู้จดบันทึกและเขียนแผนภาพ ๑ คน ซึ่งตลอดระยะเวลาการเสวนาเป็นไปด้วยความสนุกสนานมีการโต้แย้ง ถกเถียงถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนจากตำนานในท้องถิ่นร่วมกันเพื่อหาความจริง โดยการนำหลักฐานต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนมาเสนอ ไม่ว่าจะเป็นผ้าชิ้น หนังสือธรรมใบลาน กระบุงตระกร้า โดยผู้ที่เข้าร่วมเวทีเสวนาต้องขอตัวกลับบ้านเพื่อไปนำหลักฐานต่างๆ นั้นมาสนับสนุนแนวคิดของตนเอง โดยให้ผู้ดำเนินรายการเปิดหัวข้อในการเสวนาว่า คนที่นี่เป็นใครมาจากไหน แล้ว ให้กลุ่มผู้ร่วมเสวนาได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นกันทุกคนโดยมีการจดบันทึกตลอดช่วงการเสวนา จากนั้นชาวบ้านก็เริ่มที่จะพูดคุย

กันเอง พร้อมนำเสนอประเด็นของประวัติศาสตร์จากตำนานของท้องถิ่น จนในที่สุดก็หาข้อสรุปได้ว่า ชาวบ้านท้องลัมแล เป็นกลุ่มไท-ยวน ที่อพยพมาจากอาณาจักรเชียงแสนเมื่อครั้งอดีต พร้อมได้มีการเล่าเสนอแนวคิด ถึงตำนาน พร้อมร่วมกันร่าง และเขียนประวัติศาสตร์จากตำนานในท้องถิ่นของชุมชนร่วมกัน จากกิจกรรมส่วนนี้ทำให้เห็นว่า ชุมชนเกิดการเรียนรู้ ที่จะสืบความเป็นมา กล้าแสดงออกในการนำเสนอความคิดของตนเองพร้อมทั้งมีสำนึกร่วมในการทำงานสาธารณะ และจากกิจกรรมดังกล่าว ทำให้ทีมวิจัยได้ประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านท้องลัมแล ซึ่งถือว่าเป็นประวัติศาสตร์จากตำนานท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ยวน จากอาณาจักรเชียงแสนโบราณที่มาตั้งรกรากอยู่ที่อำเภอลัมแล จังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน

ในรายการกิจกรรมนี้ ชุมชนเริ่ม มีการร่วมแสดงความคิดเห็น ต่างแสดงความคิดเห็นของตนเอง เพื่อยืนยันความเป็นชาติพันธุ์ไท-ยวน โดยมีประเด็นหรือข้อคิดเห็นของชุมชน ต่างๆ ดังนี้

...หมู่บ้านเป็นลาวนะ เขาเรียกเราแบบนี้มาตั้งนานแล้ว ชาวก็กินข้าวเหนียว พูดยี่พุดคำลาว บ้านเราเป็นลาวปากแข็ง พุดไม่เพราะ...
(นางนัน ศรีเมืองสุข : สัมภาษณ์, ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)

...บ้านเราไม่ใช่ลาวนะ เพราะขนาดไอ้หมู่บ้านที่มาจากลาวจริงๆ ในสมัยพ่อหนานเป็นเด็กน้อยมันยังเรียกเราว่า ไอ้ยวน เลย แต่เป็นยังงี้ มาจากไหน พ่อหนานก็ไม่รู้หรอก แต่ก็ดูเถอะ ภาษาเราก็ไม่เหมือนภาษาของลาวนะ ไปเอาหนังสือในธรรมมาดูซิ ตัวไทยก็ไม่ใช่... (นายโพธิ์พรหมอินทร์ : สัมภาษณ์, ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)

...เราไม่ใช่ลาวหรอก แต่เราก็ไม่ใช่คนไทย แต่น่าจะเป็นคนยวน อย่างตำนานเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารเขาก็บอกว่า บ้านเราอพยพมาจากเชียงแสน อย่างเมืองเชียงแสนก็อยู่ทางเหนือ ก็คงไม่ใช่ลาวหรอก อย่างบ้านเราก็นุ่งซิ่นตีนจกเหมือนทางเหนือนี้ คงไม่ใช่ลาวหรอก...(นางแดง คำสุก : สัมภาษณ์, ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)

จากการทำกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงสำนึกร่วมในความเป็นชาติพันธุ์ของคนในชุมชน และการแสดงออกทางความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดความมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

๕.๑.๒ การมีส่วนร่วมของชุมชน

๕.๑.๒.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

ความหมาย ของการมีส่วนร่วมจากนักวิชาการหลายท่าน ไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

Pearse & Stiefet (อ้างใน สุธี ศรสวรรค์, ๒๕๓๘) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม

ร่วมของประชาชนว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่กลุ่มประชาชนหรือขบวนการซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นผู้อยู่นอก ได้เพิ่มความสามารถในการควบคุมทรัพยากร และสถาบันต่างๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่

Erwin Williams (๑๙๖๖ อ้างใน วันเพ็ญ วอกลาง, ๒๕๓๔) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการดำเนินงาน พัฒนาร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้และความชำนาญร่วมกับการใช้ทรัพยากรที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กร

White (๑๙๘๒ อ้างใน สุทธิ ศรสวรรค์, ๒๕๓๘) ได้กล่าวไว้ว่า “การมีส่วนร่วม” จะประกอบด้วย ๓ มิติ คือ มิติที่หนึ่ง คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าอะไร ควรทำและทำอย่างไร มิติที่สอง มีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา การลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ และมิติที่สาม มีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน นอกจากนั้น White ยังเพิ่มเติมว่าสาระสำคัญของการมีส่วนร่วมประเภทที่ ๔ ที่นำมาพิจารณา คือ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (อ้างใน พีระพล ไชยพงศ์, ๒๕๓๙) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือ การเกี่ยวข้องทางสังคมด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and Environment Involvement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้ (Contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น โดยให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย สรุปว่าเป็นการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง (Involvement) ซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงแต่การเป็นส่วนหนึ่ง (Belonging) ของชุมชนเท่านั้น แต่การมีส่วนร่วมอาจหมายถึงการทำงานดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพ คือ จังหวะเหมาะสม (การประสานงาน) กับทั้งกระทำการงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือไว้ใจได้ (ความรับผิดชอบ) ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นหัวใจของการเสริมสร้างพลังการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มด้วย

๕.๑.๒.๒ ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

เจมส์ คีดี ปีนทอง (อ้างใน สุทธิ ศรสวรรค์, ๒๕๓๘) ได้แบ่งขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้เป็น ๔ ขั้นตอน คือ

- ๑) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
- ๒) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจการ
- ๓) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติการ
- ๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

Max Low Dermilk & W. Robert Laitos (อ้างใน ประสาทร์ สิทธิเลิศ, ๒๕๓๙) ได้เสนอขั้นตอนของยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชนบทไว้ ๗ ขั้นตอน ดังนี้

- ๑) การสำรวจขั้นต้น (Preliminary Reconnaissance)
- ๒) ศึกษาจัดความสำคัญของปัญหา (Priority Problem Identification Studies)
- ๓) การแสวงหาทางแก้ไขปัญหา (Search for Solutions)
- ๔) การกำหนดแนวทางการแก้ปัญหา (Assessment of Solutions)
- ๕) การปฏิบัติตามโครงการ (Project Evaluation)
- ๖) การประเมินผลโครงการ (Formal Project Evaluation)
- ๗) พิจารณาทบทวนโครงการเพื่อดำเนินการให้สมบูรณ์
(Project Reconsideration of Completion)

Jose A. Agbayani (อ้างใน ลิขิต หมูดี, ๒๕๓๘) บอกขั้นตอนการมีส่วนร่วม ดังนี้

- ๑) การร่วมประชุม
- ๒) การออกความคิดเห็น
- ๓) การตีปัญหาให้กระจ่าง
- ๔) การออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา

๕.๑.๒.๓ รูปแบบของการมีส่วนร่วม

Cohen & Uphoff (อ้างใน พิระพล ไชยพงศ์, ๒๕๓๕) ได้อธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในแง่ของรูปแบบของการมีส่วนร่วม โดยได้แบ่งออกเป็น ๔ รูปแบบ คือ

- ๑) ตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
- ๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานงานขอความร่วมมือ
- ๓) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits)
- ๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

ลิขิต หมูดี (๒๕๓๘) ได้เสนอว่ารูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ถือว่าเป็นรูปแบบที่แท้จริงนั้น จะต้องประกอบด้วยขบวนการ ๔ ขั้นตอน คือ

๑) การวางแผน (Planning) ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตาม และประเมินผล และประการสำคัญ คือ การตัดสินใจ

๒) การมีส่วนร่วมการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย ๓ ขั้นตอน คือ ริเริ่มการดำเนินกิจกรรม (Implementation) ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบจัดสรรควบคุมทางการเงินและการบริหาร

๓) การใช้ประโยชน์ (Utilization) ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำกิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งพาตนเองและการควบคุมทางสังคม

๔) การได้รับประโยชน์ (Obtaining Benefits) ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เดียวกัน อาจเป็นประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือวัตถุก็ได้

กล่าวโดยสรุปการมีส่วนร่วม คือ การที่คนหรือกลุ่มคนรวมใจกันคิดแก้ปัญหาในช่วงเวลาหนึ่ง โดยใช้กระบวนการของกลุ่มเป็นตัวขับเคลื่อนแก้ไขปัญหามาให้เกิดความตระหนัก รับรู้ การทำงาน ประโยชน์ที่จะได้รับ และ ร่วมถึงการแก้ปัญหา กับความรับผิดชอบในงานร่วมกัน

จึงสรุปได้ว่า ชุมชนบ้านท้องถื่นแล ตำบลฝายหลวง อำเภอถ้ำเสือ จังหวัดอุดรธานี ได้เห็นถึงความสำคัญของการตัดสินใจร่วมกัน การปฏิบัติกิจกรรม การเห็นและใช้ผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น รวมทั้งการประเมินผลร่วมกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชุมชนร่วมกัน

กิจกรรมที่ ๔

กิจกรรมสืบค้นผ้าชิ้นดินจกโบราณในชุมชน

วัตถุประสงค์งานวิจัย

๑) เพื่อค้นหาผ้าชิ้นดินจกโบราณที่มีอยู่ในชุมชน

กลุ่มเป้าหมาย

๑) กลุ่มชาวบ้านเจ้าของชิ้นดินจกโบราณ และปราชญ์ชาวบ้าน

ตัวชี้วัด

๑) ฐานข้อมูลของแหล่งที่อยู่ของผ้าชิ้นดินจกโบราณในชุมชน

เครื่องมือ/อุปกรณ์ที่ใช้

๑) แบบบันทึกข้อมูลผ้าชิ้นดินจกโบราณของชุมชน

๒) ปากกา

๓) เครื่องบันทึกเสียง

๔) กล้องถ่ายรูป

รูป ๕.๕ แสดงกิจกรรมสืบค้นผ้าชิ้นดินจกโบราณในชุมชน